

ਵਰਿਆਮ

੩੭ਵਾਂ ਸਾਲ

ਅਪ੍ਰੈਲ ੨੦੧੨

ਹੋਲਾ ਮਹਲਾ ਸਮਾਗਮ ਸ੍ਰੀ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ : ਸਤਿਗੁਰੂ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਅਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਦਾ ਅਪਾਰ ਸਮੂਹ।

ਮੁੱਲ 20/-

Namdhari Elibrary

NamdhariElibrary@gmail.com

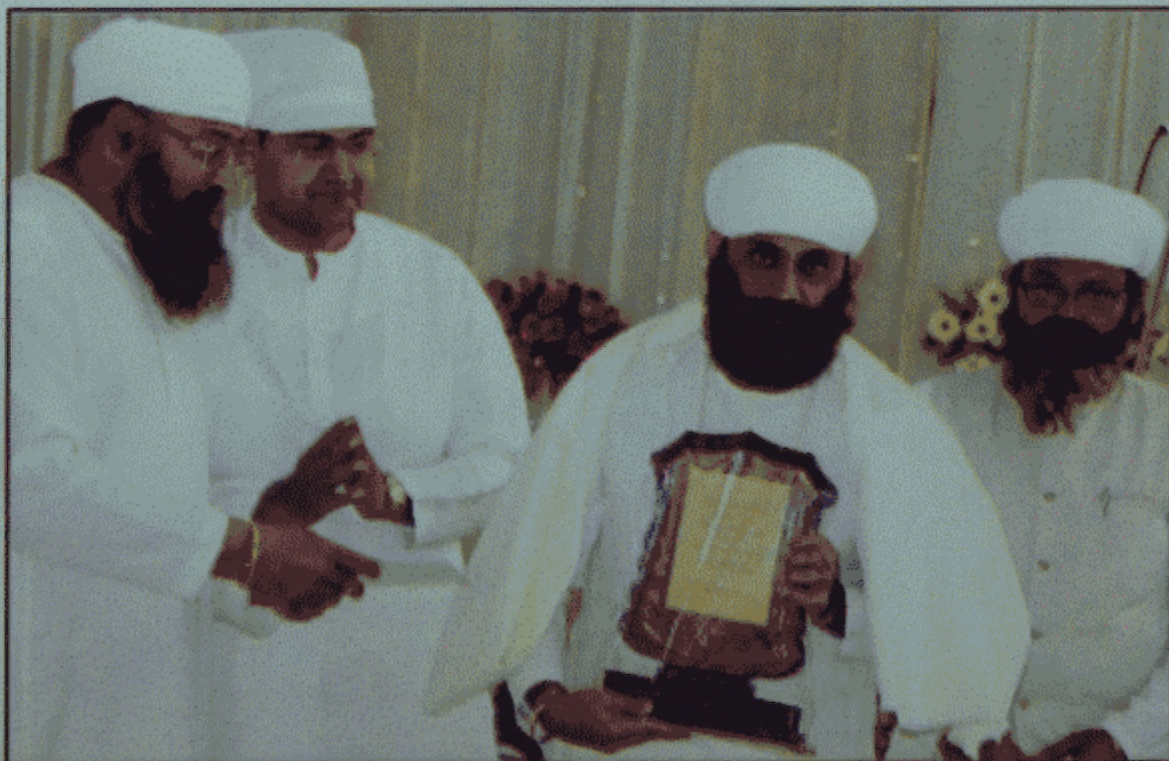

ਹੋਲਾ ਮਹਲਾ ਸ੍ਰੀ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਿਸ਼

ਸ਼ੁਧ ਗੁਰਬਾਣੀ ਪਾਠ ਦੇ ਮਾਹਿਰ
ਮਾਸਟਰ ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ
ਸਨਮਾਨ ਕਰ ਰਹੇ ਸੰਤ ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ
ਚਾਨਾ, ਸ੍ਰੀ ਜਗਜੀਤ ਅਗਰਵਾਲ
ਤਨਜ਼ਾਨੀਆ ਅਤੇ ਸੂਬਾ ਬਲਵਿੰਦਰ
ਸਿੰਘ ਝੱਲ : ਪਿਛੇ ਮਾਈਕ ਤੇ ਸੁਵਰਨ
ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ।

ਸੰਤ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਿੰਘ ਕਥਾ
ਵਾਚਕ ਦਾ ਸਨਮਾਨ।

ਸ. ਤਰਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਮੁੰਬਈ
ਦਾ ਸਨਮਾਨ

ਵਰਿਆਮ

ਅਪ੍ਰੈਲ - ੨੦੧੨

ਜਿਲਦ-੩੭

ਅੰਕ- ੬

ਸੰਪਾਦਕ
ਜਗਦੀਸ਼ ਸਿੰਘ 'ਵਰਿਆਮ'

ਦਫਤਰ ਦਾ ਪਤਾ: Office Address :
ਮਾਸਿਕ ਵਰਿਆਮ Monthly WARIAM
ਲਾਡੋਵਾਲੀ ਰੋਡ
(ਸਾਹਮਣੇ ਸੈਂਟਰਲ ਟਾਊਨ) Ladowali Road.
ਜਲੰਧਰ- ੧੪੪੦੦੧ Opp. Central Town,
Jalandhar-144001
ਫੋਨ:-੦੧੮੧-੨੨੨੨੫੪੩ Ph.:0181-2222543 (O)
ਘਰ: ੦੧੮੧-੨੪੫੬੨੮੯ 0181-2456289 (R)

ਵਰਿਆਮ ਦੇ ਦਰ

ਇਹ ਅੰਕ ੨੦-੦੦
ਸਲਾਨਾ ਚੰਦਾ ੨੦੦-੦੦
ਪੰਜ ਸਾਲ ਲਈ ੮੦੦-੦੦
ਜੀਵਨ ਮੈਂਬਰ ੨੦੦੦-੦੦
ਵਿਦੇਸ਼ ਲਈ ੩੦ ਪੈਂਡ ਜਾਂ ੪੦ ਡਾਲਰ ਅਮਰੀਕੀ
ਹਵਾਈ ਡਾਕ ਰਾਹੀਂ (ਸਾਲਾਨਾ)
ਚੈਕ ਡਰਾਫਟ ਕੇਵਲ Wariam ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ
ਹੀ ਭੇਜੇ ਜਾਣ

ਵਰਿਆਮ ਸਕੂਲਾਂ ਕਾਲਜਾਂ ਲਈ ਪਰਵਾਨ
'ਵਰਿਆਮ' ਨਿਰਦੇਸ਼ਕ ਸਿਖਿਆ ਵਿਭਾਗ
ਪੰਜਾਬ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੇ ਪੱਤਰ ਨੰਬਰ ੩-੧-੭੭
ਐਡੀਟਰਜ਼, ਮਿਤੀ ੩-੩-੭੭ ਰਾਹੀਂ ਪੰਜਾਬ ਪੰਜਾਬ
ਭਰ ਦੇ ਸਕੂਲਾਂ, ਕਾਲਜਾਂ ਤੇ ਲਾਇਬਰੇਰੀਆਂ ਲਈ
ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੈ।

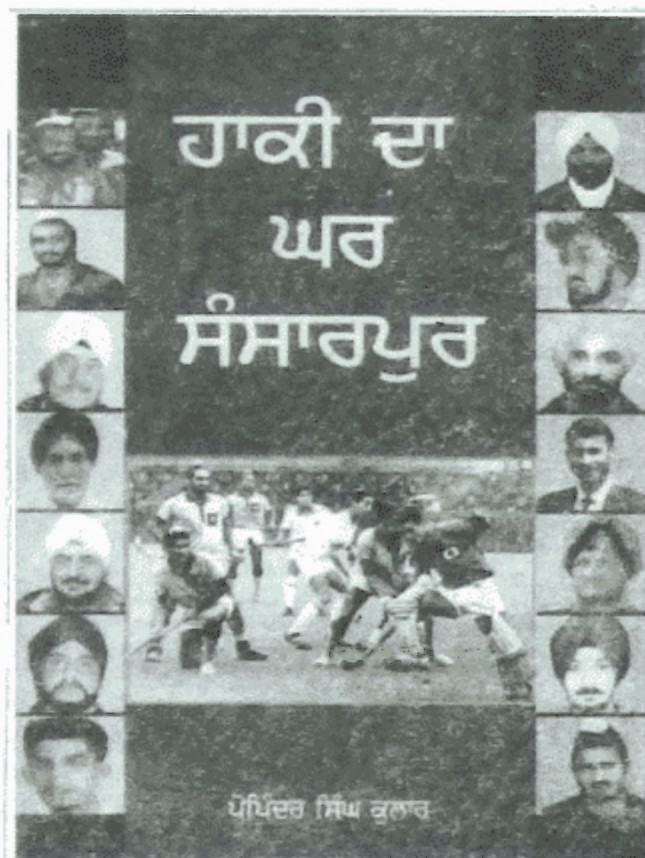
ਤਤਕਰਾ

ਸੰਪਾਦਕੀ — ਜਗਦੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਵਰਿਆਮ ੨
ਕੂਕਾ ਲਹਿਰ ਦੇ ਅਮਰ-ਨਾਇਕ
ਮਾਝੇ ਦਾ ਪਰਸਿੱਧ ਕੂਕਾ ਆਗੂ ਬਾਬਾ ਸ਼ਾਮ
ਸਿੰਘ ਸਰਹਾਲੀ —ਸੁਵਰਨ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ ੬
ਮੇਰੀ ਸਾਹਿਤਕ ਸ਼੍ਰੇ-ਜੀਵਨੀ-੭
ਪੂਰਨਿਆਂ 'ਤੇ ਲਿਖਣ ਦਾ ਅਭਿਆਸ
—ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ ੧੩
ਔਰਤਾਂ ਲਈ ਰਾਖਵਾਂ ਇਕ ਦਿਨ —ਡਾ. ਹਰਸਿੰਦਰ ਕੌਰ ੧੮
“ਕਸਬਾ ਰਮਦਾਸ ਦੀਆਂ ਇਤਿਹਾਸਕ ਮਸ਼ੀਤਾਂ ਦਾ ਉਜਾੜਾ”
—ਜਸਵਿੰਦਰਜੀਤ ਬਾਜਵਾ ਰਮਦਾਸ ੨੦
ਜੰਜੀਰੀ-ਦਾਰ ਗਜ਼ਲ (ਛੇ-ਕਾਫੀਆ-ਗਜ਼ਲ)
—ਅਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ ੨੧
ਗਜ਼ਲ —ਡੀ. ਆਰ. ਧਵਨ ੨੧
ਜੰਗਲ ਉਦਾਸ ਹੈ! —ਡਾ. ਹਰਨੇਕ ਸਿੰਘ ਕੋਮਲ ੨੨
ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਬਾਠ ਦੀਆਂ ਕਾਵਿ-ਰਚਨਾਵਾਂ ੨੨
ਸ਼ਮਸ਼ੀਰ —ਦਲਬੀਰ ਸਿੰਘ 'ਤਰਸ' ੨੩
ਦੋ ਗਜ਼ਲਾਂ/ —ਮਹਿਮਾ ਸਿੰਘ ਤੂਰ ੨੩
ਪਹਿਲਾਂ ਸੀਸ ਦਿੱਤੇ ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ ਨੇ
—ਸੁਵਰਨ ਸਿੰਘ ਬਾਜਵਾ ੨੩
ਹਾਇਕੂ —ਭੂਪਿੰਦਰ ਉਸਤਾਦ ੨੪
ਨਿਰਮਲੇ ਸੰਤਾਂ ਤੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰਾਂ ਦੀ ਮਿਲਣੀ
—ਤਰਲੋਚਨ ਸਿੰਘ ੨੫
ਸ. ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਸਾਬਕਾ ਸਪੀਕਰ ਦੀ ਯਾਦ
—ਤਰਲੋਚਨ ਸਿੰਘ ੨੬
ਮੇਰਾ ਪੈਰਿਸ ਦਾ ਸਫਰ —ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਮਠਾੜੂ ੨੭
ਦੂਸਰੀ ਕਿਸਤ 'ਨਾਂਦੇੜ ਫੇਰੀ' —ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਕਿਸਾਨ ੩੦
ਲੰਡਨ ਉਲੰਪਿਕ ਲਈ ਭਾਰਤੀ ਹਾਕੀ ਦੀ ਨਵੀਂ ਤਕਨੀਕ
—ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ ਪੱਟੀ ੩੫
“ਦਾਦਾ ਲਿਖੇ ਪੌਤੇ ਲਈ ਕਵਿਤਾ”
ਚਰਨ ਸੀਚੇਵਾਲਵੀ ਦੇ ਦੋ ਬਾਲ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ
—ਸੁਵਰਨ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ ੩੭
ਛੋਟੀ ਉਮਰੇ ਵੱਡੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ
ਸੰਗੀਤ ਜਗਤ ਵਿਚ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੁਰਸਕਾਰ
ਵਿਜੇਤਾ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਚੀਮਾ —ਡਾ. ਲਖਵੀਰ ਸਿੰਘ ੩੯
ਖਬਰਨਾਮਾ ੪੨

ਰਚਨਾਵਾਂ ਭੇਜਣ ਲਈ ਈ-ਮੇਲ ਦਾ ਪਤਾ :
whitecrossprinters2012@gmail.com
whitecrossprinters@rediffmail.com

ਹਾਕੀ ਦਾ ਘਰ ਸੰਸਾਰਪੁਰ

ਸੰਸਾਰਪੁਰ ਦਾ ਪਿੰਡ ਹਾਕੀ ਦੀ ਖੇਡ ਕਾਰਨ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੈ। ਜਲੰਧਰ ਛਾਉਣੀ ਦੀ ਵੱਖੀ ਵਿਚ ਵਸੇ ਇਸ ਪਿੰਡ ਨੇ ਸੈਂਕੜੇ ਹਾਕੀ ਦੇ ਖਿਡਾਰੀ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ ਹਨ ਜੋ ਦੇਸ਼ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਨਾਅ ਚਮਕਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਕੁਲਾਰ ਗੋਤ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ 'ਚੋਂ ਇਹਨਾਂ 'ਚੋਂ ਸੰਸਾਰ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਉਲੰਪੀਅਨ ਉਧਮ ਸਿੰਘ, ਗੁਰਦੇਵ ਸਿੰਘ, ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ, ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ (ਪੰਜਾਬ), ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਸਰਵਸਿੰਘ, ਅਜੀਤਪਾਲ ਸਿੰਘ, ਹਰਦੇਵ ਸਿੰਘ, ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ (ਕੀਨੀਆ) ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਸਦਾ ਲਈ ਸਥਾਪਤ ਹੋ ਚੁਕੇ ਚਮਕਦੇ ਨਾਂਅ ਹਨ। ਇਸ ਪਿੰਡ ਦੀ ਦਿਲਚਸਪ ਕਹਾਣੀ ਹੈ। ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮਾਵਾਂ ਹਾਕੀ ਖਿਡਾਰੀ ਹੀ ਜੰਮਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਸੱਚਮੁਚ ਹੀ ਸੰਸਾਰਪੁਰ ਹਾਕੀ ਦਾ ਘਰ ਹੀ ਹੈ। ਸੰਸਾਰਪੁਰ ਦੇ ਖਿਡਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਹਾਕੀ ਮੈਦਾਨਾਂ ਵਿਚ ਜੂਝਦੇ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਹੈ ਪਰ ਇਸਨੂੰ ਪੁਸਤਕ ਰੂਪ ਦੇਣ ਦਾ ਕਾਰਨਾਮਾ

ਵੀ ਇਸੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਖਿਡਾਰੀ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ (ਡਾ.) ਪ੍ਰੋਫਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਕੁਲਾਰ ਨੇ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਡਾ. ਪ੍ਰੋਫਿੰਦਰ ਸਿੰਘ (ਪਿੰਦਾ) ਦੇ ਖੂਨ ਵਿਚ ਹਾਕੀ ਦੀ ਖੇਡ ਤਾਂ ਸੀ ਹੀ ਪਰ ਇਹ ਹਾਕੀ ਪਲੇਅਰ ਬਾਕੀ ਖਿਡਾਰੀਆਂ ਤੋਂ ਵੱਖਰੀ ਲੀਹ ਤੇ ਤੁਰ ਕੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਅਤੇ ਚੰਗਾ ਲੇਖਕ ਵੀ ਬਣ ਗਿਆ। ਇਸਨੇ ਪੀ. ਐਚ. ਡੀ ਵੀ ਸੰਸਾਰਪੁਰ ਹਾਕੀ ਤੇ ਲਿਖ ਕੇ ਹੀ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਇਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਅਤੇ ਮਹਾਨ ਪੁਸਤਕ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਜਗਤ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਵਿਸ਼ੇ ਵਾਰ ਵੰਡ ਕਰ ਕੇ ਖੂਬ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ਤਿਆਰ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਸੰਸਾਰਪੁਰ ਪਿੰਡ ਅਤੇ ਹਾਕੀ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਚਿਤਰਦਿਆਂ ਇਸ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸੰਸਾਰਪੁਰ ਕਦੋਂ ਹੋਂਦ 'ਚ ਆਇਆ, ਹਾਕੀ ਕਿਸਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਆਦਿ ਆਦਿ। ਇਤਿਹਾਸਕ ਹਾਕੀ ਗਰਾਊਂਡ, ਹਾਕੀ ਦੇ ਉਠਾਣ ਦੇ ਕਾਰਨ, ਹਾਕੀ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ ਦਾ ਵੱਡ-ਮੁਲਾ ਯੋਗਦਾਨ, ਘਰਦਿਆਂ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ, ਕੁਝ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਯੋਗਦਾਨ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਅਤੇ ਜ਼ਿਕਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦਿਲਚਸਪੀ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਨ ਯੋਗ ਬਿਰਤਾਂਤ ਹਨ। ਉਘੇ ਖਿਡਾਰੀਆਂ ਦਾ ਮਨਮਲਵਾਂ ਜ਼ਿਕਰ, ਪਰਵਾਰਾਂ ਦੇ ਬਿਰਖਾਂ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਵਰਨਣ ਹੈ। ਪਿੰਡ ਦੇ ਪੋਢੀ ਕੁਲਾਰ ਪਰਿਵਾਰ, ਪਿੰਡ ਲਾਗਲੇ ਫੌਜੀ ਹਾਕੀ ਮੈਦਾਨ, ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਸਕੂਲ ਕਾਲਜਾਂ ਦੇ ਹਾਕੀ ਮੈਦਾਨ ਲਾਗਲੇ ਪਿੰਡਾਂ, ਖੁਸਰੋਪੁਰ, ਸੋਫੀ ਬਿਨਗਾਂ, ਧੰਨੋਵਾਲੀ, ਦਕੋਹਾ, ਰਾਮਾ ਮੰਡੀ, ਲਾਢੋਵਾਲੀ, ਗੜ੍ਹਾ, ਸਭਾਨਾ, ਧੀਨਾ, ਮਿਠਾਪੁਰ, ਕੁਕੜ ਪਿੰਡ ਸ਼ਰੀਹ ਜਿਥੇ ਜਿਥੇ ਵੀ ਹਾਕੀ ਦਾ ਅਸਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਉਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ। ਦੁਆਬੇ ਦਾ ਇਹ ਇਲਾਕਾ ਖਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਹਾਕੀ ਦੀ ਭਰਪੂਰ ਫਸਲ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਦਿਲਚਸਪ ਘਟਨਾਵਾਂ, ਕਹਾਣੀਆਂ ਅਭਿਆਸ ਦੀਆਂ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਹਨ। ਵੱਖ-ਵੱਖ ਖਿਡਾਰੀਆਂ ਦੇ ਬਿਆਨ ਹਨ, ਸੰਸਾਰਪੁਰ ਦੇ ਖਿਡਾਰੀਆਂ ਦੇ ਟੇਬਲ ਵਿਚ ਕੋਈ ਤਿੰਨ ਸੌ ਤੇ ਉਪਰ ਨਾਮ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਣ ਵੇਰਵੇ, ਜਨਮ ਮਿਤੀ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਮ, ਵਧੀਆ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਤੇ ਹੋਰ ਵੇਰਵੇ ਦਰਜ ਹਨ। ਇਕਲੇ ਇਕਲੇ ਖਿਡਾਰੀ ਦਾ ਨਾਮ ਅਤੇ ਸ਼ਜਰਾ-ਵੇਰਵਾ ਦਰਜ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਵੀ ਇਸ ਵਿਚ ਹਨ। ਸੰਸਾਰਪੁਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹਾਕੀ ਦੇ ਬਾਕੀ ਪਹਿਲੂਆਂ ਨੂੰ ਛੋਹਦਾ ਇਹ ਹਾਕੀ ਦਾ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ ਹੀ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ।

ਇਸ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਅਤੇ ਜਾਨਦਾਰ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਮੁਖ ਬੰਦ (ਪੇਸ਼ਕਸ਼) ਹਾਕੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਖਿਲਾੜੀ ਸਾਬਕਾ ਕਪਤਾਨ ਭਾਰਤੀ ਟੀਮ, ਪੰਜਾਬ ਸਪੋਰਟਸ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਰਹੇ (ਅਤੇ ਅੱਜ ਕਲ ਐਮ. ਐਲ. ਏ.) ਪਦਮ ਸ਼੍ਰੀ ਪਰਗਟ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਪੁਸਤਕ ਮੋਟੇ ਕਾਗਜ਼ ਤੇ ਛਪੀ ਹੈ ਪੰਨੇ ੪੪੪ ਹਨ ਅਤੇ ਛਪੀ ਕੀਮਤ ੪੨੫-੦੦ ਰੁਪਏ ਹੈ। ਪਬਲਿਸ਼ਰ ਹਨ-ਪੀ.ਪੀ. ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨਜ਼, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ।

ਸੰਸਾਰਪੁਰ ਬਾਰੇ ਵਡਮੁੱਲੀ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਹਾਕੀ ਖੇਡ ਦੀ ਹੋਰ ਨਰਸਰੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਵੀ ਕਰਨਾ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਪਿਛਲੇ ਦਿਨੀਂ ਲੰਡਨ ਵਿਚ ਇਸੇ ਸਾਲ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਓਲੰਪਿਕ ਖੇਡਾਂ ਵਿਚ ਹਾਕੀ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲਿਆਂ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਲਈ ਯੋਗਤਾ ਪਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕ ਟੂਰਨਾਮੈਂਟ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਵੱਖਰੀ ਰਿਪੋਰਟ ਵੀ ਵਰਿਆਮ ਦੇ ਇਸੇ ਅੰਕ ਵਿਚ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਹਾਕੀ ਟੀਮ ਚਾਰ ਸਾਲਾਂ ਬਾਦ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਓਲੰਪਿਕ ਮੁਕਾਬਲਿਆਂ ਵਿਚ ਪਿਛਲੀ ਵਾਰ ਭਾਵ ੧੯੦੮ ਵਿਚ ਭਾਗ ਲੈਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋ ਸਕੀ। ਕਈ ਵਾਰ ਓਲੰਪਿਕ ਜੇਤੂ ਰਹੀ ਭਾਰਤੀ ਟੀਮ ਵਾਸਤੇ ਇਹ ਅਤਿ ਨਿਵਾਨ ਦੀ ਘੜੀ ਸੀ। ਪਰ ਇਸ ਵਾਰ ਭਾਰਤੀ ਟੀਮ ਨੇ ਕਈ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲਿਆਂ 'ਚੋਂ ਪ੍ਰਥਮ ਰਹਿ ਕੇ ਅਤੇ ਅੰਤਮ ਮੈਚ ਵਿਚ ਫਰਾਂਸ ਨੂੰ ਤਗੜੇ ਫਰਕ ਨਾਲ ਹਰਾ ਕੇ ਓਲੰਪਿਕ ਵਿਚ ਖੇਡਣ ਦਾ ਹੱਕ ਮੁੜ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ। ਭਾਰਤੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸੁਭਾਅ ਮੁਤਾਬਕ ਜਸ਼ਨਾਂ ਅਤੇ ਇਨਾਮਾਂ ਸਨਮਾਨਾਂ ਦਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਚਾਲੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਪਰ ਅਸਲ ਸਮਾਂ ਤੇ ਓਲੰਪਿਕਸ ਦੇ ਸਿੱਟਿਆਂ ਤੇ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਯੋਗਤਾ ਪਾਰ ਟੂਰਨਾਮੈਂਟ ਵਿਚ ਸੰਦੀਪ ਸਿੰਘ ਵਰਗੇ ਨੌਜਵਾਨ ਨੇ ਪੈਨਲਟੀ ਕਾਰਨਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਗੋਲ ਤੇ ਗੋਲ ਕਰਕੇ ਨਾਮਨਾ ਤਾਂ ਖੱਟਿਆ ਹੀ ਉਥੇ ਚੰਗੀ ਖੇਡ ਦੇ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਕਰਕੇ ਟੀਮ ਦੇ ਉਪ ਕਪਤਾਨ ਸਰਦਾਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮੈਨ ਆਫ ਦਾ ਟੂਰਨਾਮੈਂਟ ਚੁਣਿਆ ਹੈ। ਸਰਦਾਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਭਰਾ ਦੀਦਾਰ ਸਿੰਘ ਨਾਮਧਾਰੀ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿਚੋਂ ਹਨ। ਹੋਲੇ ਮਹੱਲੇ ਦੇ ਸਮਾਗਮ ਸ੍ਰੀ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਸ਼ੀਰਵਾਦੀ ਸਨਮਾਨ ਵੀ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਓਲੰਪਿਕ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਵਾਸਤੇ ਬੰਗਲੌਰ ਵਿਚ ਕੈਂਪ ਲਗਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਉਥੇ ਸਰਦਾਰ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਵੀ ਨਾਮਧਾਰੀ ਖਿਡਾਰੀ ਹਿੱਸਾ ਲੈ ਰਹੇ ਹਨ। ਅੱਜ ਕਲ ਵਰਲਡ ਹਾਕੀ ਸੀਰੀਜ਼ ਟੂਰਨਾਮੈਂਟ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਚਲ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਪ੍ਰਸਾਰਨ ਟੈਲੀਵੀਜ਼ਨ ਤੇ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਟੀਮਾਂ ਵਿਚ ਨਾਮਧਾਰੀ ਦਸਤਾਰਾਂ ਵਾਲੇ ਨੌਜਵਾਨ ਹਿੱਸਾ ਲੈ ਰਹੇ ਹਨ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸੀਡਜ਼ ਵਾਲੇ ਕੋਚ ਰਸ਼ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਅਨੁਸਾਰ ਇਵੇਂ ਹੈ।

ਬੰਗਲੌਰ ਕੈਂਪ ਵਿਚ- ਸਰਦਾਰ ਸਿੰਘ, ਗੁਰਮੇਲ ਸਿੰਘ, ਮਾਲਕ ਸਿੰਘ, ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ। ਬੇਰੇ ਪੰਜਾਬ ਟੀਮ- ਹਰਪਾਲ ਸਿੰਘ, ਦੀਦਾਰ ਸਿੰਘ, ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਸਿੰਘ। ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਕੌਮੇਟਸ-ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ, ਮਨਪ੍ਰੀਤ ਸਿੰਘ, ਗੁਰਪ੍ਰੀਤ ਸਿੰਘ। ਦਿੱਲੀ ਵਿਜ਼ਰਡਜ਼-ਗੁਰਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ। ਪੁਣੇ ਸਟਰਾਈਕਰ-ਗੁਰਪ੍ਰੀਤ ਸਿੰਘ। ਮੁੰਬਈ ਮੈਰੀਨਜ਼-ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ।

ਸਾਡਾ ਕਹਿਣ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਨਾਮਧਾਰੀ ਟੀਮ ਇਸ ਖੇਡ ਦੀ ਨਰਸਰੀ ਵਾਂਗ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ, ਸੰਤ ਨਗਰ, ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਬੰਗਲੌਰ ਵਿਚ ਇਹ ਟੀਮ ਅਭਿਆਸ ਕਰਦੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਆਸਟਰੱਟਰਫ ਵੀ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਾਲ (ਠਾਕਰ) ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਦੀ ਭਰਵੀਂ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਅਨੇਕਾਂ ਟੀਮਾਂ ਵਿਚ ਖੇਡਦੇ ਖਿਲਾੜੀ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਕਠਨ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿਚ ਇਹ ਇਨਕਲਾਬੀ ਕਾਰਜ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸੰਸਾਰਪੁਰ ਬਾਰੇ ਕਿਤਾਬ ਵਾਂਗ ਨਾਮਧਾਰੀ-ਹਾਕੀ ਅੰਦੋਲਨ ਬਾਰੇ ਵੀ ਕੋਈ ਕਿਤਾਬ ਕੋਈ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ੀ ਕ੍ਰਿਤ ਤਿਆਰ ਹੋਈ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਨਾਮਧਾਰੀ ਟੀਮ ਦੇ ਕਰਨ ਕਾਰਨ ਹਾਰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਕਤ ਕੱਢਣ। ਵਰਿਆਮ ਵਲੋਂ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਹਾਜ਼ਰ ਹੀ ਹਾਂ।

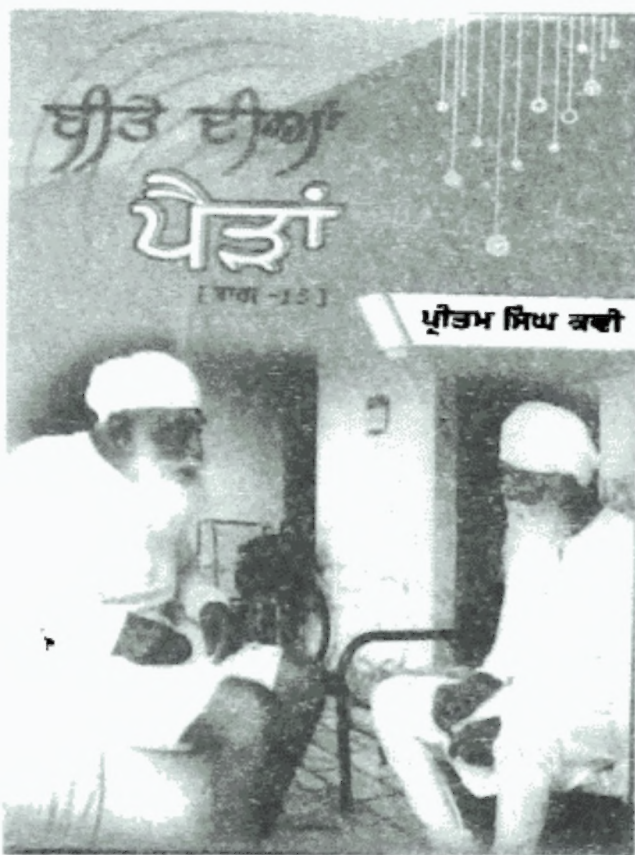
—ਜਗਦੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਵਰਿਆਮ

ਵਰਿਆਮ ਅਪ੍ਰੈਲ ੨੦੧੨

੩

ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਕਵੀ ਦੀਆਂ ਪੈੜਾਂ

ਸਾਡੇ ਮਿੱਤਰ ਅਤੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਲੇਖ ਸ੍ਰੀ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਕਵੀ ਸੰਸਾਰ ਯਾਤਰਾ ਸੰਪੂਰਨ ਕਰ ਗਏ ਹਨ। ਗੱਲ ਗੱਲ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਯਾਦ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਜਲੰਧਰ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਵਰਿਆਮ ਤੋਂ ਹੀ ਇਕ ਡਾਇਰੀਨੁਮਾ ਲੇਖ ਲੜੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਸੀ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵੇਲੇ ਹੀ ਬਾਅਦ ਵਿਚ 'ਬੀਤੇ ਦੀਆਂ ਪੈੜਾਂ' ਨਾਮ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ਲੜੀ ਵਿਚ ਛਪਦੀ ਰਹੀ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਲਿਖਤ ਦਾ ਇਹ ਲੰਮਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਅਜੇ ਵੀ ਜਾਰੀ ਹੈ।

ਹੁਣ ਇਸ ਲੜੀ ਦਾ ਪੰਦਰਵਾਂ ਭਾਗ ਆਰਸੀ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼ ਦਿੱਲੀ ਨੇ ਛਾਪ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਜੋ ੧੫ ਜੁਲਾਈ ਤੋਂ ੨੫ ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੮੫ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਬਾਰੇ ਹਨ। ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਇਸ ਹੌਲੇ ਮਹੱਲੇ ਦੇ ਸਮਾਗਮ ਤੇ ਸਵਰਗੀ ਕਵੀ ਜੀ ਦੇ ਘਰੋਂ ਮਾਤਾ ਗੁਰਬਚਨ ਕੌਰ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਭੇਟ ਕਰ ਕੇ ਆਸ਼ੀਰਵਾਦ ਲਿਆ। ਅਸੀਂ ਪੁਸਤਕ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ੨੭ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਜਿਹੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ। ਨਿੱਕੇ ਨਿੱਕੇ ਵੇਰਵੇ ਜੋ ਸਾਡੇ ਮਨਾਂ 'ਚੋਂ ਵਿਸਰ ਚੁੱਕੇ ਹਨ ਮੁੜ ਸਜੀਵ ਹੋ ਗਏ। ਘਟਨਾਵਾਂ ਭਾਵੇਂ ਕਿੰਨੀਆਂ ਅਹਿਮ ਹੋਣ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਚਿਰ ਉਹ

ਕਲਮਬੰਦ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਉਹ ਸਥਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਕਵੀ ਜੀ ਦੀ ਇਹ ਹੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਨਵੀਨ ਸਮਕਾਲੀ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲ ਛੱਡਿਆ ਹੈ। ਕੋਈ ਢਾਈ ਸੌ ਪੰਨਿਆਂ ਵਿਚ ਫੈਲੀ ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਕਰਮ ਖੇਤਰ ਨੂੰ ਮਨ ਮਲਵੀਂ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਚ ਰੋਚਕਤਾ ਨਾਲ ਬਿਆਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਮਸ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸੰਗੀਤ ਮਿਲਣੀਆਂ ਨੂੰ ਜਿਸ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਵਿਚ ਕਵੀ ਜੀ ਨੇ ਬਿਆਨਿਆ ਹੈ ਇਹ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਹੀ ਕੰਮ ਸੀ।

ਕਵੀ ਜੀ ਨੇ ਬੀਤੇ ਦੀਆਂ ਪੈੜਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਉਹਨਾਂ ਆਪ ਵੀ ਨਵੀਆਂ ਪੈੜਾਂ ਪਾਈਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਚਲ ਕੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੇ ਮਾਰਗ ਤਹਿ ਕਰਨਾ ਹੈ।

ਨਵੀਂ ਪੁਸਤਕ ਕਾ ਤਹਿ ਦਿਲੋਂ ਸੁਆਗਤ ਹੈ।

ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਹਿਸਟੋਰੀਅਨ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ਕਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿਚ ਕੈਦ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਕੂਕੇ

ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ

ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਐਮ. ਏ. (ਇਤਿਹਾਸ) ਉੱਘੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਹਨ, ਜਿੰਨਾਂ ਨੇ ਕੂਕਾ ਲਹਿਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਜਾਣਕਾਰੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਦੇਸ਼ ਬਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਕਈ ਉੱਘੀਆਂ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀਆਂ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਥਾਵਾਂ ਦੀ ਭਾਲ ਕੀਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਪੁਸਤਕਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ। ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਸੰਗ੍ਰਾਮ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਬਹੁਤ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹੈ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਬਾਰੇ ਖੋਜ ਕਰਨ ਲਈ ਉਹ ਕਈ ਵਾਰੀ ਫਤਿਹਗੜ੍ਹ (ਯੂ.ਪੀ.) ਅਤੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੀ ਸਮਾਧ ਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇੰਗਲੈਂਡ, ਯੂਰੋਪ, ਅਮਰੀਕਾ ਅਤੇ ਰੂਸ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਬਾਰੇ ਵੀ ਚੋਖਾ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਹੱਥਲੀ ਪੁਸਤਕ 'ਕਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿਚ ਕੈਦ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਕੂਕੇ' ਵਿਚ ਕੂਕਾ ਲਹਿਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਥਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਤੱਥਾਂ ਅਤੇ ਤਾਰੀਖਾਂ ਦੀ ਭਰਪੂਰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਵਰਿਆਮ ਅਪ੍ਰੈਲ ੨੦੧੨

ਜਪੁਜੀ
(ਮੂਲ ਪਾਠ)

ਪੰਚ ਪਰਵਾਣ ਪੰਚ ਪਰਧਾਨੁ॥
ਪੰਚੇ ਪਾਵਹਿ ਦਰਗਹਿ ਮਾਨੁ॥
ਪੰਚੇ ਸੋਹਹਿ ਦਰਿ ਰਾਜਾਨੁ॥
ਪੰਚਾ ਕਾ ਗੁਰੁ ਏਕੁ ਧਿਆਨੁ॥
ਜੇ ਕੋ ਕਹੈ ਕਰੈ ਵੀਚਾਰੁ॥
ਕਰਤੇ ਕੈ ਕਰਣੈ ਨਾਹੀ ਸੁਮਾਰੁ॥
ਧੌਲੁ ਧਰਮੁ ਦਇਆ ਕਾ ਪੂਤੁ॥
ਸੰਤੋਖ ਥਾਪਿ ਰਖਿਆ ਜਿਨਿ ਸੂਤਿ॥
ਜੇ ਕੋ ਬੁਝੈ ਹੋਵੈ ਸਚਿਆਰੁ॥
ਧਵਲੈ ਉਪਰਿ ਕੇਤਾ ਭਾਰੁ॥
ਧਰਤੀ ਹੋਰੁ ਪਰੈ ਹੋਰੁ ਹੋਰੁ॥
ਤਿਸ ਤੇ ਭਾਰੁ ਤਲੈ ਕਵਣੁ ਜੋਰੁ॥
ਜੀਅ ਜਾਤਿ ਰੰਗਾ ਕੇ ਨਾਵ॥
ਸਭਨਾ ਲਿਖਿਆ ਵੁੜੀ ਕਲਾਮ॥
ਏਹੁ ਲੇਖਾ ਲਿਖਿ ਜਾਣੈ ਕੋਇ॥
ਲੇਖਾ ਲਿਖਿਆ ਕੇਤਾ ਹੋਇ॥
ਕੇਤਾ ਤਾਣੁ ਸੁਆਲਿਹੁ ਰੂਪੁ॥
ਕੇਤੀ ਦਾਤਿ ਜਾਣੈ ਕੋਣੁ ਕੂਤੁ॥
ਕੀਤਾ ਪਸਾਉ ਏਕੋ ਕਵਾਉ॥
ਤਿਸ ਤੇ ਹੋਏ ਲਖ ਦਰੀਆਉ॥
ਕੁਦਰਤਿ ਕਵਣੁ ਕਹਾ ਵੀਚਾਰੁ॥
ਵਾਰਿਆ ਨ ਜਾਵਾ ਏਕ ਵਾਰ॥
ਜੋ ਤੁਧੁ ਭਾਵੈ ਸਾਈ ਭਲੀ ਕਾਰ॥
ਤੂ ਸਦਾ ਸਲਾਮਤਿ ਨਿਰੰਕਾਰ॥ ੧੬॥

ਉਰਦੂ ਵਿਚ ਤਰਜਮਾ
ਖਵਾਜਾ ਦਿਲ ਮੁਹੰਮਦ

ਪਉੜੀ ੧੬

ਜੋ ਮਕਬੂਲ ਖੁਦਾ ਕੇ ਹੈਂ ਪਰਵਾਨ ਭੀ ਹੈਂ ਪ੍ਰਧਾਨ ਭੀ ਹੈਂ
ਜੋ ਮਕਬੂਲ ਖੁਦਾ ਕੇ ਹੈਂ ਦਰਗਾਹ ਮੇਂ ਪਾਏ ਸ਼ਾਨ ਭੀ ਹੈਂ
ਜੋ ਮਕਬੂਲ ਖੁਦਾ ਕੇ ਹੈਂ ਵਹੁ ਰਾਜ ਸਭਾ ਕੀ ਸ਼ਾਨ ਬੜਾਏਂ
ਜੋ ਮਕਬੂਲ ਖੁਦਾ ਕੇ ਹੈਂ ਇਕ ਗੁਰ ਪੈ ਅਪਨਾ ਧਿਆਨ ਜਮਾਏਂ
ਲਾਖ ਕਹੇ ਇਨਸਾਨ ਮਗਰ ਕੁੱਦਰਤ ਕੀ ਬਾਹ ਨਾ ਪਾਏਗਾ
ਖਾਲਕ ਕੀ ਖਲਕਤ ਕਾ ਉਸ ਕੋ ਅੰਤ ਸੁਮਾਰ ਨਾ ਆਏਗਾ
ਜਿਸ ਕੇ ਸੀਗੋਂ ਪਰ ਹੈ ਧਰਤੀ, ਧਰਮ ਦਯਾ ਕਾ ਪੂਤ ਹੈ ਯੇਹ
ਸਬਰ ਸੇ ਕਾਇਮ ਰਹਿਤੀ ਹੈ ਇਕ ਤੋਲ ਹੈ ਯੇ ਇਕ ਸੂਤ ਹੈ ਯੇਹ
ਜੋ ਇਸ ਕੋ ਸਮਝਾ ਹੈ, ਵਹੁ ਸੱਚਾ ਹੈ ਵਹੁ ਗਿਆਨੀ ਹੈ
ਬੈਲ ਉਠਾਏ ਸੀਗ ਪੇ ਇਤਨਾ, ਬੋਝ ਅਜਬ ਹੈਰਾਨੀ ਹੈ
ਦੂਰ ਜ਼ਮੀਨ ਸੇ ਔਰ ਜ਼ਮੀਨੋਂ, ਇਨ ਸੇ ਆਗੇ ਔਰ ਜਹਾਂ
ਇਨ ਕੇ ਨੀਚੇ ਜ਼ੋਰ ਹੈ ਕਿਸ ਕਾ ਕਾਇਮ ਹੈਂ ਕਿਸ ਤੌਰ ਵਹਾਂ
ਗੁਨਾਂ ਗੋਨੀ ਖਲਕਤ ਸਾਰੀ ਰੰਗਾ ਰੰਗ ਅਕਸਾਮ ਸਭੀ
ਲਿਖੇ ਲਿਖਨੇ ਵਾਲੋਂ ਨੇ ਬੇਰੋਕ ਕਲਮ ਸੇ ਨਾਮ ਸਭੀ
ਕੌਨ ਭਲਾ ਲਿਖ ਸਕਤਾ ਹੈ ਯਹ ਗਿਨਤੀ ਹੋ ਮਰ ਕੌਮ ਕਹਾਂ
ਇਸ ਗਿਨਤੀ ਕੀ ਗਿਨਤੀ ਗਿਨਤੀ ਵਾਲੋਂ ਕੋ ਮਾਲੂਮ ਕਹਾਂ
ਕਿਤਨੀ ਤੇਰੀ ਤਾਕਤ ਹੈ ਕਿਆ ਸੁੰਦਰ ਰੂਪ ਤੁਮਾਰਾ ਹੈ
ਕਿਤਨੀ ਦਾਦ ਔਰ ਰੋਜ਼ੀ ਬਖਸ਼ੀ ਕਿਸ ਨੇ ਉਸ ਕੋ ਜਾਨਾ ਹੈ
ਹਰਫ ਕਹਾ ਜਬ ਏਕ ਹੀ ਤੂਨੇ ਫੈਲੇ ਆਲਮ ਸਾਰੇ ਹੈਂ
ਹਰਫ ਕਹਾ ਜਬ ਏਕ ਹੀ ਤੂਨੇ ਫੂਟੇ ਲਾਖੋਂ ਧਾਰੇ ਹੈਂ
ਮੁਝ ਮੇਂ ਕਬ ਯਹ ਕੁਦਰਤ ਹੈ ਮੈਂ ਤੇਰਾ ਸੋਚ ਵਿਚਾਰ ਕਰੂੰ
ਮੈਂ ਇਸ ਲਾਇਕ ਕਬਹੂੰ ਤੁਝ ਪਰ ਜਾਨ ਫਿਦਾ ਇਕ ਬਾਰ ਕਰੂੰ
ਕਾਰ ਵਹੀ ਅੱਛਾ ਹੈ ਜਿਸ ਕੋ ਸਮਝੇ ਅੱਛਾ ਕਾਰ ਤੂਹੀ
ਤੇਰੀ ਜ਼ਾਤ ਸਲਾਮਤ ਦਾਇਮ ਪਾਕ ਹੈ ਨਿਰਾਅੰਕਾਰ ਤੂ ਹੀ।

ਮਾਝੇ ਦਾ ਪਰਸਿੱਧ ਕੂਕਾ ਆਗੂ ਬਾਬਾ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਸਰਹਾਲੀ

—ਸੁਵਰਨ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ

ਰਵਾਇਤ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸੰਧੂ ਜੱਟਾਂ ਦਾ ਪੁਰਖਾ, ਗਜ਼ਨੀ (ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ) ਤੋਂ ਆਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਪਹਿਲਾ ਟਿਕਾਣਾ ਜਿੱਥੇ ਕੀਤਾ ਉਥੇ ਹੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ (ਹੁਣ ਤਰਨ ਤਾਰਨ) ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦਾ ਪਿੰਡ ਸਰਹਾਲੀ ਵੱਸਿਆ ਹੈ। ਸਰਹਾਲੀ ਦੇ ਆਸ ਪਾਸ ਤਾਂ ੨੨

ਪਿੰਡ ਸੰਧੂਆਂ ਦੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹੋਰ ਖਿੱਤਿਆਂ ਮਾਲਵਾ ਆਦਿ ਵਿਚ ਵੱਸਣ ਵਾਲੇ ਸੰਧੂ ਵੀ ਆਪਣਾ ਨਿਕਾਸ, ਸਰਹਾਲੀ ਤੋਂ ਹੀ ਦੱਸਦੇ ਹਨ। ਇੱਥੇ ਜੋਗੀਆਂ ਦਾ ਇਕ ਪੁਰਾਤਨ ਡੇਰਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕਿਸੇ ਉੱਘੇ ਨਾਥ ਜੋਗੀ ਦੀ ਸਲਾਹ ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਪਿੰਡ ਵੱਸਿਆ, ਇਸ ਲਈ ਸਰਹਾਲੀ ਦੇ ਜੋਗੀਆਂ ਦੇ ਇਸ ਡੇਰੇ ਦੀ ਸੰਧੂਆਂ ਵਿਚ ਮਾਨਤਾ, ਹੁਣ ਵੀ ਚੱਲੀ ਆ ਰਹੀ ਹੈ। ਪੰਜਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਕਿਸਾਨੀ ਧੜਾ-ਧੜ ਸਿੱਖ ਮੱਤ ਦੀ ਅਨੁਯਾਈ ਬਣੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਹੀ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਸਿਰਤਾਜ, ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ, ਆਪਣੇ ਮਹਿਲ, ਦਲਭੰਜਨ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਮਾਤਾ, ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਜੀ ਸਮੇਤ, ਇਥੇ ਚਰਨ ਪਾਏ। ਜਿਸ ਘਟਨਾ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਚੁਬੱਚਾ ਸਾਹਿਬ ਇਥੇ ਇਸਥਿੱਤ ਹੈ। ਮਹਾਨ ਸਿੱਖ ਯੋਧੇ ਭਾਈ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਜੀ ਦੇ ਨਾਨਕੇ ਵੀ ਇਸ ਨਗਰ ਵਿਚ ਹੀ ਸਨ। ਬੜੇ ਬੜੇ ਜਪੀ ਤਪੀ, ਸਾਧੂ ਸੰਤ, ਕਿਸਾਨ, ਕਾਰੋਬਾਰੀ, ਵਿੱਦਿਆ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਪਰਸਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ, ਪੰਥ ਦਰਦੀ ਅਤੇ ਦੇਸ਼-ਕੌਮ-ਭਗਤ, ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪੜਾਵਾਂ ਤੇ ਸਰਹਾਲੀ ਵਿਚ ਜਲਵਾਗਰ ਹੋਏ। ਇਸ ਲਈ ਮਨੁੱਖੀ ਤੱਤ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਇਸ ਧਰਤੀ ਦੀ ਮਿੱਟੀ ਨੇ, ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ, ਜ਼ਾਲਮ ਅਤੇ ਜਾਬਰ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਚੱਲਣ ਵਾਲੀਆਂ ਲੋਕ ਲਹਿਰਾਂ ਵਿਚ, ਵੱਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਭਾਗ ਲਿਆ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਆਰੰਭੇ ਕੌਮੀ ਮੁਕਤੀ ਸੰਗਰਾਮ, ਕੂਕਾ ਅੰਦੋਲਨ ਵਿਚ, ਸਰਹਾਲੀ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਆਸ ਪਾਸ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਉਥੋਂ, ਠੱਟਾ, ਬੁਰਜ ਰਾਇਪੁਰ (ਰਾਇਕੋ), ਬੁਰਜ ਨੱਥੂ ਕਾ, ਬਾਹਮਨੀ ਵਾਲਾ, ਭੱਠਲ ਸਈਆ ਸਿੰਘ ਫਿਲੋਕੇ, ਠੱਠੀਆਂ, ਚੋਹਲਾ ਸਾਹਿਬ

ਚੰਬਾ ਕਲਾਂ, ਚੰਬਾ ਖੁਰਦ, ਉਸਮਾਂ, ਕੋਟ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਨ, ਖੇਡਾ, ਘਾਪਲ, ਮਹਿਰਾਣਾ, ਨੌਸ਼ਹਿਰਾ, ਵਰਿਆਹ ਅਤੇ ਵਾਂ ਦੀ ਅਹਿਮ ਭੂਮਿਕਾ ਹੈ।¹

ਸਰਹਾਲੀ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਆਸ ਪਾਸ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਨਾਮਧਾਰੀ ਮੱਤ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਪਰਸਾਰ ਨੂੰ ਵੱਡੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਫੈਲਾਉਣ ਦਾ ਕਾਰਜ ਜਿਸ ਸੱਜਣ ਨੇ ਕੀਤਾ ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਸੀ। ਇਸ ਵਿਅਕਤੀ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਸੂਰਮੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦੇ ਜਾਂਬਾਜ਼ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਸਦਕਾ, ਪਿੰਡ ਸਰਹਾਲੀ ਦਾ ਨਾਮ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਬਸਤੀਵਾਦੀਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਜੂਝਣ ਵਾਲੇ ਕੂਕੇ ਸੰਗਰਾਮੀਆਂ ਕਾਰਨ, ਕੌਮਾਂਤਰੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਹਾਸਲ ਕਰ ਗਿਆ। ਐਨ ਉਹੋ ਜਹੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ, ਜਿਹੜੀ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ “ਕਾਮਾਗਾਟਾ ਮਾਰੂ” ਅਤੇ ਗੁਆਂਢੀ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਗਦਰ ਲਹਿਰ ਦੇ ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਨੇ ਇਸ ਪਿੰਡ ਅਤੇ ਖਿੱਤੇ ਨੂੰ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਦੁਆਈ। ਉਨ੍ਹੀਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਇਹ ਕਾਰਜ ਇਸ ਖਿੱਤੇ ਦੇ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਦਾ ਨਾਂ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ੨ ਫਰਵਰੀ ੧੮੬੭ ਦੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕੂਕਿਆਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਪਿੰਡ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ ਫਿਰ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀਵਣ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਮ ਹਨ, ਪਰ ਪਿੰਡ ਦਾ ਨਾਂ ਗਲਤ ਮਲਤ ਹੈ।² ਇਹ ਵਿਦਿਅਤ ਹੋਵੇ ਕਿ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ, ਦੋਵੇਂ ਪਿਤਾ ਪੁੱਤਰ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਕੂਕੇ ਸਨ ਪਰੰਤੂ ਸਰਕਾਰੀ ਰਿਕਾਰਡ ਵਿਚ ਹੋਰਨਾਂ ਕੂਕਿਆਂ ਬਾਰੇ ਵੀ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਨਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਟਪਲੇ ਲਗ ਗਏ ਹਨ ਜਦੋਂ ਕਿ ੧੮੮੧ ਵਾਲੀ ਸੂਚੀ ਵਿਚ ਆਪ ਬਾਰੇ ਇਹ ਵੇਰਵਾ ਦਰਜ ਹੈ :-

“ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਪੁੱਤਰ ਰਾਜਾ ਸਿੰਘ, ਪਿੰਡ ਅਤੇ ਥਾਣਾ ਸਿਰਹਾਲੀ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਅਕਤੀ ਲੰਬੜਦਾਰ ਹੈ। ਸਰੀਰਕ ਵੇਰਵੇ ਵਿਚ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਦਾਹੜਾ ਲੰਬਾ, ਸਰੀਰ ਲੰਬਾ ਅਤੇ ਪਤਲਾ ਹੈ ਉਮਰ ੬੦ ਸਾਲ ਦੇ ਲਗਪਗ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਅਕਤੀ ਕੱਟੜ ਕੂਕਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕੂਕਿਆਂ ਵਲੋਂ ਛੇੜੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਗੜਬੜ ਲਈ ਤਿਆਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।”

ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪਰਮੁੱਖ ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ ਜਿਉਂ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਵੀ ਲਾਹੌਰ ਦਰਬਾਰ ਦਾ ਪੂਰਵ ਸੈਨਿਕ ਸੀ ਅਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ

ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ, ਫੌਜੀ ਜੀਵਨ ਸਮੇਂ ਵੀ ਸੰਗੀ ਬਣ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਦਿਸੰਬਰ ੧੮੮੫ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਿੱਖ ਜੰਗਾਂ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ. ਆਪਣੇ ਹੋਰ ਸੰਗੀ ਸੈਨਿਕਾਂ ਸਮੇਤ, ਸਭਰਾਵਾਂ ਦੇ ਪੱਤਣ ਤੇ ਪੁੱਜੇ ਤਾਂ ਫੌਜ ਵਿਚ ਡਾਕੀ ਦੀ ਬਿਮਾਰੀ ਪੈਣ ਤੇ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਨਾਮ ਜਪਣ ਲਈ ਆਖਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪ ਦੇ ਸੰਗੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਦਾ ਜਾਨੀ ਨੁਕਸਾਨ ਨਾ ਹੋਇਆ। “ਇਕ ਸਿੰਘ ਸਰਹਾਲੀ ਕਾ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਸੀ, ਛੁੱਟੀ ਲੈ ਕੇ ਡਰਦਾ ਡਾਕੀ ਥੀ ਚਲਾ ਗਿਆ ਘਰ। ਘਰ ਆਉਂਦਾ ਹੀ ਡਾਕੀ ਨੇ ਰੋਕ ਲੀਤਾ ਤਾਂ ਲੱਗਾ ਪਛਤਾਵਣ। ਕਹੇ ਮੈਂ ਕਾਹਨੂੰ ਆਉਣਾ ਸੀ, ਉਥੇ ਰਹਿੰਦਾ ਤਾਂ ਰਾਜੀ ਰਹਿੰਦਾ। ਸੰਤਾਂ ਕੇ ਬਚਨ ਨਾਲ ਏਥੇ ਵੀ ਡਾਕੀ ਨੇ ਰੋਕ ਲਿਆ ਹੈ। ਲੱਗਾ ਭਜਨ ਕਰਨ ਤਾਂ ਗੱਛਿਆ ਹੋਈ। ਬਚ ਰਿਹਾ ਭਜਨ ਦੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਨਾਲ।” ਰਾਜੀ ਹੋ ਕੇ ਬਾਬਾ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਫਿਰ ਸਾਥੀ ਸੈਨਿਕਾਂ ਵਿਚ ਆ ਚਲਿਆ।

ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਲਾਹੌਰ ਦਰਬਾਰ ਦਾ ਇਕ ਸਾਧਾਰਨ ਸੈਨਿਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਗੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸੀ ਜਿਸ ਦਾ ਸਬੰਧ ਸਰਦਾਰ ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਮਜੀਠੀਏ ਵਰਗੇ ਉੱਘੇ ਜਰਨੈਲਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਸੀ। ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਦਾ ਵੀ ਸਰਦਾਰੀ ਠਾਠ ਬਾਠ ਸੀ। ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਜ਼ਮੀਨ ਮਾਲਕੀ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਉਹ ਘੋੜੇ ਰੱਖਣ ਦਾ ਵੀ ਸ਼ੌਕੀਨ ਸੀ। ਖੁਦ ਚੰਗਾ ਘੁੜ ਸਵਾਰ ਵੀ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਸਾਂਝੇ ਗੁਣਾਂ ਕਾਰਨ, ਮਜੀਠੀਏ ਸਰਦਾਰ ਦਾ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਿੰਡ ਵੀ ਆਉਣ ਜਾਣ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਕ ਦੌਰੇ ਸਮੇਂ ਆਏ ਸ. ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਦੇ ਅਸਤਬਲ ਵਿਚ ਖੜੇ ਇਕ ਘੋੜੇ ਦੀ ਬਹੁਤ ਤਾਰੀਫ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਉਸ ਤੇ ਸਵਾਰੀ ਕਰਨ ਦਾ ਉਹਦਾ ਫੁਰਨਾ ਵੇਖ ਕੇ, ਲਾਹੌਰ ਮੁੜਦੇ ਸਮੇਂ, ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਉਸੇ ਘੋੜੇ ਤੇ ਕਾਠੀ ਪਵਾ ਕੇ ਸਾਈਸ ਨਾਲ ਤੌਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਸਮਝਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਇਹ ਘੋੜਾ ਲੈ ਕੇ ਨਹੀਂ ਆਉਣਾ, ਮਜੀਠੀਏ ਸਰਦਾਰ ਦੇ ਅਸਤਬਲ ਵਿਚ ਬੰਨ੍ਹ ਆਉਣਾ। ਘੋੜੇ ਦੇ ਇਵਜ਼ਾਨੇ ਵਜੋਂ ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਮਜੀਠੀਏ ਨੇ ਪੱਟੀ ਦੇ ਮਿਰਜ਼ਿਆਂ ਦੀ ਮਾਲਕੀ ਵਿਚਲਾ ਪਿੰਡ ਬੁਰਜ ਰਾਇਕੇ ਸ. ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕੁਝ ਪਰਿਵਾਰਕ ਮੈਂਬਰਾਂ ਸਮੇਤ ਪਿੰਡ ਸਰਹਾਲੀ ਦੇ ਹੋਰ ਲੋਕ ਵੀ ਉਥੇ ਜਾ ਵੱਸੇ।

ਫੌਜੀ ਨੌਕਰੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਘਰ ਆ ਕੇ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ, ਘਰ ਵਿਚ ਮਾਅਕੂਲ ਪੈਸਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰਾ ਵੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਹੌਲੇ ਹੌਲੇ ਉਸਦੇ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਅਤੇ ਆਸ ਪੜੋਸ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਲੋੜਵੰਦ ਕਿਸਾਨ, ਜੋ ਵਿਆਜ ਤੇ ਪੈਸੇ ਲੈ ਕੇ ਜਾਂਦੇ, ਆਪਣੀਆਂ

ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਪਾਸ ਹੀ ਰਹਿਨ ਕਰਨ ਤੇ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋ ਗਏ। ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਖਲਾਰਾ ਵੀ ਵਧਦਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਦਾ ਕਾਰੋਬਾਰ ਵੀ। ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਬਿਆਜੜੀਆ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਜਿਸ ਦੇ ਅਨੇਕ ਦੇਣਦਾਰਾਂ ਦਾ, ਹਾੜੀ ਸਾਉਣੀ ਵਸੂਲ ਸਮੇਂ ਚੜ੍ਹਦੇ, ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਖੂਨ ਸੁੱਕਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਸਰਹਾਲੀ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਇਸ ਕੁਰੱਖਤ ਸੁਭਾਅ ਕਰਨ, ਕਈ ਦੰਦ ਕਥਾਵਾਂ ਵੀ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਇਕ ਕਥਾ ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਸਰਹਾਲੀ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਇਕ ਬਜ਼ੁਰਗ ਬਾਪੂ ਸੁਰੈਣ ਸਿੰਘ ਸੁਣਾਇਆ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਇਉਂ ਹੈ : “ਹਰ ਛਿਮਾਹੀ ਹਾੜੀ ਸਾਉਣੀ ਦੀ ਫਸਲ ਆਉਣ ਬਾਅਦ ਜਦੋਂ ਬਾਬਾ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਕਰਿਦਿਆਂ ਨਾਲ ਦੇਣਦਾਰਾਂ ਦੇ ਘਰੋਂ ਹਿਸਾਬ ਕਿਤਾਬ ਵਿਚ ਦਾਣਾ ਫੱਕਾ, ਲੈਣ ਜਾਇਆ ਕਰਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਕਠੌਰ ਹਿਰਦਾ, ਉਸਦੇ ਦੇਣਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਦੀ ਇਕ ਮਾਮੀ ਵਿਧਵਾ ਮਾਈ ਵੀ ਸੀ ਜਿਸ ਦੇ ਬਾਕੀ ਜੀਅ ਚੱਲ ਵੱਸੇ ਸਨ ਸਿਰਫ ਇਕ ਅਥੋਧ ਉਮਰ ਦਾ ਪੋਤਰਾ ਸੀ। ਮਾਈ ਮਿਹਨਤ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਕਰਕੇ ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਦਾਣੇ ਕਮਾਉਂਦੀ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਹੋਰੀਂ ਉਸ ਦੇ ਘਰੋਂ ਹੁੰਝ ਲਿਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਹੁਣ ਇਹ ਪਤਾ ਲੱਗਣ ਤੇ ਕਿ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਵਸੂਲੀ ਤੇ ਚੜ੍ਹਿਆ ਹੈ, ਮਾਈ ਨੇ ਘਰ ਦੇ ਦਾਣੇ ਇਕ ਗੁੱਠ ਵਿਚ ਰੱਖੇ ਸਨ। ਅਜਿਹੇ ਸਮਿਆਂ ਤੇ ਉਹ ਰੱਬ ਤਰਸੀ ਵੀ ਆਪਣੀ ਸਾਮੀ ਦੀ ਲੋੜ ਜੋਗੇ, ਦਾਣੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਛੱਡਿਆ ਕਰਦਾ। ਮਾਈ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਕੱਲ੍ਹ ਤਾਂ ਕੋਈ ਬੰਨ੍ਹ ਸੁੱਧ ਕਰਾਂਗੀ, ਅੱਜ ਤਾਂ ਭੁੱਖੇ ਬਾਲ ਦੀਆਂ ਆਦਰਾਂ ਨੂੰ ਝੁਲਕਾ ਦੇਣ ਲਈ ਕੁਝ ਦਾਣੇ, ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਬਿਆਜੜੀਏ ਦੀ ਅੱਖ ਤੋਂ ਬਚਾ ਲਵਾਂ। ਇਹ ਸੋਚ ਸਵਾ ਸੋਚ ਦਾਣੇ ਚੱਕੀ ਦੇ ਦੋਹਾਂ ਪੁੜਾਂ ਹੇਠ ਕੱਜ ਦਿੱਤੇ। ਸਰਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਆਏ ਵਿਹੜੇ ਦੇ ਦਾਣੇ ਨੌਕਰਾਂ ਤੋਂ ਚੁਕਵਾਏ ਤੇ ਬੂਹਾ ਟੱਪ ਗਏ। ਫਿਰ ਕੋਈ ਫੁਰਨਾ ਆਇਆ ਆ ਕੇ ਚੱਕੀ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ੀ ਲਈ ਤੇ ਉਹ ਦਾਣੇ ਵੀ ਝੋਲੀ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਦੂਜਿਆਂ ਵਿਚ ਰਲਾ ਦਿੱਤੇ। ਮਾਈ ਦੀਆਂ ਡਾਡਾਂ ਨਿਕਲ ਗਈਆਂ। ਐਸੇ ਸਨ ਬਾਬਾ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਕਠੌਰਚਿੱਤ, ਨਾਮਧਾਰੀ ਬਣਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ।” ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਸਰ ਫੁਰਮਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਸਾਡਾ ਕੋਈ ਸਿੰਘ, ਪੱਥਰ ਮਨੁੱਖ ਸੀ, ਇਹ ਸਰਹਾਲੀ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਵੱਡਾ ਸਰਦਾਰ। ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਸਨ ਲਾਹੌਰ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਪਰ ਨਾਂ ਤਾਂ ਅਜੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸੰਤ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ੧੮੫੭ ਈ. ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੀਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਇਸ ਗੁਰਮਤ

ਗਾਡੀ ਰਾਹ ਦਾ ਪਾਂਧੀ ਬਣਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਫਿਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸੰਗਤ ਵਾਸਤੇ ਰਹਿਤਨਾਮਾ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਹੋਰ ਧਾਰਮਕ ਰਸਮਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਬਿਗਾਨੇ ਹੱਕ ਨੂੰ ਗਊ ਸੂਰ ਦੇ ਤੁੱਲ ਦੱਸਿਆ। ਭਾਈ ਕਾਲਾ ਸਿੰਘ 'ਨੰਗਲ' ਲਿਖਦੇ ਹਨ- “ਪੈਸਾ ਲੜਕੀ ਕਾ ਲਏ ਡੂਢੀ ਜਿਨਸ ਬਿਆਜ। ਬੈਹੜਾ ਖੱਸੀ ਜੋ ਕਰੇ ਸਜਾ ਦੇਤ ਮਹਾਰਾਜ।” ਹੁਣ ਭਾਈ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜਦੋਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਆਏ, (ਇਹ ੧੮੬੨ ਈ. ਦੀ ਦੀਵਾਲੀ ਦੇ ਲਾਗੇ ਚਾਗੇ ਹੋ ਸੱਕਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਗੁਰਧਾਮਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦੀਦਾਰ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪਧਾਰੇ ਸਨ) ਤਾਂ ਉਹ ਇਕ ਮੁਕੰਮਲ ਤੌਰ ਤੇ ਪਰਵਰਤਿਤ ਮਨੁੱਖ ਬਣ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਘਰ ਜਾ ਕੇ ਹੋਕਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਜਿਹਦਾ ਜਿਹਦਾ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਕੋਈ ਆਭੂਖਣ ਜਾਂ ਭੂਮੀ ਗਿਰਵੀਂ ਪਈ ਹੈ, ਜਿਸ ਕੋਲ ਜੋ ਵੀ ਉਹ ਦੇ ਸੱਕਦਾ ਹੈ, ਲੈ ਕੇ ਆ ਜਾਓ! ਸੈਂਕੜੇ ਏਕੜ ਜ਼ਮੀਨ ਤੇ ਸੇਰਾਂ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਸੋਨਾ ਵਾਪਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਖਾਤੇ ਪਾੜ ਦਿੱਤੇ। ਜਦੋਂ ਅਜੇ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸਾਮੀਆਂ ਘਰ ਕੁਝ ਵੀ ਨਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਨਾ ਆ ਸੱਕੀਆਂ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਫਾਰਗ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਲਹਿਣੇ ਦੇਣੇ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਵਹੀਆਂ ਹਰੀਏ ਸੀਰੀ ਨੂੰ ਚੁਕਾ ਕੇ ਪਿੰਡੋਂ ਬਾਹਰ ਖੂਹ ਵਿਚ ਸੁਟਾ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਸਭ ਦੀ ਸੰਪਤੀ ਵਾਪਸ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਇਹ ਸੀ ਨਵਾਂ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜਿਸ ਦੇ ਘਰ ਦੂਰੋਂ ਨੇੜਿਉਂ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸੰਗਤਾਂ ਆਉਣ ਲੱਗੀਆਂ। ਲੋਹ ਲੰਗਰ ਇੱਥੇ ਵੀ ਜਾਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਉਂ ਮਾਝੇ ਦੇ ਇਸ ਖਿੱਤੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਸਰਹਾਲੀ ਕੂਕਾ ਅੰਦੋਲਨ ਦਾ ਸਰਗਰਮ ਪਰਚਾਰਕ ਬਣ ਗਿਆ।

ਸੂਫੀਆਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਵੀ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਰਵਰਤਿਤ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਕਥਾਵਾਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਸੈਨਿਕ ਨਗਰ ਬਸਰਾ ਵਿਚ, ਹਬੀਬ ਆਜ਼ਮੀ ਫਾਰਸ ਦਾ ਇਕ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਸੀ ਜੋ ਬਿਆਜ ਵਾਸਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਰਹਿਣ ਰਖਦਾ ਸੀ। ਬੜਾ ਕੰਜੂਸ ਸੀ। ਉਸ ਵੀ ਅਕਸਰ ਗਰੀਬਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਪੈਸੇ ਘਰ ਦੀ ਕੋਈ ਵੀ ਸ਼ੈ ਲੈ ਕੇ ਸਖਤੀ ਨਾਲ ਵਸੂਲਣੇ। ਜਦੋਂ ਹਬੀਬ ਕਿਤੇ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਬਾਲ ਗਲੀ ਵਿਚ ਖੇਡ ਰਹੇ ਸਨ। ਹਬੀਬ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਕਿਹਾ, “ਹਬੀਬ ਬਿਆਜੜੀਆ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਚਲੋ ਘਰ ਨੱਸ ਚੱਲੋ ਅਤੇ ਉਹਦੇ ਪੈਰਾਂ ਦੀ ਧੂੜ, ਸਾਡੇ ਤੇ ਪਵੇ ਤੇ ਅਸੀਂ ਵੀ ਵੱਡੇ ਹੋ ਕੇ ਉਹਦੇ ਜਿਹੇ ਨਾ ਬਣ ਜਾਈਏ।” ਇਹ ਗੱਲ ਹਬੀਬ ਨੂੰ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰ ਗਈ। ਉਹ ਮਸਜਿਦ ਨੂੰ ਮੁੜ ਪਿਆ ਜਿੱਥੇ ਜੁੱਮਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਸ਼ੇਖ ਹਸਨ ਬਸਰੀ ਪਰਵਚਨ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਸ਼ੇਖ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਕੋਈ ਬਚਨ ਉਸਦੇ ਧੁਰ ਅੰਦਰ ਉਤਰਿਆ ਅਤੇ ਪਛਤਾਵੇ ਦੀ ਕਿਰਿਆ ਮੁਕੰਮਲ ਹੋ

ਗਈ। ਰਾਹ ਵਿਚ ਉਸਨੂੰ ਦੇਣਦਾਰ ਮਿਲੇ ਤਾਂ ਉਹਨੇ ਕਿਹਾ “ਘਾਬਰੋ ਨਾ ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਨਹੀਂ ਮੈਂ ਤੁਹਾਥੋਂ ਅੱਖਾਂ ਨੀਵੀਆਂ ਕਰਾਂਗਾ।” ਉਸਨੇ ਜਦੋਂ ਹੁਣ ਉਹਨਾਂ ਹੀ ਬੱਚਿਆਂ ਪਾਸੋਂ ਦੁਬਾਰਾ ਲੰਘਣਾ ਸੀ ਉਹਨਾਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, “ਹਟੋ ਪਾਸੇ, ਹਬੀਬ ਪਛਤਾਵਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜੇ ਆਪਣੀ ਪੈਰਾਂ ਦੀ ਧੂੜ ਉਸ ਤੇ ਪਈ ਤਾਂ ਪਾਪ ਲੱਗੇਗਾ। ਸਭ ਕੁਝ ਦੇਣਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਦੇ ਕੇ ਉਸ ਆਪਣਾ ਚੋਗਾ ਤੇ ਚਾਦਰ ਵੀ ਵੰਡ ਦਿੱਤਾ।”

ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਸਰਹਾਲੀ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਸਾਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਹੀ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਪੂਰਵ ਸੈਨਕ ਜੀਵਨ ਸਮੇਂ ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਸਿੱਖ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੀ ਅਧੋਗਤੀ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਕਾਰਨਾਂ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਸੀ ਅਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਇਹਨਾਂ ਐਥਾਂ ਤੋਂ ਬਚਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਸਧਾਰਨ ਜਨ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਮਕਬੂਲ ਕਰਦੀ ਸੀ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਦਿਨੋ ਦਿਨ ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ ਦੀ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਸੰਖਿਆ ਵਧ ਰਹੀ ਸੀ। ਜਿਹਨਾਂ ਜਿਹਨਾਂ ਸਰਦਾਰ ਘਰਾਣਿਆਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ, ਦੇਸ਼ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਤੜਪ ਜਾਗ ਉਠੀ ਸੀ, ਉਹ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਝੰਡੇ ਹੇਠ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਹਾਕਮਾਂ ਲਈ ਨਿਤ ਨਵੀਆਂ ਵੰਗਾਰਾਂ ਪੈਦਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਅੰਦੋਲਨ ਦੇ ਵੱਖੋ ਵੱਖਰੇ ਆਯਾਮਾਂ ਤੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਜਨ ਲਾਮਬੰਦੀ ਦਾ ਕਾਰਜ ਸੁਚਾਰੂ ਗਤੀ ਨਾਲ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੰਜ ਪੁੱਤਰ ਸਨ ਜਿਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਕਰਮਵਾਰ ਜੀਉਣ ਸਿੰਘ, ਦੈਆ ਸਿੰਘ, ਇੰਦਾ ਸਿੰਘ, ਮੀਹਾਂ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਸਨ। ਬਾਬਾ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀਆਂ ਦੋ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਸਨ। ਪਹਿਲੀ ਵਿਚੋਂ ਜੀਉਣ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਦੈਆ ਸਿੰਘ ਸਨ ਅਤੇ ਦੂਸਰੀ ਸਿੰਘਣੀ ਦਾ ਨਾਮ ਦੈਆ ਕੌਰ ਸੀ। ਉਹਦੇ ਵਿਚੋਂ ਮਗਰਲੇ ਤਿੰਨ ਜਣੇ ਸਨ। ਦੈਆ ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੀ ਅਲਬੇਲੀ ਤਬੀਅਤ ਦਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਅਤੇ ਕੁਝ ਪਿਤਾ ਦਾ ਕਠੋਰ ਸੁਭਾਅ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਘਰੋਂ ਨਿਕਲ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਕਿਸੇ ਡੇਰੇ ਵਿਚ ਹੀ ਬਤੀਤ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਅਵਿਵਾਹਿਤ ਹੀ ਰਿਹਾ। ਬਾਕੀ ਚਾਰੇ ਵਿਆਹੇ ਸਨ। ਇੰਦਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਮੀਹਾਂ ਸਿੰਘ ਦੀ ਇਕ ਇਕ ਪੁੱਤਰੀ ਹੀ ਸੀ ਜੋ ਕਰਮਵਾਰ ਉਬੋਕੇ ਅਤੇ ਘੁੱਕੀਵਾਲੀ (ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) ਵਿਚ ਵਿਆਹੀਆਂ ਸਨ। ਸੋ ਜ਼ਿਆਦਾ ਬੰਸ ਵਧਣ ਫੁੱਲਣ ਦਾ ਸੁਭਾਗ ਜੀਉਣ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਹੀ ਮਿਲਿਆ। ਜੀਉਣ ਸਿੰਘ ਦੇ ਤਿੰਨ ਪੁੱਤਰ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਛੋਟੇ ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਛੋਟਾ ਲੜਕਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਨਾਮਧਾਰੀ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ

ਲਖ ਮਾਰ ਲਈ। ਪਰ ਇਹ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੈ ਮੇਰੀ ਸੰਗਤ ਸਿਖ ਦੁਖ ਪਾਵੈ, ਅਰ ਬਹੁ ਦੁਖ ਪਾਵੈ ਖਾਲਸਾ। ਸੋ ਸਿਖਾ ਨੇ ਬੀ ਦੁਖਾ ਹੋਣਾ ਬੀ ਨਾ। ਇਹ ਦੁਖ ਤਾ ਹੋਇਆ। ਫੇਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਰਛਿਆ ਬੀ ਲਿਖੀ ਹੈ। ਸੋ ਅਬ ਰਛਿਆ ਦੀ ਉਮੈਦ ਅਸੀ ਬੀ ਰਖਦੇ ਹਾਂ, ਅਗੇ ਜੋ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਭਾਵੇ।”⁷

ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਪੁਸ਼ਤ ਪਨਾਹੀ ਹਾਸਲ ਸਿਖ ਤਖਤਾਂ ਤੇ ਹੋਰ ਤੀਰਥਾਂ ਤੇ ਕਾਬਜ਼ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਨੇ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸੰਤ ਖਾਲਸੇ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਆਕਿਆਂ ਨੂੰ ਪਰਸੰਨ ਕਰਨ ਲਈ ਤਖਤਾਂ ਤੇ ਨਾ ਚੜ੍ਹਨ ਦਿੱਤਾ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਅਰਦਾਸਾਂ ਨਾ ਕੀਤੀਆਂ, ਭੇਟਾ ਨਾ ਸਵੀਕਾਰੀ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪਣੇ ਸਮੁਦਾਇ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਕੌੜੇ ਸਬੰਧਾਂ ਬਾਰੇ ਵੀ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸਦੇ ਹੋਏ, ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਹਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲ, ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਉਘਾੜਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੂੰ ਹਰਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦਰਸ਼ਨ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਰਨ ਦਿੱਤੇ। ਆਪ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ-

“ਹੋਰੁ ਭਾਈ ਸਿਆਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਨੂ ਤਾ ਭੋਕਦਿਆਂ ਨੂੰ ੧੯ ਬਰਸ ਹੋਇ ਗਏ ਹੈ, ਹੁਣ ਕੀ ਮੂਹ ਲੈ ਕੇ ਮਿਲਣ। ਏਹ ਤਾ ਗੁਰੂ ਦੋਖੀ ਹੋਏ ਗਏ। ਏਨਾ ਦਾ ਬੈਰ ਗੁਰੂ ਸਾਬ ਪੈ ਗਿਆ ਜਿਸ ਗੁਰੂ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਰਚਾ ਹੈ। ਏਨਾ ਦਾ ਕੋਈ ਠਕਾਣਾ ਨਹੀ। ਏ ਤਾ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਦੇ ਸਰਾਫੇ ਹੋਏ ਹੈਨ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ। ਮੈਨੂ ਤਾ ਨਾ ਗੁਰੂ ਬਣਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਨਾ ਬਰਮਾ ਬਣਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਮੈਨੂ ਤਾ ਗੁਰੂ ਸਿਖੀ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਏ ਤਾ ਐਮੇ ਭੋਕਦੇ ਹੈ, ਬਰਲ ਗਏ ਏਹ ਤਾ।”⁸

ਭਾਈ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਕ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਇਹਨਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੋਧਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ “ਉਜਲ ਦੀਦਾਰ, ਨਿਰਮਲ ਬੁਧ, ਸਰਬ ਉਪਮਾ ਜੋਗ ਭਾਈ ਸਿਆਮ ਸਿੰਘ”...।⁹ ਇਸ ਤੋਂ ਭਾਈ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਤੀ ਉਸ ਸਤਿਕਾਰ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਜੋ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਆਪ ਲਈ ਸੀ। ਮੋਰਗਈ (ਮੌਲਮੀਨ) ਜਿਹਲ ਵਿਚ ਕੈਦ ਤਿੰਨੇ ਪਰਮੁਖ ਸੂਬੇ ਬਾਬਾ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ, ਲੱਖਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਬ੍ਰਹਮਾ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸਿਰਹਾਲੀ ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲ ਕਿੰਨਾ ਸਨੇਹ ਰਖਦੇ ਸਨ, ਇਸ ਦੀ ਤਸਦੀਕ ਸੂਬਾ ਲਖਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹੇਠਲੇ ਪੱਤਰ ਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ (ਜੋ ਬਾਬਾ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵੰਸ਼ਿਜਾਂ ਪਾਸ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹੈ)-

“ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ॥

ਲਿਖਤੁਮ ਲਖਾ ਸਿੰਘ ਉਜਲ ਦੀਦਾਰ, ਨਿਰਮਲ ਬੁਧ, ਸ੍ਰੀ ਸਰਬ ਉਪਮਾ ਜੋਗ, ਸਿਆਮ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸ੍ਰੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫਤਿਹ ਬੁਲਾਈ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਨੀ ਜੀ॥ ਹੋਰ ਸਿਆਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਸੀਂ ਰਾਜੀ ਅਨੰਦ ਹਾਂ। ਆਪ ਕੀ ਸੁਖ ਅਨੰਦ

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਪਾਸੋਂ ਮੰਗਦੇ ਹਾਂ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਰਾਜੀ ਅਨੰਦ ਹਨ, ਰੰਗੂਨ ਹਨ। ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਤੇ ਭਾਈ ਮੀਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਹੋਰ ਸਰਬਤ ਖਾਲਸੇ ਜੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫਤਿਹ ਬੁਲਾਈ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਨੀ ਜੀ। ਮਾਈ ਬੀਬੀਆਂ ਨੂੰ ਰਾਮ ਸਤਿ ਕਹਿਣਾ॥ ਹੋਰ ਭਾਈ ਜੀ ਮਾਣੇ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਨੂੰ ਫਤਹਿ ਬਲੋਣੀ ਜੀ। ਅਰਦਾਸ ਭੇਜੀ ਚੂਹੜ ਸਿੰਘ ਪਾਸ॥ ਤੁਸਾਂ ਆਪਣੀ ਸੁਖ ਅਨੰਦ ਦੀ ਅਰਦਾਸ ਭੇਜਣੀ ਸੀ॥”

ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਬਾਬਾ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਦਾ ਘਰ, ਮਾਝੇ ਵਿਚ ਕੂਕਾ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਦਾ ਇਕ ਪਰਮੁੱਖ ਕੇਂਦਰ ਬਣ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਸੂਬਾ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਚੱਕ ਰਾਮਦਾਸ ਜੋ ਮੱਧ ਏਸ਼ੀਆ ਵਿਚ, ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਏਲਚੀ ਜਿਉਂ ਵਿਚਰਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਕਿ ਰੂਸੀ ਸੈਨਾ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ, ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਸੁਤੰਤਰ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾਏ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਵੀ ਸਰਹਾਲੀ ਵਿਖੇ ਹੋਰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਉਘੇ ਕੂਕਿਆਂ ਜਿਉਂ ਆਮ ਜਾਣ ਆਉਣ ਸੀ, ਜਿਸਦੇ ਵੇਰਵੇ ਕੂਕਿਆਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸਰਕਾਰੀ ਰੀਕਾਰਡ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹਨ। ਰੂਸ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਕੁਝ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪੱਤਰ ਜੋ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਮ ਸਨ ਉਹ ਬਾਬਾ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਖੁਦ ਤਾਂ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਜਾ ਕੇ ਪੁਲੀਸ ਤਲਾਸ਼ੀ ਦੇ ਡਰੋਂ ਆਪ ਦੇਣੇ ਉਚਿਤ ਨਾ ਸਮਝੇ ਉਹ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਅਰੂੜ ਸਿੰਘ ਨਾਮ ਦੇ ਦੋ ਕੂਕਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਬਾਬਾ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਪਾਸ ਸਿਰਹਾਲੀ ਪੁਚਾਏ ਗਏ ਜਿਥੋਂ ਫਿਰ ਉਸਦੇ ਪੱਤਰ ਮੀਂਹਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਹ ਪੱਤਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਤੱਕ ਰੰਗੂਨ ਪਹੁੰਚਾਏ ਸਨ।¹⁰

ਗੁਰੂ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨੇ ੧੮੯੨ ਈ. ਦੀਵਾਲੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਰਕਾਰੀ ਆਗਿਆ ਲੈ ਕੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਦੌਰੇ ਤੇ ਗਏ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਆਪ ਬਾਬਾ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਉਸਦੇ ਦੋਹਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਚਰਨ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ। “ਪੱਟੀ ਕੇ ਬਿਚੋਂ ਦੀ ਲੰਘੇ ਸ਼ਬਦ ਪੜ੍ਹਦੇ। ਬੜੀ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਈ। ਸਰਦਾਰਾਂ ਦਾ ਪਿੰਡ ਸੀ। ਸੁਣ ਸੁਣ ਕੇ ਲੋਕ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਆਏ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਆਏ ਹੈਂ। ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਕੇ ਸ਼ਾਂਤ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਕਈਆਂ ਨੇ ਭਜਨ ਲਏ, ਨਵੇਂ ਸਿੰਘ ਸਜੇ। ਸਰਹਾਲੀ ਮੇਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਘਰੀਂ ਚਰਨ ਪਵਾਏ। ਭੇਟਾ ਧਰੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਲਈਆਂ।”¹¹ ਬੁਰਜ ਰਾਇਕੇ ਕਿਉਂਕਿ ਬਾਬਾ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਦੇ ਵੱਡੇ ਪਰਿਵਾਰ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਿਕਟ ਕੋੜਰੀ ਦਾ ਪਿੰਡ ਸੀ ਇਸ ਲਈ ਬਾਹੋਵਾਲ ਜੀ ਇਹਨੂੰ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦਾ ਪਿੰਡ ਲਿਖਦੇ ਹਨ। ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਾਉ ਪੂਰੇ ਵੀਹ ਸਾਲ ਜਿਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ, ਨਾਮਧਾਰੀ ਜਗਤ ਦੇ ਮੁਖੀ ਨਾ ਪੁੱਜ ਸੱਕੇ ਹੋਣ, ਉਥੇ ਜੋ ਕੂਕਾ ਅੰਦੋਲਨ ਸਰਗਰਮ ਰਿਹਾ ਤਾਂ ਇਸ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜਿਹੇ ਗੁਰੂ ਪਿਆਰਿਆਂ

ਦਾ ਹੀ ਅਮੁੱਲਾ ਯੋਗਦਾਨ ਹੈ। ੧੮੯੭ ਵਿਚ ਵੀ ਗੁਰੂ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦੀਵਾਲੀ ਦੇ ਮੇਲੇ ਬਾਅਦ ਰਾਇਕੇ ਬੁਰਜ ਵਿਖੇ ਪੜ੍ਹਾਅ ਕੀਤਾ।

ਨਾਮਧਾਰੀ ਪੰਥ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਦੇ ਮੁੱਢਲੇ ਸਮਿਆਂ ਵਿਚ ਹੀ, ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪਾਪ ਦੀ ਕਮਾਈ, ਜੋ ਗਰੀਬਾਂ ਦੇ ਵਿਆਜ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਕੱਠੀ ਕੀਤੀ ਸੀ ਉਹ ਤਾਂ ਸਾਰੀ ਲੁਟਾ ਦਿੱਤੀ, ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਵਾਸਤੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਘਰ, ਆਈ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਨੂੰ ਖਿੜੇ ਮੱਥੇ ਨਿਵਾਜਦਾ। ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਵੱਡੇ ਇਕੱਠ ਮੇਲ ਕਰਨ ਆਪ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਸੀ। ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਪਰਿਵਾਰ ਵੀ ਵਧ ਗਿਆ ਤੇ ਫਿਰ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦਿਆਂ ਕਰਦਿਆਂ ਇਹ ਵੀ ਨਉਬਤ ਆ ਗਈ ਕਿ ਆਪ ਦੀ ਕੁੱਲ ਜ਼ਮੀਨ ਗਹਿਣੇ ਪੈ ਚੁੱਕੀ ਸੀ।¹² ਵੇਖੋ ਸਮੇਂ ਦੇ ਰੰਗ, ਉਹ ਵਿਅਕਤੀ ਜਿਸ ਪਾਸ, ਹੋਰਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਗਹਿਣੇ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਹੁਣ ਉਸਦੀ ਭੂਮੀ ਹੋਰਨਾਂ ਪਾਸ ਰਹਿਣ ਹੋ ਗਈ। ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਦੀ ਅਗਵਾਈ, ਰੰਗੂਨ ਮਰਗੋਈ ਦੀਆਂ ਪਰਿਵਾਰਿਕ ਮੈਂਬਰਾਂ ਵਲੋਂ ਲੰਮੀਆਂ ਅਤੇ ਖਰਚੀਲੀਆਂ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਆਪ ਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਲਈ ਮਾਰੂ ਸੱਟ ਸਾਬਿਤ ਹੋਈਆਂ। ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਬਾਬਾ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜਾਂ ਉਸ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਬਾਕੀ ਜੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਕੂਕਾ ਅੰਦੋਲਨ ਦੇ ਲੇਖੇ ਲੱਗੀ ਜਾਇਦਾਦ ਦਾ ਕੋਈ ਝੋਰਾ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵੰਸ਼ਿਜਾਂ ਨੂੰ ਤਕਰੀਬਨ ਅੱਧੀ ਸਦੀ ਦਾ ਸਮਾਂ ਕਾਫੀ ਤੰਗੀਆਂ ਤੁਰਸ਼ੀਆਂ ਵਿਚ ਲੰਘਾਉਣਾ ਪਿਆ।

ਆਪ ਦਾ ਅੰਤ ਸਮਾਂ ੧੮੯੯-੧੯੦੦ ਈ. ਵਿਚ ਅਤੇ ਜਨਮ ਸੰਨ ੧੮੧੯-੨੦ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਉਂ ਆਪ ਨੇ ੮੦ ਵਰ੍ਹੇ ਦੀ ਭਰਪੂਰ ਉਮਰ ਭੋਗੀ। ਅੰਤ ਸਮਾਂ ਪਿੰਡ ਰਾਏ ਕੇ ਬੁਰਜ ਵਿਖੇ ਆਇਆ।¹³ ਮਾਲਵੇ ਦਾ ਇਕ ਸਿੰਘ ਭਾਉ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਆਪ ਦਾ ਸੇਵਾਦਾਰ ਬੜਾ ਸਮਦਰਸ਼ੀ ਅਤੇ ਸੰਤ ਸੁਭਾਉ ਵਾਲਾ ਸਿੱਖ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਸਰੀਰ ਤਿਆਗਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੱਸ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਪਰਸੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਸਰੀਰ ਤਿਆਗ ਦੇਣਾ ਹੈ। ਆਪ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਘੋੜ ਸਵਾਰ ਵੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਆਪਣੇ ਪੋਤਰੇ ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ (ਲੇਖਕ ਦੇ ਨਾਨਾ ਸ੍ਰੀ) ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਟਿੱਬਿਆਂ ਤੇ ਲਿਜਾਕੇ ਘੋੜੇ ਤੇ ਬਿਠਾ ਕੇ ਸਰਪਟ ਦੌੜਾ ਦੇਣਾ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕਈ ਵੇਰ ਘੋੜਿਆਂ ਤੋਂ ਡਿਗ ਕੇ ਅੰਗ ਵੀ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਘੋੜਿਆਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਹੱਥ ਲਿਖਤ ਪੋਥੀਆਂ ਆਪ ਦੇ ਵੰਸ਼ਿਜਾਂ ਪਾਸ ਅਜੇ ਵੀ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹਨ ਅਤੇ ਘੋੜੀਆਂ ਰੱਖਣ ਦਾ ਖਾਨਦਾਨੀ ਸ਼ੌਕ ਵੀ ਤੁਰਿਆ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕੀਰਤੀ ਨੂੰ, ਉਸ ਦੇ ਦੋ

ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੇ, ਹੋਰ ਫੈਲਾਉਣ ਵਿਚ ਮਦਦ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਸਨ ਸੰਤ ਜਿਊਣ ਸਿੰਘ ਸਰਹਾਲੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮੀਹਾਂ ਸਿੰਘ ਸਰਹਾਲੀ ਕੂਕਾ ਅੰਦੋਲਨ ਦੇ ਪਰਚਾਰ ਪਰਸਾਰ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਵੱਡਮੁੱਲਾ ਹੈ। ਉਹ ਕੂਕਾ ਬਣ ਕੇ ਹੱਥ ਦਾ ਏਨਾ ਸਖੀ ਬਣਿਆ ਕਿ ਕੋਈ ਸੁਆਲੀ, ਉਹਦੇ ਦਰ ਤੋਂ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਜਾਤੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦਾ, ਹੋਵੇ, ਖਾਲੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮੁੜਿਆ। ਕਾਲ ਦੇ ਸਮੇਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅੰਨ ਭੰਡਾਰ ਗਰੀਬਾਂ ਲਈ ਖੁੱਲ੍ਹ ਜਾਂਦੇ। ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨੂੰ ਉਹ ਵੱਡਾ ਧਰਮ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦੀ ਪੁਨਰ ਸਥਾਪਨਾ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਜੀਵਨ ਪ੍ਰਯੰਤ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਟੁੰਬਦਾ ਰਿਹਾ। ਇਸੇ ਲਈ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਮੀਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਜੋਖਮ ਉਠਾਉਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਬਣਾਇਆ। ਲਾਹੌਰ ਦਰਬਾਰ ਦਾ ਇਕ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਸਿੱਖ ਸੈਨਿਕ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਖਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੋਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦਾ।

ਫੁੱਟ ਨੋਟ

- 1) ਕੂਕਾਜ਼ ਆਫ ਨੋਟ ਇਨ ਦਾ ਪੰਜਾਬ- ੧੮੮੧, (ਸੰ. ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ) ਸਫਾ-੬
- 2) ਰੀਬੈਲਜ਼ ਅਗੇਸਟ ਦਾ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਰੂਲ, (ਭਾਈ ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ) ਸਫਾ-੪੧
- 3) ਕੂਕਾਜ਼ ਆਫ ਨੋਟ ਇਨ ਦਾ ਪੰਜਾਬ, ਸਫਾ ੮੮-੮੯
- 4) ਸਤਿਗੁਰੂ ਬਿਲਾਸ (ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ) ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਬਾਹੋਵਾਲ, ਸਫਾ-੧੩੧
- 5) ਪਾਲੇਟਿਕਸ ਐਂਡ ਸੁਸਾਇਟੀ ਡਯੂਰਿੰਗ ਅਰਲੀ ਮੀਡੀਏਵਲ ਪੀਰੀਅਡ, ਪ੍ਰੋ. ਮੁਹੰਮਦ ਹਬੀਬ ੧੯੭੪ ਪੀ.ਪੀ. ਐਚ. ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ-੨੭੪
- 6) ਸਤਿਗੁਰੂ ਬਿਲਾਸ (ਭਾਗ ਦੂਜਾ), ਭਾਈ ਬਾਹੋਵਾਲ ਸਫਾ-੩
- 7) ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮਨਾਮੇ, ਸਫਾ ੩੯੧-੩੯੨
- 8) ਉਹੀ ਸਫਾ ੪੫੧-੫੨
- 9) ਉਹੀ ਸਫਾ ੩੯੦
- 10) ਕੂਕਾ (ਮੂਵਮੈਂਟ ਫਰੀਡਮ ਸਟਰਗਲ ਇਨ ਪੰਜਾਬ), ਸੰ. ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਸਫਾ ੧੨੦
- 11) ਸਤਿਗੁਰੂ ਬਿਲਾਸ (ਭਾਗ ਦੂਜਾ), ਸਫਾ ੧੭੯-੮੦
- 12) ਸਤਿਗੁਰੂ ਬਿਲਾਸ (ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ), ਸਫਾ ੪੫੦
- 13) ਸਤਿਜੁਗ ਦਾ ਸੰਤ ਅੰਕ (੯ ਚੇਤਰ ਸੰਬਤ ੧੯੯੬) ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਸਫਾ ੧੨੪

ਪਿੰਡ ਤੇ ਡਾਕਖਾਨਾ ਕਰੀਵਾਲਾ

ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸਿਰਸਾ-੧੨੫੦੭੫, ਫੋਨ-੦੧੬੬੮-੨੭੪੫੬੨

ਵਰਿਆਮ ਅਪ੍ਰੈਲ ੨੦੧੨

TOP TRAK

new generation
bikes

new
range
for all ages

PARTAP ENGINEERS

AN ISO 9001 COMPANY

BHAGWAN CHOWK, LUDHIANA - 141 003 (INDIA)

Tel : 91-161-2533276, 2540209 FAX : 91-161-2533273

E-MAIL : gspartap@glide.net.in

Website : www.partapexports.com

ਪੂਰਨਿਆਂ 'ਤੇ ਲਿਖਣ ਦਾ ਅਭਿਆਸ

—ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ

ਇਹਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵਾਲੇ ਝੋਲੇ ਵਿੱਚ ਦੋ ਤਿੰਨ ਸਾਹਿਤਕ-ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਕੱਢ ਕੇ ਵਿਖਾਏ। ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਵੱਖ ਵੱਖ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ, ਕਹਾਣੀਆਂ ਤੇ ਲੇਖ ਛਪੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਮੇਰੇ ਲਈ ਅਦਭੁੱਤ ਚੀਜ਼ ਸਨ ਇਹ ਮੈਗਜ਼ੀਨ। ਮੈਂ ਉਸਤੋਂ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਮੰਗੇ ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਮੇਰੇ ਲਈ ਹੀ ਤਾਂ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ ਹੈ। ਉਸ ਕੋਲ ਤਾਂ ਹੋਰ ਵੀ ਇਸਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪਰਚੇ ਸਨ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਸਤੇ ਉਸਨੇ ਇਹ ਵੀ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਇਹ 'ਕਾਰੂ ਦਾ ਖਜ਼ਾਨਾ' ਸਾਡੀ 'ਚੰਦੂ ਕੀ' ਪੱਤੀ ਦੇ ਡਾਕਟਰ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਕੋਲੋਂ ਲੱਭਾ ਹੈ। ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਸਕਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਡਾਕਟਰ ਵਜੋਂ ਸੇਵਾ ਨਿਭਾਈ ਸੀ ਅਤੇ ਹੁਣ ਮੇਜਰ ਦੇ ਅਹੁਦੇ ਤੋਂ ਰਿਟਾਇਰ ਹੋਣ ਅਤੇ ਦੁਨੀਆਂ ਜਹਾਨ ਗਾਹੁਣ ਪਿੱਛੋਂ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਆਪਣੇ ਹੀ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਆ ਵੱਸਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਵਿੱਚ ਫੌਜੀ ਅਫਸਰਾਂ ਵਾਲੀ ਤਾਂ ਕੋਈ 'ਫੂ ਫਾ' ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਅੱਤ ਦਾ ਮਿਲਣਸਾਰ ਅਤੇ ਗਾਲੜੀ।

ਭਾਵੇਂ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪੱਤੀ ਵੀ ਉਹੋ ਹੀ ਸੀ ਪਰ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਬਹੁਤਾ ਨੇੜੇ ਸੀ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰਲੇ ਘਰ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਗੁਆਂਢ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸੀ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਘਰ। ਉਸਦੇ ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਜਸਵੰਤ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਸਕਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਮੇਰੇ ਮਾਮੇ ਦੀ ਧੀ ਛਿੱਦੇ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਕਰਵਾਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਤੇ ਮੈਂ ਭੈਣ ਛਿੱਦੇ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਅਕਸਰ ਹੀ ਜਾਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਾਂ। ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵਿਹੜਾ ਸਾਂਝਾ ਸੀ। ਉਹ ਓਥੇ ਮਿਲਦਾ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਹੋਣਹਾਰ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸਮਝ ਕੇ ਮੇਰੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦਾ ਹਾਲ-ਚਾਲ ਪੁੱਛਦਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਉਹ ਸਾਡੇ ਘਰ ਵੀ ਆਮ ਹੀ ਆਉਂਦਾ ਜਾਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਮੇਰੀ ਦਾਦੀ ਨੂੰ ਉਹ 'ਚਾਚੀ' ਆਖਦਾ। ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ 'ਤਾਇਆ ਜੀ' ਆਖਦਾ ਉਹਨੀ ਦਿਨੀ ਉਹ ਮੇਰੀ ਦਾਦੀ ਦਾ ਦਮੇ ਦਾ ਇਲਾਜ ਵੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਦੋਂ ਤਾਂ ਉਹ ਸਾਡੇ ਘਰ ਦਿਨ ਦੇ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਗੇੜੇ ਵੀ ਮਾਰਦਾ। ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਕੀ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਬਜ਼ੁਰਗ ਕੋਲ 'ਤੇਸ਼ੇ-ਖਾਨੇ ਦੀ ਚਾਬੀ' ਹੈ। ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਕੋਲ ਹਰ ਮਹੀਨੇ

ਕਈ ਰਸਾਲੇ ਆਉਂਦੇ ਸਨ। 'ਪ੍ਰੀਤ-ਲੜੀ', 'ਕਵਿਤਾ', 'ਕਹਾਣੀ', 'ਫਤਹਿ' ਅਤੇ 'ਪ੍ਰੀਤਮ' ਜਿਹੇ ਅਨੇਕਾਂ ਰਸਾਲਿਆਂ ਦੀਆਂ ਉਸਨੇ ਪੂਰੇ ਪੂਰੇ ਸਾਲ ਦੀਆਂ ਫਾਈਲਾਂ ਬਣਾ ਕੇ ਰੱਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ ਉਸਨੂੰ ਕੰਮ-ਕਾਰ ਤਾਂ ਹੈ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜ਼ਮੀਨ ਹਿੱਸੇ-ਠੇਕੇ 'ਤੇ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਹ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਸਵੇਰ ਦੀ ਰੋਟੀ-ਪਾਣੀ ਖਾ ਕੇ ਰਿਸਾਲੇ, ਨਵੀਂ ਖਰੀਦੀ ਕੋਈ ਪੁਸਤਕ ਅਤੇ ਮੰਗਵਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਤਿੰਨ-ਚਾਰ ਅਖਬਾਰਾਂ ਲੈ ਕੇ ਭਾਈ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਦੀ ਸਮਾਧ ਵਾਲੀ ਇਕਾੰਤ ਥਾਂ ਉੱਤੇ ਜਾ ਕੇ ਲੰਮਾ ਸਮਾਂ ਪੜ੍ਹਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਅਤੇ ਲੰਢੇ ਵੇਲੇ ਘਰ ਨੂੰ ਮੁੜਦਾ।

ਮੇਰੇ ਤੇ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਲਈ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪੜ੍ਹਨ-ਖਜ਼ਾਨਾ ਲੱਭ ਜਾਣਾ ਘਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਗੰਗਾ ਮਿਲ ਜਾਣ ਦੇ ਸਾਮਾਨ ਸੀ। ਡਾਕਟਰ ਨੇ ਸਾਡੀ ਪੜ੍ਹਨ-ਰੁਚੀ ਨੂੰ ਵਡਿਆਇਆ, ਹੁਲਾਰਿਆ ਅਤੇ ਸ਼ਾਬਾਸ਼ ਦਿੱਤੀ ਉਸਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਸੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਪਹਿਲੇ ਰਿਸਾਲੇ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਵਾਪਸ ਕਰ ਦਿਆ ਕਰੀਏ ਅਤੇ ਹੋਰ ਨਵੇਂ ਲੈ ਜਾਇਆ ਕਰੀਏ ਅਸੀਂ ਇਹਨਾਂ ਪਰਚਿਆਂ ਦੀਆਂ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਫਾਈਲਾਂ ਵੀ ਪੜ੍ਹੀਆਂ। ਹਰ ਮਹੀਨੇ ਨਵੇਂ ਪਰਚਿਆਂ ਦੇ ਡਾਕ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਅਤੇ ਡਾਕਟਰ ਵੱਲੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪੜ੍ਹੇ ਜਾਣ ਤੇ ਫਿਰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸਾਡੇ ਲਈ ਵਿਹਲੇ ਹੋਣ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ। ਕਿਸੇ ਨਜ਼ਦੀ ਨੂੰ ਵੀ ਸਾਡੇ ਪੁਸਤਕਾਂ-ਰਿਸਾਲੇ ਪੜ੍ਹਨ ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਨਸ਼ੇ ਦੀ ਹੋਰ ਕੀ ਤਲਬ ਹੁੰਦੀ ਹੋਵੇਗੀ!

ਨਵੇਂ ਪੁਰਾਣੇ ਲੇਖਕਾਂ ਨੂੰ ਹਰ ਮਹੀਨੇ ਛਪਦਿਆਂ ਵੇਖ ਕੇ ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਹਨਾਂ ਪਰਚਿਆਂ ਵਿੱਚ ਛਪਣ ਦੀ ਰੀਝ ਜਾਗ ਪਈ। ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਕੌਣ ਛਾਪੂ? ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਂ ਇਸ ਪੱਧਰ ਦੀ ਚੀਜ਼ ਲਿਖਣ ਦੇ ਯੋਗ ਅਤੇ ਸਮਰੱਥ ਤਾਂ ਹੋ ਜਾਵਾਂ! ਪਹਿਲਾਂ ਹੋਰਨਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਅਤੇ ਜਾਣ ਤਾਂ ਲਵਾਂ ਕਿ ਉਹ ਕਿਵੇਂ ਲਿਖਦੇ ਨੇ!

ਛੁੱਟੀ ਵਾਲੇ ਕਿਸੇ ਦਿਨ ਘਰ ਦੇ ਖੇਤੀ-ਬਾੜੀ ਦੇ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਹੱਥ ਵਟਾਉਣ ਲਈ ਮੇਰੀ ਡਿਊਟੀ ਬਹੁਤੀ ਖੂਹ ਵਾਹੁਣ ਦੀ ਹੁੰਦੀ। ਮੈਂ ਬੋਤੀ ਲੈ ਜਾਂਦਾ, ਖੂਹ 'ਤੇ ਜੋੜਦਾ, ਉਸਨੂੰ ਖੋਪੇ ਲਾਉਂਦਾ ਅਤੇ ਟਿਚਕਰ ਮਾਰ ਕੇ ਤੋਰ ਦਿੰਦਾ। ਆਪ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਨਵਾਂ ਨਾਵਲ ਲੈ ਕੇ ਨੇੜੇ ਹੀ ਖੂਹ ਉਤਲੇ ਵੱਡੇ ਆਕਾਰੀ ਪਿੱਪਲਾਂ-ਬੋਹੜਾਂ ਦੀ ਸੰਘਣੀ ਛਾਂ ਹੇਠਾਂ ਕੋਈ ਕੱਪੜਾ ਵਿਛਾ ਕੇ ਬੈਠ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਹੱਥਲੀ ਕਿਤਾਬ ਦੇ ਪੰਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਗਵਾਚ ਜਾਂਦਾ। ਕਦੀ ਕਦੀ ਮਾਲ-ਡੰਗਰ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਫਿਰਾਉਣ ਲਈ ਲੈ ਕੇ ਜਾਣਾ ਪੈਂਦਾ ਤਾਂ ਵੀ ਮੇਰੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਕਿਤਾਬ ਹੁੰਦੀ। ਕਿਤਾਬਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹਰ ਪਲ ਨਵੀਂ ਤੋਂ ਨਵੀਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਝਲਕਾਰੇ ਮਿਲਦੇ। ਵੱਖ ਵੱਖ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇ ਸੁਭਾ ਅਤੇ ਵਤੀਰੇ ਦੀ ਚੰਗਿਆਈ, ਦੌਰਗੀ, ਦੁਬਿਧਾ ਸਮੇਤ ਉਹਨਾਂ ਅੰਦਰ ਵੱਸਦੇ ਬਹੁ-ਬਿਧ ਰਾਂਗਲੇ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਸੋਝੀ ਪੈਂਦੀ। ਕੋਈ ਪਾਤਰ ਚੰਗਾ ਲੱਗਦਾ, ਕੋਈ ਬਹੁਤ ਬੁਰਾ ਪਹਿਲਾਂ ਪੜ੍ਹਦਾ ਤੇ ਫਿਰ ਪੜ੍ਹੇ ਬਾਰੇ ਕਿੰਨਾ ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਸੋਚਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਕਾਲੇ ਅੱਖਰਾਂ ਚੋਂ ਕੋਈ ਦੁਨੀਆਂ ਉੱਠ ਕੇ ਮੇਰੇ ਮਨ-ਮਸਤਕ ਵਿੱਚ ਵੱਸ ਜਾਂਦੀ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮੈਂ ਪੜ੍ਹੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਮਨ 'ਤੇ ਪੈਣ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਬਾਰੇ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਚਰਚਾ ਵੀ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ।

ਜਦੋਂ ਨਵੀਂ ਕਿਤਾਬ ਮੇਰੇ ਹੱਥ 'ਚ ਆਉਂਦੀ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਚਾਅ ਠੱਲ੍ਹਿਆ ਨਾ ਜਾਂਦਾ ਪਰ ਕਿਤਾਬ ਮੁੱਕ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਿੰਨਾਂ ਚਿਰ ਨਵੀਂ ਕਿਤਾਬ ਜਾਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਪੜ੍ਹਨ-ਸਾਮੱਗਰੀ ਹੱਥ ਨਾ ਆ ਜਾਂਦੀ, ਓਨਾ ਚਿਰ ਮੈਂ ਵਿਗੋਚਿਆ ਜਿਹਾ ਰਹਿੰਦਾ ਕਿਤਾਬਾਂ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਸਾਹ ਸਨ; ਮੇਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਸਨ।

ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੜ੍ਹਣ ਦਾ ਝੱਲ ਜਿਹਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਸਕੂਲ ਦੀ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਵਿੱਚੋਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਅਤੇ ਹਿੰਦੀ ਵਿੱਚ ਛਪਦੇ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਲੇਖਕਾਂ ਦੇ ਨਾਵਲ ਅਤੇ ਕਹਾਣੀਆਂ ਕਢਵਾ ਕੇ ਪੜ੍ਹਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਇੱਕ ਦੋ ਕਿਤਾਬਾਂ ਕਢਵਾਉਣੀਆਂ, ਪੜ੍ਹਣੀਆਂ, ਵਾਪਸ ਕਰਨੀਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਨਵੀਆਂ ਕਢਵਾ ਲੈਣੀਆਂ। ਸਾਰੀ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਇੱਕੋ ਵਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਤੇ ਇਕੋ ਸਾਹੇ ਹੀ ਪੜ੍ਹ ਲੈਣ ਦਾ ਲਾਲਚ 'ਸੋਨੇ ਦਾ ਆਂਡਾ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਮੁਰਗੀ ਕੋਲੋਂ ਇਕੋ ਵਾਰ ਸਾਰੇ ਆਂਡੇ ਲੈ ਲੈਣ ਦੇ ਲਾਲਚ ਤੱਕ ਵਧ ਚੁੱਕਾ ਸੀ'।

ਫਿਰ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹੀ ਇੱਕ ਤਰਕੀਬ ਸੋਚੀ

ਨਵਾਂ ਹੀ ਨਿਯੁਕਤ ਹੋ ਕੇ ਆਇਆ ਸਾਡਾ ਪ੍ਰਭਾਕਰ ਮਾਸਟਰ ਹੰਸ ਰਾਜ ਹਿਮਾਚਲ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਦਾ ਨਵਾਂ ਚਾਰਜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਹੰਸ ਰਾਜ ਪੰਜਾਬੀ ਪੜ੍ਹਨੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਣਦਾ। ਅਸੀਂ ਸੋਚੀ ਤਰਕੀਬ ਅਨੁਸਾਰ ਕੋਈ ਪੁਸਤਕ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ 'ਚੋਂ ਕਢਵਾਉਣੀ ਪੜ੍ਹਣ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਉਸ ਕਿਤਾਬ ਦੀ ਟਾਈਟਲ ਵਾਲੀ ਜਿਲਦ ਉਖਾੜ ਲੈਣੀ ਅਤੇ ਜਿਲਦ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਹੋਰ ਪਿਛਲੀ ਜਮਾਤ ਦੀ ਉਡੇ ਕੁ ਆਕਾਰ ਦੀ ਕਿਤਾਬ ਲੇਵੀ ਨਾਲ ਜੋੜ ਦੇਣੀ। ਪ੍ਰਭਾਕਰ ਨੂੰ ਦਿਖਾਉਣੀ ਉਸ ਨੇ ਟਾਈਟਲ ਵੇਖ ਕੇ ਆਖਣਾ, “ਠੀਕ ਹੈ! ਅਲਮਾਰੀ 'ਚ ਰੱਖ ਦਿਓ ਅਤੇ ਹੋਰ ਮਨ-ਪਸੰਦ ਕਿਤਾਬ ਲੈ ਲਓ।” ਉਸਨੂੰ ਸਾਡੇ 'ਤੇ ਅਜਿਹੀ ਕਰਤੂਤ ਕਰਨ ਦਾ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਅਸੀਂ ਸਕੂਲ ਦੇ ਬਹੁਤ 'ਲਾਇਕ ਅਤੇ ਹੋਣਹਾਰ' ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਵਿੱਚ ਗਿਣੇ ਜਾਣ ਲੱਗੇ ਸਾਂ। ਉਂਜ ਵੀ ਉਹ ਸਾਡੇ ਪੜ੍ਹਨ ਦੇ ਸ਼ੌਕ ਨੂੰ ਸਨੇਹ ਅਤੇ ਪਰਸੰਸਾ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਦੇਖਦਾ ਸੀ।

ਇਸ ਸਾਡੇ ਘਰ ਚੋਰੀ ਕੀਤੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੀ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਬਣਦੀ ਰਹੀ ਅਤੇ ਸਕੂਲ ਦੀ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਵਿੱਚ ਰੱਦੀ ਇਕੱਠੀ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ। ਬਹੁਤ ਸਾਲਾਂ ਪਿੱਛੋਂ ਕਿਤੇ ਪ੍ਰਭਾਕਰ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਮੈਂ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਮਾਸਟਰ ਲੱਗ ਚੁੱਕਾ ਸਾਂ। ਪ੍ਰਭਾਕਰ ਹੰਸ ਰਾਜ ਨੂੰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਤਾ ਕਿ ਇਹ ਕਾਰਾ ਮੇਰਾ ਅਤੇ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਹੈ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਅਜਿਹੀਆਂ ਚੋਰੀ ਹੋਈਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦੀ ਕੀਮਤ ਲਗਪਗ ਦੋ-ਢਾਈ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਬਣਦੀ ਸੀ। ਪ੍ਰਭਾਕਰ ਰਿਟਾਇਰ ਹੋਣ ਤੱਕ ਮੇਰੇ ਪਿੰਡ ਸੁਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਹੀ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਦਾ ਚਾਰਜ ਵੀ ਉਸ ਕੋਲ ਹੀ ਰਿਹਾ। ਅਜਿਹੀ 'ਅਧੂਰੀ' ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਹੋਰ ਕੋਈ ਵੀ ਅਧਿਆਪਕ ਲੈਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਆਖਰ ਜਦੋਂ ਤਬਦੀਲ ਹੋ ਕੇ ਸੁਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਭਾਕਰ ਦਾ ਕੁਲੀਗ ਬਣ ਕੇ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਜਾ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਸ ਕੋਲ ਆਪਣੀ ਗਲਤੀ ਤਸਲੀਮ ਕੀਤੀ। ਉਹਨਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦੀ ਉਸ ਨਾਲ ਰਲ ਕੇ ਸੂਚੀ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਈ ਜੋ ਗੁੰਮ ਹੋ ਚੁੱਕੀਆਂ ਸਨ। ਫਿਰ ਹੈਂਡਮਾਸਟਰ ਪਿਆਰੇ ਲਾਲ ਕੋਲੋਂ, ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਦੱਸ ਕੇ, 'ਸਿਓਂਕ ਖਾ ਗਈ' ਲਿਖਵਾ ਕੇ ਇਹ ਕਿਤਾਬਾਂ

ਕਟਵਾਈਆਂ ਇਹ ਮੇਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਅਤੇ ਆਖਰੀ ਚੋਰੀ ਸੀ।

ਦਸਵੀਂ ਤੱਕ ਮੈਂ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹਿੰਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਸਭ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਲੇਖਕ ਪੜ੍ਹ ਲਏ। ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਮੁਨਸ਼ੀ ਪ੍ਰੇਮ ਚੰਦ, ਉਪਿੰਦਰ ਨਾਥ ਅਸ਼ਕ, ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ, ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਮੁਸਾਫ਼ਿਰ, ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ, ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੁੱਗਲ ਅਤੇ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਕੰਵਲ ਆਦਿ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਨਾਲ ਨਾਲ ਉਦੋਂ ਛਪਦੇ ਸਾਹਿਤਕ ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਡਾਕਟਰ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਕੋਲੋਂ ਲੈ ਕੇ ਵੀ ਅਤੇ ਆਪ ਖਰੀਦ ਕੇ ਵੀ ਪੜ੍ਹਨੇ ਜਾਰੀ ਰੱਖੇ। ਜਿਹੜੇ ਰਿਸਾਲੇ ਜਾਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਮੈਂ ਪੜ੍ਹਦਾ ਉਹ ਸਾਰੇ ਮੇਰਾ ਪਿਤਾ ਵੀ ਪੜ੍ਹਦਾ। ਉਸਨੂੰ ਵੀ ਜਿੱਧਰੋਂ ਕੋਈ ਚੰਗੀ ਕਿਤਾਬ ਲੱਭਦੀ ਤਾਂ ਪੜ੍ਹਣ ਲਈ ਲੈ ਆਉਂਦਾ।

ਪੜ੍ਹੇ ਹੋਏ ਲੇਖਕਾਂ ਦਾ ਮੇਰੇ ਉੱਤੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਗੂੜ੍ਹਾ ਅਤੇ ਡੂੰਘਾ ਅਸਰ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ਵਾਦ ਜਿੱਥੇ ਮੈਨੂੰ ਚੰਗਾ ਇਨਸਾਨ ਬਣਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਉਥੇ ਉਹਨਾਂ ਲੇਖਕਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਉੱਚਾ-ਸੁੱਚਾ ਅਤੇ ਮਾਣ-ਯੋਗ ਬਿੰਬ ਵੀ ਮੇਰੇ ਮਨ-ਮਸਤਕ ਵਿੱਚ ਉੱਕਰਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਅਜਿਹੀਆਂ ਚੰਗੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕਲਮਾਂ ਨਾਲ ਹਰ ਵਾਰ ਨਵਾਂ ਸੰਸਾਰ ਸਿਰਜ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਇਹ ਲੋਕ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਹੀ ਧਰਤੀ ਦੇ ਵਾਸੀ ਲੱਗਣ ਲੱਗੇ। ਉੱਚੇ-ਉੱਚੇ, ਸੁੱਚੇ-ਸੁੱਚੇ! ਮੇਰੇ ਬਾਲ ਮਨ ਵਿੱਚ ਤਾਂਘ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਕਿ ਕਾਸ਼! ਕਿਤੇ ਮੈਂ ਵੀ ਇਹਨਾਂ ਲੇਖਕਾਂ ਵਾਂਗ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਾਵਾਂ! ਜਿਵੇਂ ਇਹ ਮੈਨੂੰ ਚੰਗੇ ਚੰਗੇ ਲੱਗਦੇ ਨੇ, ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਮੈਂ ਵੀ ਇੰਜ ਹੀ ਚੰਗਾ ਚੰਗਾ ਲੱਗਾਂ! ਮੇਰਾ ਇਹਨਾਂ ਹਸਤੀਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਅਤੇ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਜੀਅ ਕਰਦਾ। ਕੀ ਇਹ ਵੀ ਸਧਾਰਨ ਆਦਮੀਆਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਦਿਸਦੇ ਹੋਣਗੇ! ਕਿੰਨੇ ਕਰਮਾਂ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਮਹਾਨ ਸਨ ਉਹ ਲੇਖਕ ਜਿਹੜੇ ਆਪਣੇ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿੱਚ ਘਰ ਬਣਾ ਕੇ ਬੈਠ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਚੇਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸਦਾ ਜਿਊਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਬੰਦੇ ਦਾ ਮਰਨ ਨੂੰ ਜੀਅ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਬਾਰੇ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਕਸਦ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਦੀ ਬਾਜ਼ੀ ਲਾਉਂਦੇ ਸਮੇਂ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਸੂਖਮ ਜਿਹਾ ਇਹ ਅਹਿਸਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਭਾਵੇਂ ਮਰ ਤਾਂ ਜਾਣਗੇ ਪਰ ਮਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਪਣੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿੱਚ ਜ਼ਰੂਰ ਜਿਊਂਦੇ ਰਹਿਣਗੇ। ਉਹ ਮਰ ਕੇ ਵੀ ਮਰਨ ਨਹੀਂ ਲੱਗੇ

ਉਹਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਮੈਂ ਕਿਧਰੇ ਪੜ੍ਹਿਆ-ਸੁਣਿਆ:

‘ਜੇ ਮਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਜਿਊਂਦੇ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਜਾਂ ਤਾਂ ਕੋਈ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਕੰਮ ਕਰ ਜਾਓ ਜੋ ਤੁਹਾਡੇ ਮਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਲਿਖਿਆ ਜਾ ਸਕੇ ਅਤੇ ਜਾਂ ਅਜਿਹਾ ਲਿਖ ਜਾਓ ਜੋ ਤੁਹਾਡੇ ਮਰਨ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਾ ਸਕੇ’।

ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ, ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰੀਤਲੜੀ, ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਕੰਵਲ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਜਿੱਥੇ ‘ਕੁਝ ਕਰਨ ਲਈ’ ਪ੍ਰੇਰਦੀਆਂ ਸਨ, ਉਥੇ ਆਪਣੇ ਵਰਗਾ ‘ਸਿਰਜਕ’ ਬਣ ਕੇ ‘ਸਦਾ ਲਈ ਜਿਊਂਦੇ ਰਹਿਣ ਦਾ ਜੁਗਾੜ ਕਰ ਜਾਣ’ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਵੀ ਦਿੰਦੀਆਂ ਸਨ।

ਦਸਵੀਂ ਦਾ ਇਮਤਿਹਾਨ ਦੇ ਕੇ ਵਿਹਲਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਮੈਂ ਨਿੱਠ ਕੇ ਕੁੱਝ ਲਿਖਣ ਬਾਰੇ ਸੋਚਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਕਵਿਤਾ ਨਾਲੋਂ ਗਲਪ ਵਧੇਰੇ ਖਿੱਚ ਪਾਉਂਦੀ ਸੀ। ਬਤੌਰ ਪਾਠਕ ਕਵਿਤਾ ਮੈਨੂੰ ਪਲ-ਛਿਣ ਲਈ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦੀ ਸੀ; ਕੰਵਲ ਉਦੋਂ ਹੀ, ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਕਵਿਤਾ ਪੜ੍ਹ ਜਾਂ ਸੁਣ ਰਿਹਾ ਹੋਵਾਂ; ਜਦ ਕਿ ਚੰਗੀ ਕਹਾਣੀ ਤੇ ਚੰਗਾ ਨਾਵਲ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਨਸ਼ਾ ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਤੱਕ ਚੜ੍ਹਿਆ ਰਹਿੰਦਾ। ਮਨ ਉੱਤੇ ਚਿਰ-ਸਥਾਈ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਣ ਵਾਲੀ ਅਸਲੀ ਵਿਧਾ ਤਾਂ ਨਾਵਲ ਹੀ ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਪਰ ਕਹਾਣੀ ਵੀ ਤਾਂ ਇਸੇ ਮੰਜ਼ਿਲ ਦਾ ਇੱਕ ਪੜਾਅ ਸੀ। ਪਰ ਕਹਾਣੀ ਲਿਖਣੀ ਬੜੀ ਔਖੀ ਲੱਗਦੀ। ਕਾਗਜ਼ ਫੜ ਕੇ ਲਿਖਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦਾ ਤਾਂ ਸ਼ਬਦ ਨਾ ਔੜਦੇ। ਜੇ ਕੁੱਝ ਲਿਖਦਾ ਵੀ ਤਾਂ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦ ਜਚਦੇ ਨਾ। ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਵਾਕ ਹਾਸੋਹੀਣਾ ਜਿਹਾ ਲੱਗਦਾ। ਮੈਂ ਵਰਕੇ ਪਾੜ ਪਾੜ ਕੇ ਸੁੱਟੀ ਜਾਂਦਾ। ਗੱਲ ਮੇਰੀ ਪਕੜ ਵਿੱਚ ਨਾ ਆਉਂਦੀ। ਉਂਜ ਵੀ ਅੰਦਰੇ ਅੰਦਰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਜਿਸ ਗੱਲ, ਪਾਤਰ ਜਾਂ ਘਟਨਾ ਬਾਰੇ ਮੈਂ ਲਿਖਣ ਲੱਗਾ ਹਾਂ ਉਸ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਰ ਅਨੇਕਾਂ ਸਮਾਜਕ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਜਾਂ ਆਰਥਕ-ਰਾਜਨੀਤਕ ਪਹਿਲੂਆਂ ਦੀ ਮੈਨੂੰ ਮੁਕੰਮਲ ਅਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਭਰੋਸੇ-ਯੋਗ ਜਾਣਕਾਰੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਲਿਖੀ ਲਿਖਤ ਬਨਾਵਟੀ ਅਤੇ ਕੱਚੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਮਸਲਨ ਲਿਖਦਿਆਂ ਲਿਖਦਿਆਂ ਜੇਲ੍ਹ, ਕਚਹਿਰੀ, ਥਾਣੇ, ਹਸਪਤਾਲ ਆਦਿ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਆਉਂਦਾ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਸਿਰਫ਼ ਕਿਤਾਬੀ ਗਿਆਨ ਹੀ ਹੁੰਦਾ। ਲਿਖਦਾ ਲਿਖਦਾ ਮੈਂ ਇਹਨਾਂ ਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਵੜਦਾ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਪੈਰ ਚੱਲਣੋਂ ਰੁਕ ਜਾਂਦੇ ਕਲਮ ਖਲੋ ਜਾਂਦੀ।

ਮੇਰਾ ਪਾਤਰ ਕਿਸੇ ਦੁਰਘਟਨਾ ਵਿੱਚ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਵੱਡੇ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿੱਚ ਦਾਖ਼ਲ

ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ। ਓਥੇ ਵਾਰਡ ਹਨ, ਮਰੀਜ਼ ਹਨ, ਨਰਸਾਂ ਹਨ, ਡਾਕਟਰ ਹਨ, ਦਵਾਈਆਂ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਦਵਾਈਆਂ ਦੇ ਨਾਂ ਹਨ। ਹਸਪਤਾਲ ਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਮਾਹੌਲ ਹੈ। ਪਰ ਮੈਂ ਤਾਂ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਕੋਈ ਹਸਪਤਾਲ ਵੇਖਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਮਾਹੌਲ ਦਾ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਅਨੁਭਵ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਹਸਪਤਾਲ ਦਾ ਚਿਤਰ ਤਾਂ ਮੈਂ ਹੋਰਨਾਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹੇ-ਵੇਖੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਚਿਤਰ ਸਕਦਾ ਸਾਂ। ਇਹ ਤਾਂ ਅਣਜਾਣੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਪੈਰ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਸੀ। ਲੱਗਦਾ, ਜੇ ਕੁਝ ਗਲਤ-ਮਲਤ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੇ ਮੇਰੇ ਬਾਰੇ ਕੀ ਸੋਚਣਗੇ! ਦੋ ਸਫੇ ਲਿਖ ਵੀ ਲੈਂਦਾ ਤਾਂ ਜਾਪਦਾ ਐਵੇਂ ਝੂਠ ਬੋਲਿਆ ਹੈ।

ਕਵਿਤਾ ਤਾਂ ਖਿਆਲਾਂ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਦੇ ਕੇ ਤੁਕ ਨਾਲ ਤੁਕ ਜੋੜ ਕੇ ਲਿਖਣ ਦੀ ਜਾਚ ਆ ਗਈ ਸੀ। ਪਰ ਕਹਾਣੀ ਲਿਖਣਾ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਔਖਾ ਕੰਮ ਸੀ ਚੰਗਾ ਖਿਆਲ ਸੋਚਣਾ ਅਤੇ ਚੰਗੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਕਰਨੀ ਵੀ ਭਾਵੇਂ ਡਾਢਾ ਔਖਾ ਕੰਮ ਸੀ ਪਰ ਉਸ ਵਿੱਚ ਚੌਗਿਰਦੇ ਦੀ ਵਿਸ਼ਾਲ ਅਤੇ ਡੂੰਘੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੀ ਘਾਟ ਨੂੰ ਲੁਕਾ ਲੈਣ ਦੀ ਗੁੰਜਾਇਸ਼ ਸੀ। ਪਰ ਗਲਪ ਲਿਖਣ ਲੱਗਿਆਂ ਤਾਂ ਹਰੇਕ ਵਾਕ ਮੇਰੀ ਸੀਮਤ ਜਾਣਕਾਰੀ ਤੇ ਸਮਝ ਦੀ ਚੁਗਲੀ ਖਾਂਦਾ ਲੱਗਦਾ ਸੀ। ਫਿਰ ਵੀ ਮੈਂ ਯਤਨ ਨਾ ਛੱਡਿਆ। ਨਾਲ ਦੇ ਨਾਲ ਮੈਂ ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਆਮ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵੀ ਪੜ੍ਹਨ ਲੱਗਾ। ਪਰ ਕਹਾਣੀ ਲਿਖ ਲੈਣਾ ਮੇਰੇ ਲਈ ਜੰਗ ਜਿੱਤ ਲੈਣ ਵਰਗੀ ਵੰਗਾਰ ਸੀ।

ਆਖਰਕਾਰ ਬੜੀ ਜੱਦੋ-ਜਹਿਦ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੈਂ ਪਹਿਲੀ ਕਹਾਣੀ ਮੁਕੰਮਲ ਕਰ ਹੀ ਲਈ। ਇਸਦਾ ਨਾਂ ਸੀ 'ਭੈਣ-ਭਰਾ'। ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰੀ ਇਹ ਲਿਖਤ ਕਿਸੇ ਮਿਆਰੀ ਸਾਹਿਤਕ ਪਰਚੇ ਵਿੱਚ ਛਪ ਜਾਵੇਗੀ। ਓਥੇ ਤਾਂ ਵੱਡੇ ਲੇਖਕ ਛਪਦੇ ਸਨ। ਵੱਡੇ ਨਾਮ ਵਾਲੇ। ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੱਚੇ-ਪਨ ਦਾ ਅੰਦਰੇ-ਅੰਦਰ ਅਹਿਸਾਸ ਸੀ ਕਹਾਣੀ ਲਿਖ ਕੇ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਅਖਬਾਰ ਨੂੰ ਭੇਜ ਦਿੱਤੀ। 'ਜਥੇਦਾਰ' ਸੀ ਸ਼ਾਇਦ ਅਖਬਾਰ ਦਾ ਨਾਮ।

ਮੇਰੀ ਪਹਿਲੀ ਕਵਿਤਾ ਵਾਂਗ ਹੀ ਪਹਿਲੀ ਕਹਾਣੀ ਛਪ ਜਾਣ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਵੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਕੋਲੋਂ ਹੀ ਮਿਲੀ। ਸੁਨਿਆਰਿਆਂ ਦਾ ਮੁੰਡਾ ਬਲਵਿੰਦਰ ਮੇਰਾ ਮਿੱਤਰ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਦੋਹਵੇਂ ਮੀਂਹ ਪੈਣ ਪਿੱਛੋਂ ਪਿੰਡ ਦੇ ਨੇੜਲੇ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਸੈਰ ਕਰਦੇ ਫਿਰਦੇ ਸਾਂ ਜਦ ਉਸਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ 'ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ' ਨਾਂ ਦੇ ਕਿਸੇ ਬੰਦੇ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਛਪੀ ਹੈ ਅਖਬਾਰ

ਵਿੱਚ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਪਿੰਡ ਦਾ ਨਾਂ 'ਸੁਰ ਸਿੰਘ' ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਉਸਦੇ ਚਾਚੇ ਦੀ ਦੁਕਾਨ 'ਤੇ ਆਉਂਦੀ ਸੀ ਅਖਬਾਰ ਉਸਨੂੰ ਮੇਰੇ ਕਵਿਤਾ ਹੀ ਲਿਖਦੇ ਹੋਣ ਦਾ ਤਾਂ ਇਲਮ ਸੀ ਪਰ ਮੇਰੇ ਕਹਾਣੀ ਲਿਖਣ ਬਾਰੇ ਉਸਦੇ ਵੀ ਚਿੱਤ-ਖਿਆਲ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਵੀ ਅਖਬਾਰ ਵਿੱਚ ਛਪਣ-ਯੋਗ ਕਹਾਣੀ! ਮੇਰਾ ਲਿਖਿਆ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਟੋਟਾ ਅਖਬਾਰ ਵਿੱਚ ਛਪੇ ਨੂੰ ਤਾਂ ਹੁਣ ਚਿਰ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।

ਉਸਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਹ ਕਹਾਣੀ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਹੀ ਸੀ। ਉਹ ਚੱਲ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਅਖਬਾਰ ਦੇਵੇ ਅਸੀਂ ਉਸਦੇ ਚਾਚੇ ਦੀ ਦੁਕਾਨ 'ਤੇ ਗਏ ਅਖਬਾਰ ਵੇਖੀ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਚਾਅ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ। ਉੱਪਰ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਖੂਬਸੂਰਤ ਔਰਤ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸੰਘਣੇ ਕਾਲੇ ਵਾਲ ਪਿੱਛੇ ਨੂੰ ਉੱਡਦੇ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਸਨ ਇਹਨਾਂ ਕਾਲੇ ਵਾਲਾਂ 'ਤੇ ਬਾਰੀਕ ਚਿੱਟੇ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿੱਚ 'ਕਹਾਣੀ' ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਅੱਗੇ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਨਾਂ ਸੀ ਮੋਟੇ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿੱਚ- 'ਭੈਣ-ਭਰਾ'। ਮੇਰੀ ਕਹਾਣੀ ਨੇ ਅਖਬਾਰ ਦਾ ਪੂਰਾ ਸਫਾ ਮੱਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਉਹ ਅਖਬਾਰ ਮੈਂ ਘਰ ਲਿਆ ਕੇ ਦਿਖਾਈ। ਮੇਰੇ ਪਿਓ ਨੇ ਵੀ ਉਹ ਕਹਾਣੀ ਪੜ੍ਹੀ। ਅੱਧਾ ਕੁ ਮਾਣ ਨਾਲ ਅਤੇ ਅੱਧਾ ਕੁ ਮਜ਼ਾਕ ਜਿਹੀ ਨਾਲ "ਹੂੰਅ!" ਕਹਿ ਕੇ ਮੁਸਕਰਾਇਆ; ਜਿਵੇਂ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ, "ਚੰਗਾ ਹੋਇਆ ਤੂੰ ਕਹਾਣੀ ਲਿਖ ਲਈ; ਪਰ ਇਸ ਵਿੱਚ ਹੈ ਕੀ ਕਹਾਣੀ ਵਾਲਾ!"

ਪਰ ਮੇਰੇ ਲਈ ਤਾਂ ਇਹ ਡਾਢੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਗੱਲ ਸੀ। ਮੈਂ ਅਖਬਾਰ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖ ਕੇ ਵਾਰ ਵਾਰ ਆਪਣੇ ਛਪੇ ਨਾਮ ਵੱਲ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੁੱਛ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ਕਿ ਕੀ ਸੱਚਮੁੱਚ ਮੇਰਾ ਹੀ ਨਾਮ ਛਪਿਆ ਹੈ? ਤੁਕਬੰਦ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਣੀ ਮੈਨੂੰ ਸੌਖੀ ਲੱਗਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਕਹਾਣੀ ਲਿਖਣੀ ਡਾਢੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ। ਹੁਣ ਮੈਂ ਇਹ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਪਾਰ ਕਰ ਲਈ ਸੀ। ਹੁਣ ਮੈਂ ਮਹੀਨੇ ਵਿੱਚ ਦੋ ਦੋ ਤਿੰਨ ਤਿੰਨ ਕਹਾਣੀਆਂ ਲਿਖਣ ਲੱਗਾ। ਜਿਹੜੀ ਕਹਾਣੀ ਲਿਖਦਾ, ਅਖਬਾਰ ਵਿੱਚ ਛਪ ਜਾਂਦੀ। ਸਾਹਿਤਕ ਮਾਸਿਕ-ਪੱਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਭੇਜਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਾਂ। ਅਖਬਾਰ ਵਿੱਚ ਛਪਣ ਦਾ ਲਾਲਚ ਇਸ ਕਰਕੇ ਵੀ ਸੀ ਕਿ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਅਖਬਾਰਾਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਲੋਕਾਂ ਤੱਕ ਮੇਰਾ ਨਾਮ ਜਾਂਦਾ, ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਮੇਰਾ ਮਹੱਤਵ ਵਧਦਾ ਇੱਕ ਮੱਸ-ਫੁੱਟ ਮੁੰਡਾ ਪਿੰਡ ਦੇ ਪਤਵੰਤਿਆਂ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦਿੱਸਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਰੋਕ ਰੋਕ ਕੇ ਮੇਰੀ ਲਿਖਤ ਪੜ੍ਹੇ ਹੋਣ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਸਾਂਝਾ ਕਰਦੇ

ਸ਼ਬਾਸ਼ ਦਿੰਦੇ।

ਉਦੋਂ ਅਖਬਾਰ ਕਿਸੇ ਦਿਨ-ਦਿਹਾਰ ਜਾਂ ਗੁਰਪੁਰਬ 'ਤੇ ਚਾਲੀ-ਚਾਲੀ, ਪੰਜਾਹ-ਪੰਜਾਹ ਸਫ਼ਿਆਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਐਡੀਸ਼ਨ ਛਾਪਦੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਇਹਨਾਂ ਮੌਕਿਆਂ ਉੱਤੇ ਗੁਰੂਆਂ ਬਾਰੇ ਜਾਂ ਉਸ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦਿਨ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਲੇਖ ਲਿਖ ਕੇ ਭੇਜ ਦਿੰਦਾ। ਇਸ ਨਾਲ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਮੇਰੀ 'ਸਿਆਣਪ' ਦਾ ਹੋਰ ਵੀ ਰੋਹਬ ਪੈਂਦਾ। ਇਹ ਕੋਈ ਘੱਟ ਮਾਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਪੁੱਤ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਨਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਦੂਰ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾ ਰਿਹਾ ਸੀ! ਉਦੋਂ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਨਾਮ ਦੇ ਨਾਲ ਪਿੰਡ ਦਾ ਨਾਮ ਜ਼ਰੂਰ ਲਿਖਦਾ ਸਾਂ। ਇੱਕ ਵਾਰ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਕਲਮੀ-ਨਾਂ (ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ-ਸੁਰ ਸਿੰਘ) ਦੀ ਬਹੁਤੀ ਲੰਬਾਈ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਿਆਂ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਨਾਂ ਆਪਣੇ ਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾ ਲਿਖਿਆ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਸਰਪੰਚ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਰੋਕ ਕੇ ਆਖਿਆ ਸੀ, “ਕੱਲ੍ਹ ਤੂੰ ਅਖਬਾਰ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਪਿੰਡ ਦਾ ਨਾਂ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਿਖਿਆ? ਜਦੋਂ ਵੀ ਲਿਖੇ- ਆਪਣੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਪਿੰਡ ਦਾ ਨਾਮ ਲਿਖਣਾ ਨਾ ਭੁੱਲੀਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੰਦੇ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਪਿੰਡ ਦਾ ਵੱਜ ਵੀ ਬਣਦੇ!”

ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਣੀ ਵੀ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਛੱਡੀ। ਜਿੱਥੇ ਕਹਾਣੀਆਂ ਮੈਂ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਛਪਣ ਲਈ ਭੇਜਦਾ, ਓਥੇ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ‘ਫਤਹਿ’, ‘ਪ੍ਰੀਤਮ’, ‘ਕਹਾਣੀ’ ਆਦਿ ਪਰਚਿਆਂ ਨੂੰ ਭੇਜਦਾ। ਇੱਕ ਵਾਰ ‘ਕਹਾਣੀ’ ਵਿੱਚ ਇੱਕੋ ਸਫ਼ੇ ਉੱਤੇ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਮੁਸਾਫ਼ਿਰ ਦੀਆਂ ਚਾਰ ਰੁਬਾਈਆਂ ਛਪੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਮੇਰੀਆਂ ਚਾਰ ਰੁਬਾਈਆਂ ਸੋਲਾਂ ਸਾਲ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਲਈ ਇਹ ਕੋਈ ਘੱਟ ਮਾਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਰੁਬਾਈ ਮੈਨੂੰ ਹੁਣ ਵੀ ਯਾਦ ਹੈ:

ਬੱਦਲ ਆਇਆ, ਘਟਾਂ ਕਾਲੀਆਂ, ਪੈਲਾਂ ਪਾਉਂਦੇ ਮੋਰ
ਓਸ ਕੁੜੀ ਦੇ ਨੈਣ ਨਸ਼ੀਲੇ, ਹੈ ਮਸਤਾਨੀ ਤੋਰ
ਉਹ ਹੱਸਦੀ ਪਰ ਮੈਂ ਹਾਂ ਰੋਂਦੀ, ਇਸਦਾ ਭੇਤ ਮੈਂ ਜਾਣਾਂ
ਉਸਦਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਕੋਲ ਓਸਦੇ, ਦੂਰ ਮੇਰਾ ਚਿੱਤ-ਚੋਰ

ਲੇਖਕ ਬਣਨ ਦਾ ਮੇਰੇ ਉੱਤੇ ਅਜਿਹਾ ਭੂਤ ਸਵਾਰ ਹੋਇਆ ਕਿ ਮੈਂ ਹਰ ਸਮੇਂ ਕਿਸੇ ਕਵਿਤਾ ਜਾਂ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਪਲਾਟ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂ ਕੋਈ ਕਵਿਤਾ-ਕਹਾਣੀ ਲਿਖ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ। ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਕਹਾਣੀਆਂ ਇਸ ਕਰਕੇ ਵੀ ਲਿਖੀ ਜਾਂਦੀਆਂ ਕਿ ਅਖਬਾਰਾਂ ਅਤੇ ਰਿਸਾਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਖਪਤ ਨਾਲ ਦੇ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ

ਉਪਰੰਤ ਰਚਨਾ ਛਪੀ ਦੇਖ ਕੇ ਲੋੜੀਂਦਾ ਹੁਲਾਰਾ ਵੀ ਮਿਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਉਂਜ ਮੇਰਾ ਨਾਵਲ ਲਿਖਣ ਨੂੰ ਜੀ ਕਰਦਾ। ਜਾਪਦਾ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਨਾਵਲ ਲਿਖ ਕੇ ਹੀ ਰੂਹ ਨੂੰ ਰੱਜ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਛੋਹ ਵੀ ਲਿਆ ਅਤੇ ਲਗਪਗ ਕਾਪੀ ਦਾ ਛੇ ਕੁ ਸਫ਼ਾ ਲਿਖ ਮਾਰਿਆ। ਕੁੱਝ ਚਿਰ ਪਿੱਛੋਂ ਜਲੰਧਰੋਂ ਛਪਦੇ ‘ਨਵੀਂ ਦੁਨੀਆਂ’ ਨਾਂ ਦੇ ਹਫ਼ਤਾਵਾਰੀ ਸਾਹਿਤਕ ਪਰਚੇ ਵਿੱਚ ‘ਪਹੁ-ਫੁਟਾਲਾ’ ਦੇ ਨਾਮ ਹੇਠਾਂ ਇਸ ਨਾਵਲ ਦੀਆਂ ਚੌਤੀ ਕਿਸ਼ਤਾਂ ਛਪੀਆਂ। ਉਸ ਪਰਚੇ ਵਿੱਚ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵੀ ਮੇਰੀਆਂ ਬਹੁਤ ਛਪੀਆਂ।

ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਇਹਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖਣ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ਇੱਕ ਸਿਖਾਂਦਰੂ ਬੱਚੇ ਵਾਂਗ ਪੂਰਨਿਆਂ 'ਤੇ ਲਿਖ ਲਿਖ ਕੇ ਸਫ਼ੇ ਕਾਲੇ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ਮੇਰੀ ਜੀਵਨ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਅਤੇ ਸ਼ਿਲਪ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਅਜੇ ਉਂਦਲਕੇ ਵਿੱਚੋਂ ਰਸਤਾ ਲੱਭ ਰਹੀ ਸੀ। ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਮੈਂ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰੀਤਲੜੀ ਅਤੇ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਕੰਵਲ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਸਾਂ। ਪਰ ਲਿਖਦੇ ਸਮੇਂ ਮੇਰੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ ਦਾ ‘ਆਦਰਸ਼ਵਾਦ’, ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਦਾ ‘ਰੁਮਾਂਸਵਾਦ’, ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਕੰਵਲ ਦਾ ‘ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦ’, ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੁੱਗਲ ਦਾ ‘ਮਨੋਵਿਗਿਆਨ’ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਘੁਲ ਮਿਲ ਜਾਂਦੇ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਪਲਾਟ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਆਪਣੇ ਹੀ ਸੋਚੇ ਬਣਾਏ ਜਾਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ 'ਚੋਂ ਲਏ ਹੁੰਦੇ ਪਰ ਜਦੋਂ ਉਹ ਰਚਨਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਢਲ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੇ ਤਾਂ ਉਪਰੋਕਤ ਲੇਖਕ ਕਿਤੇ ਨਾ ਕਿਤੇ ਵਿੱਚੋਂ ਬੋਲਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੇ।

ਮੈਂ ਅਜੇ ਸੁਤੰਤਰ ‘ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ’ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਬਣ ਸਕਿਆ।

ਵਰਿਆਮ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗੀ

ਸੰਤ ਗੁਰਮੇਲ ਸਿੰਘ ਹੰਸ
ਪਿੰਡ ਤੇ ਡਾਕਖਾਨਾ ਸੰਤਨਗਰ
ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸਿਰਸਾ (ਹਰਿਆਣਾ)

ਔਰਤਾਂ ਲਈ ਰਾਖਵਾਂ ਇਕ ਦਿਨ

—ਡਾ. ਹਰਸ਼ਿੰਦਰ ਕੌਰ

ਐਮ. ਡੀ.

ਆਮ ਧਾਰਨਾ ਬਣ ਚੁੱਕੀ ਹੈ ਕਿ ਦੁਨੀਆ ਭਰ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਲਈ ਏਨੇ ਧੜਲੇ ਨਾਲ ਕੰਮ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜ਼ਾਹਰ ਹੈ ਔਰਤਾਂ ਉੱਤੇ ਹੁੰਦੇ ਜ਼ੁਲਮਾਂ 'ਤੇ ਰੋਕ ਲਗ ਗਈ ਹੋਵੇਗੀ। ਹਕੀਕਤ ਕੀ ਹੈ, ਆਓ ਜ਼ਰਾ ਗੌਰ ਕਰੀਏ !

ਮਾਦਾ ਭਰੂਣ ਹੱਤਿਆ ਨੂੰ ਉਕਸਾਉਂਦੇ ਕਿੰਨੇ ਕੁ ਕਾਰਣ ਕਾਬੂ

ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕੇ ਹਨ - ਇਹ ਪੁੱਛਦੀ ਪਈ ਹੈ ਉਹ ਮਾਸੂਮ ਬਾਲੜੀ ਜਿਸਦਾ ਅਜੇ ਗੁੱਡੀਆਂ ਖੇਡਣ ਦਾ ਚਾਅ ਵੀ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ ਪਰ ਉਮਰ ਵਿਚ ਤਿਗਣੀ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਡੀ ਉਮਰ ਦੇ ਗੁਆਂਢੀ ਵੱਲੋਂ ਉਸਦਾ ਸਤਭੰਗ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਲਹੂ ਵੱਗ ਵੱਗ ਕੇ ਉਸਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ ਪਰ ਕੋਈ ਗੈਰਤਮੰਦ ਇਸ ਤੇਜ਼ੀ ਕਰੋੜ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੇ ਮੁਲਕ ਵਿੱਚੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਨਹੀਂ ਬਹੁੜਿਆ।

ਮਾਂ ਪੁੱਤ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਗਲ ਕਰੀਏ, ਤਾਂ ਵੀ ਸ਼ਰਮ ਨਾਲ ਸਿਰ ਝੁੱਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਪੜ੍ਹਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮਾਂ ਵੱਲੋਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਭਾਂਡੇ ਮਾਂਜ ਮਾਂਜ ਕੇ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਇਲਾਜ ਵਾਸਤੇ ਰੱਖੇ ੧੦੦ ਰੁਪਏ ਨਸ਼ੇਹੜੀ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਪਿਆਰੇ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਉਸਨੇ ਏਨੇ ਰੁਪਿਆਂ ਪਿੱਛੇ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਦਾ ਗਲਾ ਵੱਢ ਦਿੱਤਾ।

ਦਾਜ਼ ਦੀ ਦੇਵੀ ਅੱਗੇ ਸੜ ਸੜ ਕੇ ਸੁਆਹ ਹੋਏ ਜਿਸਮਾਂ ਦੇ ਢੇਰ ਤੇ ਕਚਹਿਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਫਾਈਲਾਂ ਹੇਠ ਦੱਬੇ ਸਾਲਾਂ ਸਾਲ ਲਟਕਦੇ ਕੇਸ ਵੀ ਕੁਲਾਰਾਂ ਦੀ ਅਮਨਦੀਪ ਨੂੰ ਬਚਾ ਨਹੀਂ ਸਕੇ ਤੇ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਨੌਂ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਇਕ ਕਾਰ ਦੀ ਮੰਗ ਪੂਰੀ ਨਾ ਕਰ ਸਕਣ ਉੱਤੇ ਉਸਦਾ ਗਲਾ ਘੁੱਟ ਕੇ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਨਸ਼ਿਆਂ ਵਿਚ ਗਰਭੇ ਗਭਰੂ ਏਨਾ ਡਿਗ ਚੁੱਕੇ ਹਨ ਕਿ ਹੁਣ ਉਸੇ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ, ਜਿੱਥੇ ਕਦੇ ਧੀ ਦੇ ਸਹੁਰੇ ਘਰੋਂ ਪਾਣੀ ਪੀਣਾ ਵੀ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ, ਹੁਣ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੇ ਅਸਰ ਹੇਠ ਕਰਜ਼ਈ ਹੋਏ ਪਿਓ ਤੇ ਭਰਾ ਤਰਨਤਾਰਨ ਦੀ ੧੬ ਸਾਲਾ ਦਵਿੰਦਰ ਕੌਰ ਨੂੰ ਦਲਾਲ ਹਥ ਵੇਚ ਕੇ ਜਿਸਮਫਰੋਸ਼ੀ ਦੇ ਪੰਧੇ ਵਿਚ ਧਕ ਚੁੱਕੇ ਹਨ।

ਇਕ ਦਲਿਤ ਔਰਤ ਨਾਲ ਜੋ ਵਾਪਰਿਆ, ਉਸ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਕੀ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੇਗਾ? ਉਸ ਦਲਿਤ ਔਰਤ ਦਾ ਨਾਂ ਵੀ ਦੱਸਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਇਸਤੋਂ ਵਧ ਉਸਦੀ ਕੋਈ ਪਛਾਣ ਦੀ ਲੋੜ ਸਮਝੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀ। ਉਸ ਨਾਲ ਹੋਏ ਜ਼ੁਲਮ ਬਾਰੇ ਛਪੀ ਖ਼ਬਰ ਵਿਚ ਵੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਬਹੁਤੀ ਦੇਰ ਤਕ ਦਿਲਚਸਪੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦੀ। ਉਸਦਾ ਜੁਰਮ ਆਖਰ ਕੀ ਸੀ? ਇਹੀ ਕਿ ਦੋ ਦਿਨ ਭੁੱਖੀ ਰਹਿਣ ਕਾਰਣ ਉਸਦੇ ਢਿਡ ਵਿਚ ਕੜਵੱਲ ਪੈ ਗਏ ਸਨ, ਜਿਸ ਕਾਰਣ ਉਸਨੇ ਕੰਮ ਮੁਕਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਰਪੰਚ ਦੇ ਘਰੋਂ ਇਕ ਰੋਟੀ ਚੋਰੀ ਕਰ ਲਈ।

ਸਰਪੰਚ ਨੇ ਹੀ ਫੈਸਲਾ ਲਿਆ ਕਿ ਇਹ ਜੁਰਮ ਬਹੁਤ ਗੰਭੀਰ ਸੀ ਤੇ ਫਿਰ ਪੂਰੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਉਸਨੂੰ ਉੱਕਾ ਨਿਰਵਸਤਰ ਕਰ ਕੇ ਘੁਮਾਇਆ ਗਿਆ। ਕਈਆਂ ਨੇ ਅੱਖਾਂ ਪਾੜ ਪਾੜ ਕੇ ਵੇਖਿਆ ਤੇ ਕਈਆਂ ਨੇ ਤਾਅਨੇ ਵੀ ਕੱਸੇ ਪਰ ਦੱਸੇ ਦਲਿਤ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕਿੰਨੀ ਕੁ ਇੱਜ਼ਤ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਔਰਤ ਜਾਤ ਦੀ ਬੇਇਜ਼ਤੀ ਗਿਣੀ ਜਾਂਦੀ!

ਔਰਤਾਂ ਦਾ ਦਿਨ ਮਨਾਉਣ ਲੱਗਿਆਂ ਕੋਈ ਯਾਦ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਨੀਪੁਰ ਦੀ ੩੨ ਸਾਲਾ ਬੰਗਜਾਮ ਮਨੋਰਮਾ ਨਾਲ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਡਰ ਕੇ ਸਰਕਾਰੀ ਰਾਖਿਆਂ ਨੇ ਉਸਦਾ ਕੀ ਹਸ਼ਰ ਕੀਤਾ ਤੇ ਕਿਵੇਂ ਉਸ ਨੂੰ ਨਿਰਵਸਤਰ ਕਰ ਕੇ ਸੜਕ ਕਿਨਾਰੇ ਮਾਰ ਕੇ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ?

ਔਰਤਾਂ ਵੱਲੋਂ ਉਸਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਚੁੱਕੀ ਅਵਾਜ਼ ਵੀ ਹੁਕਮਰਾਨਾਂ ਦੇ ਕੰਨੀਂ ਜੂੰ ਨਾ ਰੇਂਗ ਸਕੀ ਤੇ ਆਖਰਕਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਨਿਰਵਸਤਰ ਹੋ ਕੇ ਸੜਕਾਂ ਉੱਤੇ ਉਤਰ ਕੇ ਚੀਕਣਾ ਪਿਆ - “ ਆਓ ਨਿਰਲੱਜ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਸੂਰਮਿਓ, ਸਾਡੀ ਵੀ ਪੱਤ ਲੁੱਟ ਲਓ। ”

ਜਿੱਥੇ ਏਨਾ ਕੁਝ ਵਾਪਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ, ਉੱਥੇ ਕੌਣ ਪਰਵਾਹ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਸ ਮਾਦਾ ਭਰੂਣ ਦੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਟੋਟੇ ਟੋਟੇ ਕਰ ਕੇ ਉਸਦੇ ਮਾਪੇ ਕੂੜੇ ਦੇ ਡੱਬੇ ਵਿਚ ਸੁਟ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉੱਥੇ ਕੁੱਤੇ ਉਸਦਾ ਭੋਰਾ ਭੋਰਾ ਕਰਕੇ ਚੱਬ ਜਾਂਦੇ ਹਨ?

ਉਸ ਭਰੂਣ ਨੂੰ ਤਾਂ ਸਗੋਂ ਕੁੱਤਿਆਂ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰਗੁਜ਼ਾਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਉਸਦਾ ਭੋਰਾ ਭੋਰਾ ਕੂੜੇ ਵਿੱਚੋਂ ਚੁਣ ਕੇ ਲੈ ਗਏ ਤੇ ਆਪਣਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾ ਲਿਆ ਜਿਹੜਾ ਇਸ ਕਾਤਲਾਂ ਦੀ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਸਾਹ ਲੈਣ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਚੰਗਾ ਹੈ।

ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਹਕੀਕਤ ਜਾਣ ਲੈਣ ਬਾਅਦ ਪੁੱਛਿਆ ਜਾ ਹੀ ਸਕਦਾ ਹੈ - “ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਜ਼ ਹੈ ਹਿੰਦ ਪਰ ਵੋ ਕਹਾਂ ਹੈਂ ? ”

ਜ਼ੁਲਮ ਸਹਿ ਰਹੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਲਈ ਮੇਰਾ ਵੀ ‘ਇਕਬਾਲ’ ਜੀ ਵਾਲਾ ਹੀ ਸੁਣੇਹਾ ਹੈ -

“ ਤੇਰੀ ਖੁਦੀ ਮੇਂ ਗਰ ਇਨਕਲਾਬ ਹੋ ਪੈਦਾ
ਤੋ ਅਜਬ ਨਹੀਂ ਕਿ ਯੇ ਚਾਰਸੂ ਬਦਲ ਜਾਏ। ”

ਅੰਤ ਵਿਚ ਪੰਨਵਾਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੁਹਿਰਦ ਮਰਦਾਂ ਦਾ ਨਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਵੱਲੋਂ ਗੁਸਤਾਖੀ ਮੰਨੀ ਜਾਏਗੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਦਕਾ ਹਾਲੇ ਇਸ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਔਰਤ ਦੀ ਹੋਂਦ ਖਤਮ ਨਹੀਂ

ਹੋਈ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੁਹਿਰਦ ਮਰਦਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਬੇਨਤੀ ਹੈ ਕਿ ਆਓ ਰਲ ਮਿਲ ਕੇ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਇਸ ਇਕ ਦਿਨ ਨੂੰ ਜਾਗ੍ਰਤੀ ਦਿਨ ਵਜੋਂ ਮਨਾਈਏ ਤੇ ਇਸ ਦਿਨ ਜ਼ੁਲਮ ਸਹਿ ਰਹੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੱਕਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਜਾਗਰੂਕ ਕਰੀਏ। ਇਸਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਫਾਸਟ ਟਰੈਕ ਕੋਰਟਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਾਲਾਂ ਸਾਲ ਲਟਕਦੇ ਕੇਸ ਬਣ ਚੁੱਕੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਨਿਆਂ ਦੁਆਈਏ। ਆਮੀਨ !!

ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਮਾਹਿਰ,

੨੮, ਪ੍ਰੀਤ ਨਗਰ, ਲੋਅਰ ਮਾਲ, ਪਟਿਆਲਾ।

ਫੋਨ ਨੰ: ੦੧੭੫-੨੨੧੬੭੮੩

“ਕਸਬਾ ਰਮਦਾਸ ਦੀਆਂ ਇਤਿਹਾਸਕ ਮਸੀਤਾਂ ਦਾ ਉਜਾੜਾ”

ਪੌਣੇ ਚਾਰ ਵਜੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ‘ਚੋਂ ਸਪੀਕਰ ਰਾਹੀਂ ਗੰਥੀ ਸਿੰਘ ਫਤਿਹ ਬੁਲਾ ਕੇ ਸਤਿਨਾਮ-ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਜਾਪ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਅਕਸਰ ਹੀ ਉਦੋਂ ਜਾਗ ਚੁੱਕਾ ਹੁੰਦਾ ਹਾਂ। ਪਿਛਲੇ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਦਿਮਾਗ ‘ਚ ਇਕ ਸਵਾਲ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਉੱਠਦਾ ਰਿਹਾ ਕਿ ਰੱਬ ਨੇ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਬਣਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਆਦਮੀ ਨੇ ਰੱਬ ਨੂੰ। ਮੇਰੀ ਸੋਚ ਮੁਤਾਬਕ ਆਦਮੀ ਨੇ ਰੱਬ ਨੂੰ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਮਰਜ਼ੀ ਜਿਥੇ ਮਰਜ਼ੀ ਰੱਬ ਦਾ ਘਰ ਬਣਾ ਕੇ ਰੱਬ ਨੂੰ ਉਸ ਅੰਦਰ ਸਜਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਥੋਂ ਮਰਜ਼ੀ ਰੱਬ ਨੂੰ ਧੱਕੇ ਮਾਰ ਕੇ ਕੱਢ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਧੱਕੇ ਮਾਰ ਕੇ ਕੱਢਣ ਦੀ ਘਟਨਾ ਕ੍ਰਮ ਏਦਾਂ ਹੈ ਕਿ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ-ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦਾ ਬਟਵਾਰਾ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਕਸਬੇ ਤੋਂ ਸਰਹੱਦ ਚਾਰ ਜਾਂ ਪੰਜ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਹੈ। ਇਸ ਕਸਬੇ ਦੀਆਂ ਨੌਂ ਮਸੀਤਾਂ ‘ਚੋਂ ਅੱਲ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਧੱਕੇ ਮਾਰ ਕੇ ਦਰਿਆ ਰਾਵੀਉਂ ਪਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਧਰੋਂ ਚੰਦ ਇਕ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਉਪਰ ਉਪਰਲੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਹੋਣਾ। ਮੈਂ ਕਸਬਾ ਰਮਦਾਸ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਮਸੀਤਾਂ ਬਾਰੇ ਦੱਸ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਜਾਂ ਤਾਂ ਉਹ ਢਾਹ ਕੇ ਢੇਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ ਜਾਂ ਢੇਰੀ ਹੋਣ ਦੇ ਕਰੀਬ ਹਨ।

ਕਸਬੇ ਤੋਂ ਚੜ੍ਹਦੇ ਵਾਲੀ ਮਸੀਤ ਨੂੰ ਲੈ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ। ਉਸ ਉਪਰ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਕਾਬਜ਼ ਹੈ। ਜਿਥੇ ਵੰਡ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ “ਅੱਲਾ-ਹੂ-ਅਕਬਰ” ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਬਹ ਦੀ ਚੁੱਪ ਨੂੰ ਤੋੜਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਹੁਣ ਉਥੇ “ਓਮ-ਨਮੋ-ਸ਼ਿਵਾ” ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਗੂੰਜਦੀ ਹੈ। ਚਲੋ ਇਹ ਤਾਂ ਰੱਬ ਦਾ ਘਰ ਸੀ ਅਤੇ ਰੱਬ ਦਾ ਘਰ ਹੀ ਰਿਹਾ। ਪਰ ਇਸ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਜ਼ਰੂਰ ਵਿਗਾੜ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਗੁੰਬਦ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਚਾਰ ਮੀਨਾਰਾਂ ‘ਚੋਂ ਦੋ ਗਿਰਾ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਇਮਾਰਤ ਦੀ ਹੋਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਭੰਨ ਤੋੜ ਕਰਨ ਬਿਨਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਵਰਤ ਰਹੇ ਹਨ।

ਇਸੇ ਹੀ ਮੁਹੱਲੇ ਵਿਚ ਇਕ ਹੋਰ ਮਸੀਤ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਕ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਇਕ ਹਿੱਸੇ ‘ਚੋਂ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਕੱਢ ਕੇ ਦੇਸੀ ਸ਼ਰਾਬ ਦੀ ਬਰਾਂਚ ਚੱਲ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਆ ਕੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਦਰਮਿਆਨ ਤੋਂ ਚੜ੍ਹਦੇ ਪਾਸੇ ਸੋਹਣੀ ਮਸੀਤ ਹੈ। ਜਿਹੜੀ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਸਾਜੀ ਦਾ ਨਮੂਨਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ ਡੰਗਰ ਬੱਝਦੇ ਸਨ ਪਰ ਹੁਣ ਇਕ ਪਰਿਵਾਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਕੁਝ ਅਜਿਹੀਆਂ ਮਸੀਤਾਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਖੁਰਾ ਖੋਜ ਮਿਟਾ ਕੇ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਲਈਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਲਹਿੰਦੇ ਵੱਲ ਇਕ ਹੈ ਜਿਸਦੀ ਹਾਲਤ ਵੀ ਖਸਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਸੀਤ ਦੇ ਬਾਹਰ ਕਿਸੇ ਪੀਰ ਦੀ ਸਮਾਧ ਬਣਾ ਕੇ ਵੀਰਵਾਰ ਦੀਵਾ ਜਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸਲਾਮੀਆ ਸਕੂਲ ਦੀ ਕਾਫੀ ਵੱਡੀ ਇਮਾਰਤ ਸੀ ਜਿਸਦਾ ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਇਦ ਕਿਤੇ ਨਾਂਅ ਹੋਵੇ ਪਰ ਹੋਂਦ ਖਤਮ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਇਹ ਤਾਂ ਸੀ “ਅੱਲ੍ਹਾ” ਦੇ ਘਰ ਦੀ ਹਾਲਤ। ਕਿਉਂਕਿ “ਅੱਲ੍ਹਾ-ਹੂ-ਅਕਬਰ” ਵਾਲੇ ਰਾਵੀਉ ਪਾਰ ਚਲੇ ਗਏ।

—ਜਸਵਿੰਦਰਜੀਤ ਬਾਜਵਾ ਰਮਦਾਸ

ਸੰਚਾਲਕ-ਨਾਮਧਾਰੀ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ

ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਰਮਦਾਸ-ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਫੋਨ-੯੪੭੮੨-੮੮੧੪੪

ਜੰਗਲ ਉਦਾਸ ਹੈ !

—ਡਾ. ਹਰਨੇਕ ਸਿੰਘ ਕੋਮਲ

ਜੰਗਲ ਅੱਜ ਉਦਾਸ ਹੈ ਯਾਰੋ!
ਜੰਗਲ ਬਹੁਤ ਉਦਾਸ ਹੈ ਯਾਰੋ!
ਸਿਖਰ ਦੁਪਹਿਰੇ
ਚਾਰ-ਚੁਫੇਰੇ
ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ
ਘੁੱਪ-ਹਨੇਰਾ ਪਸਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਹੁਣ ਤਾਂ ਸ਼ਾਇਦ
ਜੰਗਲ 'ਤੇ ਹੈ
'ਕਾਲੇ' ਰੰਗ ਦੇ ਦੌਤ ਦਾ ਪਹਿਰਾ।
ਸਹਿਮੇ-ਸਹਿਮੇ
ਵਣ ਤਿਣ ਪ੍ਰਾਣੀ
ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਹਉਂਕੇ ਭਰਦੇ
ਡਰਦੇ-ਡਰਦੇ।

ਉਡੀਕਦਿਆਂ ਸਰਸਬਜ਼ ਬਹਾਰਾਂ
ਸੀਤ-ਫੁਹਾਰਾਂ
ਇਸ ਜੰਗਲ ਦੇ
ਹਰ ਭਰੇ ਰੁੱਖ ਬੁੱਢੇ ਹੋਏ।

ਹੁਣ ਤਾਂ ਬਾਕੀ
ਤਪਸ਼ ਜਿਹੀ ਹੈ।
ਚਾਰ-ਚੁਫੇਰੇ

ਜੰਗਲ ਦੇ ਵਿਚ
ਬੂਟਾ-ਬੂਟਾ
ਪੱਤਾ-ਪੱਤਾ
ਸੁਲਗ ਰਿਹਾ ਹੈ।
ਸਿਸਕ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਜੰਗਲ ਕਿਉਂ ਉਦਾਸ ਰਿਹਾ ਹੈ?
ਕੁਝ ਤਾਂ ਸੋਚੋ!
ਜੰਗਲ ਇਉਂ ਉਦਾਸ ਨਾ ਹੋਵੇ
ਕੁਝ ਤਾਂ ਕਰੀਏ!

ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਬਾਠ ਦੀਆਂ ਕਾਵਿ- ਰਚਨਾਵਾਂ

ਕੋਈ ਜੰਮਦਾ, ਕੋਈ ਮਰਦਾ ਹੈ ਯਾਰੋ।
ਕੋਈ ਡੁੱਬਦਾ, ਕੋਈ ਤਰਦਾ ਹੈ ਯਾਰੋ।
'ਬਾਠ', ਇਹ ਤਾਂ ਖੇਡ ਸਾਰੀ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਹੈ,
ਜੋ 'ਉਸ' ਨੂੰ ਭਾਵੇਂ, ਉਹੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਯਾਰੋ।

ਇਤਿਹਾਸ ਹੈ ਬੀਤ ਗਏ ਦਾ ਚਿੱਠਾ ਯਾਰੋ।
ਇਤਿਹਾਸ ਹੈ ਕੁਝ ਕੌੜਾ, ਕੁਝ ਮਿੱਠਾ ਯਾਰੋ।
ਇਤਿਹਾਸ ਹੈ ਬੱਸ ਇਕ ਖਰੜਾ ਜਿਹਾ 'ਬਾਠ',
ਕੁਝ ਸੁਣਿਆ, ਕੁਝ ਪੜ੍ਹਿਆ, ਕੁਝ ਡਿੱਠਾ ਯਾਰੋ।

ਗਿੱਲੇ ਗੋਹੇ ਧੁਖਦੇ ਹੁੰਦੇ ਨੇ ਦੋਸਤੋ।
ਅੱਲ੍ਹੇ ਜ਼ਖਮ ਦੁਖਦੇ ਹੁੰਦੇ ਨੇ ਦੋਸਤੋ।
ਕਿਸੇ ਦੁਖੀ ਨੇ ਨਖਰਾ ਕੀ ਕਰਨਾ ਹੈ 'ਬਾਠ',
ਨਾਜ਼-ਨਖਰੇ ਤਾਂ ਸੁਖ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਨੇ ਦੋਸਤੋ।

ਜ਼ਿੰਦਗੀ 'ਚ ਹਨੇਰਾ ਛਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਯਾਰੋ।
ਜ਼ਿੰਦਗੀ 'ਚੋਂ ਚਾਨਣ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਯਾਰੋ।
ਕੀ ਬਣੇਗਾ ਇਸ ਆਦਮੀ ਦਾ ਹੁਣ ਯਾਰੋ,
ਬਾਠ ਨੂੰ ਇਹੋ ਝੋਰਾ ਖਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਯਾਰੋ।

ਜਿਉਂਦਿਆਂ ਦਾ ਅਪਮਾਨ ਤੇਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ।
ਮੋਇਆਂ ਦਾ ਸਨਮਾਨ ਤੇਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ।
'ਬਾਠ', ਕਿਤੇ ਬੁਰਾ ਨਾ ਮਨਾਈਂ ਮੇਰੇ ਯਾਰ,
ਵੇਖਿਆ ਨਾ ਇਨਸਾਨ ਤੇਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ।

ਕਾਲੇ ਵਾਲ ਮੁੜ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ ਦੋਸਤੋ।
ਬੀਤੇ 'ਕਾਲ' ਮੁੜ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ ਦੋਸਤੋ।
ਦਿਨ, ਵਾਰ, ਮਹੀਨੇ ਤਾਂ ਆਉਂਦੇ ਨੇ 'ਬਾਠ'
ਬੀਤੇ ਸਾਲ ਮੁੜ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ ਦੋਸਤੋ।

ਮਕਾਨ ਨੰ. ੪੧੭, ਗਲੀ ਨੰ. ੫,
ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨਗਰ, ਮਲੋਟ-੧੫੨੧੦੭

ਗਲੀ ਵਿਕਾਸ ਪਬਲਿਕ ਸਕੂਲ,
ਮਲੋਟ-੧੫੨੧੦੭
ਸੇ-੬੩੧੭੭-੬੧੪੧੪

ਵਰਿਆਮ ਅਪ੍ਰੈਲ ੨੦੧੨

ਹਾਇਕੂ

—ਭੂਪਿੰਦਰ ਉਸਤਾਦ

ਹੈ ਮੁਹੱਬਤ
ਤਾਂ ਗਲੇ ਮਿਲ ਯਾਰਾ
ਕੀ ਹੈ ਦੇਖਦਾ।

ਦੁਨੀਆਂ ਚੱਲੇ
ਨਾਲ ਮੁਹੱਬਤ ਦੇ
ਤੂੰ ਸੋਚ ਲਈਂ।

ਪੈਂਡਾ ਬਿਖੜਾ
ਪੈਰ ਪੱਟੀਂ ਸੋਚ ਕੇ
ਕਹਿਣਾ ਮੇਰਾ।

ਧੀਆਂ ਮੇਰੀਆਂ
ਮਾਣ ਮੈਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ
ਸੁਖੀ ਵੱਸਣ।

ਚੰਗੇ ਧੀ ਪੁੱਤ
ਇੱਜ਼ਤ ਹੈ ਘਰ ਦੀ
ਨਾਲੇ ਸ਼ਾਨਤੀ।

ਟੈਲੀਵਿਜ਼ਨ
ਹੈ ਟੀ. ਬੀ. ਦੀ ਬਿਮਾਰੀ
ਸਾਰੇ ਘਰਾਂ 'ਚ।

ਦੁਨੀਆਂ ਮੇਲਾ
ਮੇਲੇ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬੰਦਾ
ਬੰਦੇ ਸੰਭਲ।

ਘਿਣਾ ਅੱਗ ਹੈ
ਲੂਹ ਦਿੰਦੀ ਰਿਸ਼ਤੇ
ਕੋਈ ਨਾ ਬਚੇ।

ਜੀਉਂਦੇ ਨੇ ਜੋ
ਸਹਾਰੇ ਸੁਪਨੇ ਦੇ
ਅਧੂਰੇ ਉਹ।

ਮੁਹੱਬਤ 'ਚ
ਘੋਲ ਨਾ ਨਫਰਤ
ਲਗੇ ਗ੍ਰਹਿਣ।

ਹੋ ਰਿਹਾ ਗੰਦਾ
ਵਾਤਾਵਰਣ ਸਾਰਾ
ਬਚਾਓ ਰੁੱਖ।

ਪਾ ਲਉ ਸੁਖ
ਇਕ ਰੁਖ ਲਗਾ ਕੇ
ਭਜਾਓ ਦੁੱਖ।

ਆਸ ਜਗਾਓ
ਚੰਗੇਰੇ ਜੀਵਨ ਦੀ
ਰੁੱਖ ਲਗਾਓ।

ਨਸ਼ਾ ਦਰਿਆ
ਜਵਾਨੀ ਰੁੜ੍ਹ ਰਹੀ
ਬਚਾਏ ਕੌਣ?

ਗਲੀ ਗਲੀ 'ਚ
ਕ੍ਰਿਪਾ ਸਰਕਾਰ ਦੀ
ਖੋਲ੍ਹੋ ਨੇ ਠੋਕੇ।

ਮੰਜ਼ਲ ਮਿਲੂ
ਜੇ ਮਨ ਇਕ ਹੋਵੇ
ਜਕੋ ਤੱਕੋ ਕੀ।

ਬੱਚੀ ਜਨਮੀ
ਤੇ ਲਭੂ ਵੰਡੇ ਖੂਬ
ਖੁਸ਼ੀ ਮਨਾਈ।

ਭਰਾ ਜੰਮਿਆਂ
ਸ਼ਰੀਕ ਇਕ ਹੋਰ
ਖੁਸ਼ੀ ਕਾਹਦੀ।

ਬਣਾਇਆ ਸੀ
ਕੀ ਸੋਚ ਕੇ ਰੱਬ ਨੇ
ਇਨਸਾਨ ।

ਮਾਰ ਨਾ ਏਨੂੰ
ਸਾਡੀ ਇਹ ਜ਼ਿੰਦਗੀ
ਹਰਿਆਵਲ।

ਈ ਜੀ ੯੧੯ ਗੋਬਿੰਦਗੜ੍ਹ,
ਜਲੰਧਰ ਸ਼ਹਿਰ-੧੪੪੦੦੧

ਨਿਰਮਲੇ ਸੰਤਾਂ ਤੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰਾਂ ਦੀ ਮਿਲਣੀ

—ਤਰਲੋਚਨ ਸਿੰਘ

ਬੜੇ ਚਿਰ ਤੋਂ ਮੈਂ ਲਿਖ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖ ਆਪਣੇ ਕੀਮਤੀ ਵਰਗਾਂ ਨੂੰ ਗਲ਼ ਲਗਾਉਣ ਤੇ ਮਾਣ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਨ। ਨਿਰਮਲ ਸੰਪਰਦਾਇ ਦੀ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਪ੍ਰਤੀ ਕੀਤੀ ਸੇਵਾ ਮਹਾਨ ਹੈ। ਅੱਜ ਲੋੜ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੀ ਕੌਮ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਉਣ ਪਿਛੋਂ ਆਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ, ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆਦਿ ਇਤਿਹਾਸਕ ਧਰਮ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸੰਭਾਲ ਨਿਰਮਲੇ ਅਤੇ ਉਦਾਸੀ ਮੱਤ ਦੇ ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਕੀਤੀ। ਕਿਤਨਾ ਕਠਿਨ ਸਮਾਂ ਸੀ ਮੁਗਲ ਸਰਕਾਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਵਿਚ ਲਗੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਜੋਤਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਗਾ ਕੇ ਰੱਖੀ। ਸਾਰੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਦਾ ਨਾਮ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਪਵਾਇਆ। ਅਫਸੋਸ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅੱਜ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵੇਂ ਸੰਪਰਦਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਸ਼ੱਕ ਉਠ ਰਹੇ ਹਨ। ਦੂਰੀਆਂ ਵਧ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਭਲਾ ਹੋਵੇ ਡਾ. ਜਸਪਾਲ ਸਿੰਘ ਵਾਇਸ ਚਾਂਸਲਰ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ ਦਾ ਕਿ ਦੇਹਰਾਦੂਨ ਪੰਚਵਟੀ ਵਿਚ ਸੰਤ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਨਿਰਮਲ ਆਸ਼ਰਮ ਰਿਸ਼ੀਕੇਸ਼ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਉੱਚ-ਪੱਧਰ ਦੇ ਦੋ ਸੰਮੇਲਨ ਕਰਵਾਏ। ਪਹਿਲਾ ਨਿਰਮਲਿਆਂ ਦਾ ਦੂਸਰਾ ਉਦਾਸੀ ਸਵਾਮੀਆਂ ਦਾ। ਇਸ ਦੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਪਿਛੋਂ ਫੈਸਲਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਅਗਲਾ ਸਮਾਗਮ ਦੋ ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਡਾ. ਗੁਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਸ਼ਸ਼ੀਬਾਲਾ ਨੂੰ ਇਹ ਕਾਰਜ ਸੌਂਪਿਆ ਗਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਦੇ ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ ਰਾਮਦਾਸ ਵਿਖੇ ਨਿਰਮਲ ਅਖਾੜੇ ਦੇ ਮੁੱਖੀ ਮਹੰਤ ਭਜਨ ਭਗਵੰਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਹਿਯੋਗ ਲਿਆ। ਪਹਿਲੀ ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਭਵਨ ਹਾਲ ਪੂਰਾ ਭਰ ਗਿਆ। ਬੜੇ ਡੈਲੀਗੇਟ ਦੋਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਖੜੇ ਸਨ। ਉਚ ਕੋਟੀ ਦੇ ਨਿਰਮਲੇ ਸੰਤ ਵਿਦਵਾਨ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਭਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਬੜਾ ਉਤਸ਼ਾਹ ਸੀ। ਸਟੇਜ ਦੀ ਕਾਰਵਾਈ ਮਹੰਤ ਭਜਨ ਭਗਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਰੰਭ ਕੀਤੀ। ਜੱਥੇਦਾਰ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਮਿਲਣੀ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਨਿਰਮਲੇ ਪੰਥ ਦੀ ਸੇਵਾ ਦੀ ਸ਼ਲਾਘਾ ਕੀਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਧਰੇ ਹੋਰ ਜਾਣਾ ਸੀ ਇਸ ਲਈ ਭਾਸ਼ਣ ਦੇ ਕੇ ਚਲੇ ਗਏ। ਚੰਗਾ ਹੁੰਦਾ ਜੇ ਉਹ ਕੁੱਝ ਦੇਰ ਹੋਰ ਰਹਿੰਦੇ ਤੇ ਮਸਲੇ ਸੁਣ ਕੇ ਜਾਂਦੇ। ਡਾ. ਏ. ਐਸ. ਬਰਾੜ ਵਾਇਸ ਚਾਂਸਲਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਨੇ ਬੜੇ ਖੁਲ੍ਹੇ ਤੌਰ ਤੇ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਸੈਮੀਨਾਰ ਕਰਵਾਉਣ ਦਾ ਭਰੋਸਾ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਮਿਲਣੀ ਬੜੀ ਮਹੱਤਤਾ ਪੂਰਣ ਹੈ। ਉਸ ਪਿਛੋਂ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਪ੍ਰਿਥੀਪਾਲ ਸਿੰਘ ਕਪੂਰ ਨੇ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਤੇ ਬੜਾ ਵਧੀਆ ਵਿਖਿਆਨ ਕੀਤਾ। ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਦੀ ਗੁਰੂ ਕਾਲ ਸਮੇਂ ਅਨੇਕਾਂ ਔਕੜਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਵਾਉਣ ਵਿਚ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਿਰਮਲੇ ਮਹੰਤਾਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਬਾਰੇ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ। ਨਿਰਮਲਿਆਂ ਦੇ ਮੁੱਖੀ ਸ਼੍ਰੀ ਮਹੰਤ ਸਵਾਮੀ ਗਿਆਨ ਦੇਵ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਜੋ ਇਸ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਵਿਚ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਸਨ, ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਾਡੇ ਸਾਹਿਬਾਂ ਤੇ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੁੱਝ ਮਹੀਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੇ ਹੈਡ ਆਫਿਸ ਕਨਖਲ ਵਿਚ ਸੰਮੇਲਨ ਕਰਵਾਇਆ ਸੀ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਡਾ. ਜਸਪਾਲ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਮੈਂ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ। ਸ਼੍ਰੀ ਮਹੰਤ ਜੀ ਦੀਦਾਰੀ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਮਹਾਨ ਵਿਦਵਾਨ ਹਨ। ਫਿਰ ਜਦ ਮੇਰੀ ਵਾਰੀ ਆਈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅੱਜ ਇਸ ਸੈਮੀਨਾਰ ਵਲ ਜੋ ਉਲਝਨਾਂ ਹਨ ਉਸ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਈ ਵਿਦਵਾਨ ਇਹ ਕਹਿਣ ਲਗ ਪਏ ਹਨ ਕਿ ਨਿਰਮਲੇ ਭਗਵੇਂ ਕੱਪੜੇ ਪਾ ਕੇ ਰਖਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਅਸਥਾਨਾਂ ਤੇ ਭਗਵਾਨ ਰਾਮ ਤੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀਆਂ ਫੋਟੋਆਂ ਲਗਾਉਂਦੇ ਹਨ। ੧੯ ਦੇ ਨਾਲ ਓਮ ਵੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਕੁੰਭ ਮੇਲਿਆਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਕਿ ਇਹ ਭੁਲੇਖੇ ਦੂਰ ਕਰਨੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਨਿਰਮਲੇ ਹੀ ਹਨ ਜੋ ਸਾਡਾ ਸੰਪਰਕ ਹਿੰਦੂ ਸਮਾਜ ਨਾਲ ਰਖ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹ ਹਰ ਹਿੰਦੂ ਸੰਮੇਲਨ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਹਰ ਥਾਂ ਪਹੁੰਚਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਮਹਾਨ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਤੇ ਉਦਾਸੀ ਮੱਤ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਵਿਚ ਮੈਂਬਰ ਲਵੋ। ਮੈਂ ਨਿਰਮਲੇ ਸੰਤਾਂ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਵੀ ਕਥਾ ਵਾਚਕ ਪੈਦਾ ਕਰਨ। ਗਿਆਨੀ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਮਸਕੀਨ ਵਰਗੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕਾਂ ਦੀ ਕੌਮ ਨੂੰ ਲੋੜ ਹੈ।

ਫੇਰ ਡਾ. ਜਸਪਾਲ ਸਿੰਘ ਵਾਇਸ ਚਾਂਸਲਰ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਨੇ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਭਾਸ਼ਣ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਵਕਤ ਦੀ ਲੋੜ ਸਮਝ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਹ ਮਿਲਣੀਆਂ ਆਰੰਭ ਕੀਤੀਆਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਤਿਹਾਸਕ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੱਸ ਕੇ ਸਾਬਤ ਕੀਤਾ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਨਿਰਮਲੇ ਹਰ ਵਕਤ ਸਿੱਖੀ ਲਈ ਨਿਤਰੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੜੇ ਢੁੱਕਵੇਂ ਉਰਦੂ ਦੇ ਸ਼ੇਅਰ ਬੋਲ ਕੇ ਕੌਮ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰਿਆ ਕਿ ਜੇ ਬਿਲਡਿੰਗ ਖਸਤਾ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਹਰ ਕੋਈ ਆ ਵੜੇਗਾ। ਕੌਮ ਨੂੰ ਸੰਨ੍ਹ ਲਗ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਵਕਤ ਹੈ ਕਿ ਖਤਰੇ ਤੋਂ ਸੰਭਲੋ। ਹਰ ਪਾਸੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਚਾਲਾਂ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਜੇ ਸਾਡੇ ਬੰਮ ਹਨ ਭਾਵ ਨਿਰਮਲੇ ਤੇ ਉਦਾਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਤਕੜਾ

ਕਰੋ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਸੰਮੇਲਨ ਹੋਰ ਕਰਵਾਉਣਗੇ ਤਾਂ ਜੋ ਨੇੜਤਾ ਵਧੇ। ਬੜੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਭਾਸ਼ਨ ਨਾਲ ਸੰਮੇਲਨ ਦਾ ਉਦਘਾਟਨੀ ਸੈਸ਼ਨ ਸਮਾਪਤ ਹੋਇਆ। ਦੋ ਦਿਨ ਇਹ ਸੰਮੇਲਨ ਚਲਿਆ। ਅਨੇਕਾਂ ਵਿਦਵਾਨ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰਾਂ ਨੇ ਪਰਚੇ ਪੜ੍ਹੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਗਾ ਇਹ ਮਿਲਣੀ ਭਰਾਵਾਂ ਦੀ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਹਰ ਕੋਈ ਖੁਸ਼ੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸੰਮੇਲਨ, ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਇਹ ਸੰਦੇਸ਼ ਛੱਡ ਗਿਆ ਕਿ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਨਾਨਕ ਨਾਮ ਲੇਵਾ ਨਾਲ ਜੋੜੀਏ।

ਸਾਬਕਾ ਚੇਅਰਮੈਨ,

ਮਾਇਨਾਰਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਮੈਂਬਰ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ

ਸ. ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਸਾਬਕਾ ਸਪੀਕਰ ਦੀ ਯਾਦ

—ਤੁਲੋਚਨ ਸਿੰਘ

ਸਾਬਕਾ ਚੇਅਰਮੈਨ,

ਭਾਰਤੀ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਕਮਿਸ਼ਨ ਅਤੇ ਮੈਂਬਰ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ

ਸ. ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਇਕ ਐਸੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਸਨ ਜਿਸਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦਾ ਨਾਂ ਚਮਕਾਇਆ ਤੇ ਅਦੁਤੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਦਾਦ ਦੇਵੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਜਿਸਨੇ ਕਿਵੇਂ ਸ. ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਨੁਮਾਇੰਦਾ ਬਣਾ ਕੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਕਾਨੂੰਨ ਘੜਨੀ ਅਸੈਂਬਲੀ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ੩੦ ਅਪਰੈਲ, ੧੯੪੮ ਨੂੰ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਦੂਜਾ ਮੈਂਬਰ ਸ. ਭੂਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਾਨ ਸੀ। ਸ. ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਥੇ ਆਪਣੀ ਲਿਆਕਤ ਦੀ ਧੁੰਮ ਮਚਾਈ। ਪਰ ਜਦ ਭਾਰਤ ਦੇ ਵਿਧਾਨ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਧਿਕਾਰ ਨਾ ਦਰਜ ਕੀਤੇ ਗਏ ਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਵਿਧਾਨ ਪਾਸ ਕਰਨ ਤੇ ਦਸਤਖਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਇਤਨੀ ਕੌਮ ਨਾਲ ਵਚਨਬੱਧਤਾ ਉਸ ਵਕਤ ਦਿਖਾਣੀ ਇਕ ਇਤਿਹਾਸਕ ਕਦਮ ਸੀ। ਹਰ ਸਿੱਖ ਲੀਡਰ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਗੁਣ ਗਾਉਂਦਾ ਸੀ ਉਸ ਸਮੇਂ। ਸ. ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ੧੯੫੨, ੧੯੫੭ ਅਤੇ ੧੯੬੨ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਵਾਰੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਲੋਂ ਲੋਕ ਸਭਾ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਬਣੇ। ੧੯੫੭ ਵਿਚ ਡਿਪਟੀ ਸਪੀਕਰ ਤੇ ੧੯੬੨ ਵਿਚ ਸਪੀਕਰ, ਲੋਕ ਸਭਾ ਬਣੇ। ੧੯੬੭ ਤੋਂ ੧੯੭੨ ਤਕ ਉਹ ਰਾਜਸਥਾਨ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਰਹੇ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਲਾਲ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਸਤਰੀ, ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਲਈ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤੀ ਜਿਸਦੇ ਚੇਅਰਮੈਨ ਵੀ ਸ. ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਸਨ। ਇਸੇ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਵੰਡ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਦਿੱਤਾ ਜੋ ਕਿ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ, ਜਦ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਸਨ, ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਤੇ ੧੧ ਨਵੰਬਰ, ੧੯੬੬ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਬਣ ਗਿਆ। ਸ. ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ ੩੦ ਅਗਸਤ, ੧੮੯੫ ਵਿਚ ਮਿੰਟਗੁਮਰੀ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਉਹਨਾਂ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਬੀ. ਏ. ਪਾਸ ਕੀਤੀ। ਉਹ ਉਚ ਕੋਟੀ ਦੇ ਹਾਕੀ ਖਿਲਾੜੀ ਸਨ। ਐਲ. ਐਲ. ਬੀ. ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਵਕਾਲਤ ਕੀਤੀ। ਆਰੰਭ ਤੋਂ ਹੀ ਉਹ ਪੰਥਕ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਸਨ। ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਬਣਵਾਉਣ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਵਿਚ ਦੋ ਸਾਲ ਜੇਲ੍ਹ ਰਹੇ। ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਜਿਤਦੇ ਰਹੇ। ਸਾਈਮਨ ਕਮਿਸ਼ਨ ਵਿਰੁੱਧ ਮੁਜ਼ਾਹਿਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਫਿਰ ਜੇਲ੍ਹ ਜਾਣਾ ਪਿਆ। ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਹੋਂਦ ਤੇ ੧੯੪੭ ਵਿਚ ਰੀਫਿਊਜੀ ਬਣ ਕੇ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਆ ਗਏ। ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਾਲ ਕਪੂਰਥਲਾ ਵਿਚ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਜੱਜ ਬਣ ਗਏ। ਸ. ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਪੈਪਸੂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਪਰਧਾਨ ਵੀ ਰਹੇ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਤੇ ਪਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਵੱਕਤਾ ਰਹੇ। ੧੯੫੧ ਵਿਚ ਹਫਤਵਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਖਬਾਰ ਸਪੋਕਸਮੈਨ ਕੱਢਿਆ ਤਾਂ ਜੋ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਦੂਰ ਤਕ ਪੁੱਜ ਸਕੇ। ਜਲੰਧਰ ਵਿਚ ਮਿੰਟਗੁਮਰੀ ਐਜੂਕੇਸ਼ਨ ਸੋਸਾਇਟੀ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਾਲ ਬਣੀ। ਅੱਜ ਉਸ ਕਰਕੇ ਕਿਤਨੇ ਕਾਲਜ ਸਕੂਲ ਚਲ ਰਹੇ ਹਨ।

ਸ. ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ੧੯੭੩ ਵਿਚ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਸ਼ਤਾਬਦੀ ਕਮੇਟੀ ਜਥੇਦਾਰ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਟੌਹੜਾ ਤੋਂ ਬਣਵਾਈ। ਉਹ ਇਸਦੇ ਆਪ ਪਰਧਾਨ ਤੇ ਪਰਸਿੱਧ ਵਿਦਵਾਨ ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜਨਰਲ ਸਕੱਤਰ ਬਣਾਇਆ। ਇਸ ਰਾਹੀਂ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਵਿਚ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਅਦਾਰਾ ਮੱਧਯ ਮਾਰਗ ਤੇ ਬਣਾਇਆ ਜੋ ਅੱਜ ਸਿੱਖ ਕੇਂਦਰ ਹੈ। ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਅੰਧੇਰੀ ਮੋੜ ਤੇ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਵਿਦਿਆਲਾ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤਾ। ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਲੜਕੀ ਚਲਾ ਰਹੀ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਾਲ ਗਰੀਬ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਵਿਦਿਅਕ ਆਸ਼ਰਮ ਚਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਸਥਾ ਨੇ ਸੈਂਕੜੇ ਗਰੀਬ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਰਾਗੀ ਤੇ ਪਰਚਾਰਕ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਗਰੀਬ ਲੜਕੀਆਂ ਲਈ ਤਿਲਕ ਨਗਰ ਵਿਚ ਸਕੂਲ ਚਲਾ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਸ. ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਦਿੱਲੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਸਿੱਖੀ ਸੇਵਾ ਲਈ ਲਗਾਉਂਦੇ ਰਹੇ। ੨੭ ਮਈ, ੧੯੮੩ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਪਰਾਣ ਤਿਆਗੇ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਗਿਆਨੀ ਜ਼ੈਲ ਸਿੰਘ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਹਾਲ ਪੁੱਛਣ ਲਈ ਕੋਲ ਖੜ੍ਹੇ ਸਨ। ਸ. ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜੀਵਨ ਸਾਡੇ ਲਈ ਇਕ ਸੰਦੇਸ਼ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੀ ਲਿਆਕਤ ਤੇ ਰਸੂਖ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕੌਮ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਕਿਵੇਂ ਲਗਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਇਹ ਵੀ ਯਾਦ ਕਰਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸੇਵਾ ਦਾ ਅਵਸਰ ਗੁਰੂ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਤੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਦੂਰ ਅੰਦੇਸ਼ੀ ਕਾਰਨ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ।

ਸਾਰਾ ਪੈਰਿਸ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਾਫ਼ ਮੌਸਮ ਵਿਚ ਤਾਂ ਪੰਜਾਹ ਮੀਲ ਤਕ ਦੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਲਿਫਟ ਜੋ ੧੮੮੯ ਦੀ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ ਅੱਜ ਤੱਕ ਚੱਲ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਇਕ ਲੱਖ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਇਕ ਸਾਲ ਵਿਚ ਸਫਰ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਟਾਵਰ (ਮੀਨਾਰ) ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਦਾ ਅਸਲ ਅਨੰਦ ਤਾਂ ਰਾਤ ਵੇਲੇ ਹੀ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਜਦ ਇਸ ਵਿਚ ਲੱਗੇ ਦੋ ਲੱਖ ਨੱਥੇ ਹਜ਼ਾਰ ਵਾਟ ਦੇ ਰੰਗ-ਬਰੰਗੇ ਬਲਬ ਚਮਕਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਹਰ ਸਾਲ ਲੱਖਾਂ ਲੋਕ ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਤੋਂ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਟਾਵਰ ਤੋਂ ਹੀ ਟੂਰਿਸਟ ਬੱਸਾਂ ਚਲਦੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀਆਂ ਮਸ਼ਹੂਰ ਦੇਖਣ ਯੋਗ ਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਵਾਪਸ ਏਥੇ ਹੀ ਆ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਦੋ ਦਿਨ ਦਾ ਟਿਕਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਥਾਂ ਉਤਰ ਕੇ ਦੇਖਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਫਿਰ ਬਸ ਲੈ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਕੰਪਨੀ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਬੱਸਾਂ ਚਲਦੀਆਂ ਹਨ ਇਸ ਲਈ ਤੁਹਾਨੂੰ ਬਹੁਤ ਉਡੀਕ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ। ਬੱਸਾਂ ਦੇ ਉਪਰ ਵੀ ਬੈਠਣ ਲਈ ਸੀਟਾਂ ਹਨ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਹੈਡ ਫੋਨ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਗਾਈਡ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਆਉਂਦੀ ਜਗਹ ਬਾਰੇ ਦਸਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਵੀ ਬੱਸ ਤੇ ਸਫਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਬਸ ਗਾਈਡ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਆਉਂਦੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਦਸਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਕ ਹੋਟਲ ਦੇ ਅਗੇ ਦੀ ਜਦ ਲੰਘੇ ਤਾਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੀ ਸ਼ਾਹਿਜ਼ਾਦੀ ਡਾਇਨਾ, ਇਸ ਹੋਟਲ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਗਈ ਸੀ ਜਦ ਇਸ ਦੀ ਕਾਰ ਐਕਸੀਡੈਂਟ ਵਿਚ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ ਸੀ।

ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਫਰਾਂਸ ਦੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਜਰਨੈਲ ਨੈਪੋਲੀਅਨ ਬੋਨਾਪਾਰਟ ਦੀ ਕਬਰ ਦੇਖਣ ਲਈ ਉਤਰੇ। ਇਹ ਇਕ ਹੋਟਲ "Hotel Des Valdes" ਵਿਚ ਹੈ। ਇਹ ਹੋਟਲ ਸੰਨ ੧੬੭੧ ਵਿਚ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਜ਼ਖਮੀ ਫੌਜੀਆਂ ਲਈ ਬਣਵਾਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਇਸ ਵਿਚ ੬੦੦ ਫੌਜੀ ਰਹਿੰਦੇ ਸੀ। ਇਹ ਚਾਰ ਮੰਜ਼ਿਲਾ ਬਿਲਡਿੰਗ ਹੈ ਅਤੇ ੬੪੫ ਫੁੱਟ ਲੰਬੀ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਮੁਕੰਮਲ ਕਰਨ ਲਈ ਸਤਾਈ ਸਾਲ ਲੱਗ ਗਏ ਸੀ। ਬਾਕੀ ਬਿਲਡਿੰਗ ਵਿਚ ਮਿਲਟਰੀ ਦਾ ਮਿਊਜ਼ੀਅਮ ਹੈ। ਨੈਪੋਲੀਅਨ ਦੀ ਕਬਰ ਸੈਂਟਰ ਵਿਚ ਹੈ ਇਸ ਉਪਰ ਇਕ ਚਰਚ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਗੁੰਬਦ ੩੫੧ ਫੁੱਟ ਉੱਚਾ ਹੈ। ਇਹ ਸੁਨਹਿਰੀ ਗੁੰਬਦ ਬੜੀ ਦੂਰ ਤੋਂ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਹੋਟਲ ਵਿਚ ਇਕ ਹੋਰ ਪੁਰਾਣਾ ਚਰਚ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਤਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦਾ ਬੜਾ ਆਰਗਨ Organ ਹੈ। ਇਹ ਪਿਆਨੋ ਵਰਗਾ ਵਾਜਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

"NOTREDAME" ਦੂਸਰੀ ਦੇਖਣ ਵਾਲੀ ਜਗਹ ਇਹ ਚਰਚ ਹੈ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਪੰਜ ਵਜੇ ਸੀ ਅਤੇ ਮੌਸਮ ਬੜਾ

ਸੁਹਾਵਣਾ ਸੀ ਕਿ ਕੋਚ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਹੀ ਖੜੀ ਹੋ ਗਈ। ਪੁੱਛਣ ਤੇ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਐਕਸੀਡੈਂਟ ਕਰਕੇ ਚਰਚ ਵਾਲੀ ਸੜਕ ਬੰਦ ਹੈ। ਅਫਰੀਕਨ ਡਰਾਈਵਰ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਚਰਚ ਕਿੰਨੀ ਦੂਰ ਹੈ ਤਾਂ ਕਹਿੰਦਾ ਪਾਸ ਹੀ ਹੈ। ਫਰਾਂਸ ਨੇ ਵੀ ਕਈ ਅਫਰੀਕਨ ਮੁਲਕਾਂ ਤੇ ਹਕੂਮਤ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਸੋ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਫਰੀਕਨ ਪੈਰਿਸ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਪੈਦਲ ਚਲ ਗਏ ਪਰ ਇਹ ਤਕਰੀਬਨ ਦੋ ਮੀਲ ਦਾ ਸਫਰ ਸੀ। ਸਾਨੂੰ ਯਾਦ ਆਇਆ ਕਿ ਸਫਰ ਚਾਹੇ ਪੰਜ ਮੀਲ ਦਾ ਹੋਵੇ ਜੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪੁੱਛੋ ਤਾਂ ਇਹ ਹੀ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ, "ਕਰੀਬੂ ਟੂ" ਯਾਨੀ ਕਿ ਪਾਸ ਹੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਚਰਚ ਪਹੁੰਚੇ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਗੇਟ ਬੰਦ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ। ਮਨ ਬੜਾ ਖਰਾਬ ਹੋਇਆ ਪਰ ਸ਼ਾਇਦ ਚੰਗਾ ਹੀ ਹੋਇਆ। ਜੇ ਪੰਦਰਾਂ ਵੀਹ ਮਿੰਟ ਪਹਿਲਾਂ ਪਹੁੰਚ ਵੀ ਜਾਂਦੇ ਤਾਂ ਵੀ ਸਰਸਰੀ ਨਜ਼ਰ ਹੀ ਮਾਰ ਹੋਣੀ ਸੀ। ਅਗਲਾ ਦਿਨ ਐਤਵਾਰ ਦਾ ਸੀ ਸੋ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸਾਰਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦੇਖਣ ਸੁਨਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ। ਚਰਚ ਤਾਂ ਪੈਰਿਸ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਹਨ ਪਰ ਇਹ ਬੜਾ ਮੁਤਬਰਕ (ਪਵਿਤਰ) ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਪੋਪ ਤੀਸਰੇ ਨੇ ੧੧੬੩ ਵਿਚ ਰੱਖੀ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਮੁਕੰਮਲ ਹੋਣ ਵਿਚ ਇਕ ਸੌ ਸੱਤਰ ਸਾਲ ਲਗ ਗਏ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਬਹੁਤ ਔਕੜਾਂ ਆਈਆਂ। ਸੰਨ ੧੭੯੦ ਦੇ ਇੰਨਕਲਾਬ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਬਹੁਤ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ। ਇੰਨਕਲਾਬੀਆਂ ਨੇ ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਇਕ ਕਬਾੜੀਏ ਨੂੰ ਹੀ ਵੇਚ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਗਿਰਾਇਆ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਦੇ ਦੋ ਟਾਵਰ (ਮੀਨਾਰ) ਹਨ ਜੋ ਦੋ ਸੌ ਛੱਥੀ ਫੁੱਟ ਉੱਚੇ ਹਨ। ਇਕ ਟਾਵਰ ਵਿਚ ਤਾਂ ਤੇਰਾਂ ਟੱਨ ਦਾ ਘੰਟਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਸਰੇ ਵਿਚ ਉਪਰ ਜਾਣ ਲਈ ਤਿੰਨ ਸੌ ਸਤਾਸੀ ਸਟੈਪ (ਪੌੜੇ) ਹਨ। ਇਸ ਦੀ ਲੰਬਾਈ ੪੩੦ ਫੁੱਟ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ Our lady of ਪੈਰਿਸ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਵਿਚ Virgin Mary (ਕੁਆਰੀ ਮੇਰੀ) ਦਾ ਬੱਚੇ ਵਾਲਾ ਬੁੱਤ ਵੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਫਰਾਂਸ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਆਰਗਨ Organ ਵਾਜਾ ਹੈ ਜੋ ਪਿਆਨੋ ਵਰਗਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਬੜੇ ਬੜੇ ਪਾਈਪ ਲੱਗੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਸੁਰਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਚਰਚ ਵਿਚ ਫਰਾਂਸ ਦੇ ਰਾਜਿਆਂ ਮਹਾਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਵਿਆਹ ਤੇ ਤਾਜਪੋਸ਼ੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਫਰਾਂਸ ਦੇ ਮਹਾਨ ਜਰਨੈਲ ਨੈਪੋਲੀਅਨ ਬੋਨਾਪਾਰਟ ਦੀ ਤਾਜਪੋਸ਼ੀ ਵੀ ਇਸ ਚਰਚ ਵਿਚ ੧੮੦੪ ਵਿਚ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਤਾਵਲਾ ਸੀ ਕਿ ਤਾਜ ਵੀ ਪੋਪ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਆਪ ਹੀ ਸਿਰ ਤੇ ਰੱਖ ਲਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ। ਨੈਪੋਲੀਅਨ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਬੜਾ ਮੁਕਾਮ ਹੈ। ਇਸਦਾ

‘ਨਾਂਦੇੜ ਫੇਰੀ’

—ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਕਿਸਾਨ

੨੦-੧੨-੨੦੦੮ ਅੱਜ ਏਹ ਨੌਂ ਨਾਥਾਂ ਦੀ ਟੋਲੀ ਸਾਰੇ ਦਿਨ ਜੋਗਾ ਲੰਗਰ ਲੇਹੜ ਮਾਰ ਕੇ, ਇਕ ਕੁਐਲਿਸ ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਮੈਸੂਰ ਨੂੰ ਰਵਾਨਾ ਹੋਈ। ਥੋੜੀ ਹਿੰਦੀ ਬੋਲਣ ਸਮਝਣ ਵਾਲਾ ਡਰਾਈਵਰ ਠਾਕੁਰ ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਮੰਗ ਕੇ ਲੈ ਲਿਆ।

ਮਦਰਾਸ-ਬੰਗਾਲ ਵਾਂਗੂੰ ਏਥੋਂ ਵੀ ਲੋਕ ਆਪਣੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਹੀ ਗੱਲ ਕਰਕੇ ਮਾਣ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਨੇ, ਰਸੂਲ ਹਮਜ਼ਾਤੇਵ ਦੇ ਕਹਿਣ ਮੁਤਾਬਕ, ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿਦੀ ਦੁਰ ਅਸੀਸ, ਲੱਗੀ ਨਹੀਂ ਚੰਬੜ ਗਈ ਏ, ਜਿਦ੍ਹੇ ਅਸਰ ਹੇਠ ਏਹ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦਾ ਤ੍ਰਿਸਕਾਰ ਕਰਨ ਤੇ ਤੁੱਲੇ ਹੋਏ ਨੇ।

ਇਕ ਜਣਾਂ ਅੱਗੇ ਬਹਿ ਕੇ ਚਾਲਕ ਤੋਂ, ਰਸਤੇ 'ਚ ਪੈਂਦੇ ਬਨ ਉਪਬਨਾਂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲੈ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕਰੀਬ ਸੌ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦਾ ਸਫ਼ਰ ਤਿੰਨ ਘੰਟਿਆਂ ਵਿਚ ਸਮਾਪਤ ਹੋਇਆ। ਮੈਸੂਰ ਪੁੱਜ ਕੇ, ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜੰਗਿ-ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਇਕ ਅਨੋਖੇ ਤਲਵਾਰ ਧਨੀ ‘ਟੀਪੂ ਸੁਲਤਾਨ’ ਦਾ ਮਿਸਮਾਰ ਹੋਇਆ ਮਹੱਲ ਵੇਖਣਾ ਚਾਹਿਆ। ਢਹਿ ਢੇਰੀ ਹੋਏ ਘਰ ਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਕੰਡੈਲੀ ਤਾਰ ਵਲ ਕੇ, ਇਕ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਖਲਿਹਾਰਿਆ ਹੋਇਆ ਏ-ਅਤੇ ਹਿੰਦੀ-ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ, ਸੰਖੇਪ ਤੇ ਅਧੂਰੀ ਜਹੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇ ਬੋਰਡ ਵੀ ਲਾਏ ਹੋਏ ਨੇ। ਮੈਂ ਥੋੜਾ ਉੱਚੇ ਥਾਂ ਖੜੋ ਕੇ, ਗੋਰਿਆਂ ਦੀ ਕਾਲੀ ਕਰਤੂਤ ਵੇਖ, ਠੰਢਾ ਹੌਕਾ ਭਰ ਕੇ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਆਇਆ। ਦਰੇ ਦੀਵਾਰ ਕਿਸਤਰਾਂ ਕਮੀਨਤਾ ਨਾਲ ਕਰੂਪ ਕੀਤੇ ਗਏ ਨੇ, ਸੋਚ ਕੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਗੁੱਸੇ ਦਾ ਗੁਬਾਰ ਉੱਠ ਖੜਾ ਹੋਇਆ। ਜਤਨ ਕੀਤਿਆਂ ਵੀ ਕੋਈ ਮੁਕੰਮਲ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪੁਸਤਕ ਹੱਥ ਨਾ ਲੱਗੀ।

ਮੈਸੂਰ ਦਾ ਮਸ਼ਹੂਰ ਖੁੱਲਾ ਡੁੱਲਾ ਲਾਲ ਬਾਗ ਵੇਖਣ ਲਗਿਆਂ, ‘ਅਜੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਫਿਰ ਕੇ ਵੇਖਣਾ ਹੈ, ਸੋਚ ਕੇ ਅਧੂਰਾ ਜਿਹਾ ਚੱਕਰ ਲਾ ਕੇ ਮੁੜਨ ਵਾਲੇ ਸਾਂ ਕਿ ਇੱਕ ਨੇ ਉੱਚੇ ਲੰਮੇ ਸਰੂ ਵੱਲ ਵੇਖ ਕੇ ਆਖਿਆ, ਦੱਸੋ ਕਿੰਨਾਂ ਉੱਚਾ ਹੋਇਗਾ? ਆਦਤ ਮੁਤਾਬਕ ਬਹਿਸ ਮੁਬਾਹਸੇ ਬਾਦ, ਅਕਬਰ-ਬੀਰਬਲ ਦਾ ਫਾਰਮੂਲਾ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਦੋ ਸੌ ਫੁੱਟ

ਮਿਥ ਕੇ, ਚਮੁੰਡਾ ਦੇਵੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਚਾਲੇ ਪਾ ਲਏ। ਮੈਸੂਰ ਦੇ ਬਾਹਰਵਾਰ ਇਕ ਅਤਿ ਉੱਚੀ ਪਹਾੜੀ ਦੇ ਚੱਕਰ ਕੱਟਦਿਆਂ, ਸਿਖਰ ਤੇ ਪਹਿਲੋਂ ਇਕ ਨੀਲੇ ਰੰਗ ਦੇ ਦਾਨਵ ਦੀ ੨੦-੨੫ ਫੁੱਟ ਉੱਚੀ, ਭਿਆਨਕ ਮੂਰਤੀ ਲੜਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਜ਼ਰੀਂ ਪੈਂਦੀ ਏ, ਹੱਥ ਵਿਚ ਪੁਰਾਤਨ ਕਿਸਮ ਦਾ ਖੜਗ ਵੇਖ ਕੇ ਦਿਲ ਦਹਿਲ ਜਾਂਦਾ ਏ। ਉਸ ਤੋਂ ਅਗੇ ਖੁਲ੍ਹੇ ਮੈਦਾਨ ਦੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਭੀੜਾ ਜਿਹਾ ਬਾਜ਼ਾਰ ਤੇ ਫਿਰ ਚਮੁੰਡਾ ਦੇਵੀ ਦਾ ਪੁਰਾਤਨ ਸ਼ੈਲੀ ਦਾ ਭੌਂਵਿਆ ਮੰਦਰ। ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਦੀ ਅਪਾਰ ਭੀੜ ਵੇਖ, ਇਕ ਮੱਥਾ ਟੇਕ ਆਏ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ, ਅੰਦਰ ਕਿਹੋ ਜਹੀ ਮੂਰਤੀ ਏ? ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਕੁਝ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਿਸਦਾ ਨਹੀਂ...ਪਿੰਡੀ ਰੂਪ 'ਚ ਦੇਵੀ ਬੈਠੀ ਹੈ, ਵੈਸ਼ਨੋ ਦੇਵੀ ਵਾਲੀਆਂ ਪਿੰਡੀਆਂ ਚਿਤਾਰ ਕੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਉਤਸ਼ਾਹ ਉੱਡ ਗਿਆ। ਵਾਪਸੀ ਤੇ ਕਈ ਜਣੇ ਕੈਮਰੇ ਵਿਚ ਗੀਲ ਪਵਾਣ ਖਲੋ ਗਏ, ਮੈਂ ਇਕ ਨਵੀਨ ਕਿਸਮ ਦੇ ਮੰਦਰ ਸਾਹਵੇਂ ਲੱਗੀ ਫੁਲਵਾੜੀ 'ਚ ਬੈਠ ਗਿਆ। ਅੰਦਰੋਂ ੨੦ ਕੁ ਸਾਲ ਦਾ ਗੋਰਾ ਜਿਹਾ, ਸਫ਼ੈਦ ਵਸਤਰ ਪਾਈ ਪੰਡਿਤ ਮੇਰੇ ਲਾਗੇ ਆ ਖੜੋਤਾ, ਜਿਸ ਨੇ ਬੜੇ ਔਖ ਨਾਲ ਕਰਨਾਟਕੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਟਾਂਵੇਂ ਹਿੰਦੀ ਸ਼ਬਦ ਘਸੋੜ ਕੇ, ਮੈਨੂੰ ਅੰਦਰੋਂ ਮੰਦਰ ਵੇਖਣ ਵਾਸਤੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ। ਦੀਵਾਰਾਂ ਤੇ ਚੰਗੇ ਮੰਦੇ ਕਰਮਾਂ ਕਰਕੇ, ਸਵਰਗ-ਨਰਕ ਜਾ ਪੈਣ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਚਿੱਤਰੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਜਾਂ ਮਾਨਸ ਜਨਮ ਤੋਂ ਜੂਨਾਂ ਵਿਚ ਪੈ ਜਾਣ, ਤੇ ਫਿਰ ਬੜੀ ਔਖ ਨਾਲ ਬੰਦਾ ਬਣ ਜਾਣ ਦੇ ਚਿੱਤਰ ਬੜੇ ਕਲਾਤਮਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬਣਾਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਮੈਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਮਿਲੀ ਹਿੰਦੀ, ਚਿੱਤਰਾਂ ਹੇਠਲੀ ਬੜੀ ਸਰਲਤਾ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਨ ਲੱਗ ਪਿਆ, ਤਾਂ ਉਹ ਵੀ ਸਹਿਜ ਭਾ ਨਾਲ ਜਨਮਾਤਰਾਂ ਦੇ ਗੋੜ ਤੋਂ ਬਚਣ ਵਾਸਤੇ ਮੈਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ-ਕਿ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਆ ਕੇ ਹੀ ਇਕ ਈਸ਼ਵਰ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਏ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਪੂਰਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਮਿਲ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਮੈਂ ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਤੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ ਆਇਆ ਹਾਂ, ਔਰ ਦੂਸਰੀ ਵਾਰ ਔਣ ਦਾ ਕੋਈ ਵਿਚਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਅਵਾਕ ਮੇਰੇ ਮੂੰਹ ਵੱਲ ਵੇਹਦਾ ਰਹਿ ਗਿਆ।

ਪਹਾੜੀ ਤੋਂ ਉਤਰਦਿਆਂ ਕਈ ਮੋੜਾਂ ਤੇ ਮੈਸੂਰ ਇੰਝ ਲਗਦਾ ਜਿਵੇਂ ਮਕਾਨਾਂ-ਮੁਹੱਲਿਆਂ ਦਾ ਕਿਸੇ ਅੰਦਾਜ਼ੇ ਨੇ ਛੱਟਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇ, ਕਿਤੇ ਵਿਰਲਾ, ਕਿਤੇ ਸੰਘਣਾ।

ਅਸਲੋਂ ਕਾਲਾ ਪਹਾੜ ਆਇਆ-ਜਿੰਦੀ ਹਰਿਆਵਲ ਵੀ ਆਮ ਨਾਲੋਂ ਕਾਲੀ ਭੈਅ ਮਾਰਦੀ ਜਾਪੇ। ਏਥੇ ਲੰਗੂਰ ਵੀ ਕਾਲੇ ਤੇ ਨਿੱਕੇ ਨਿੱਕੇ। ਇਸ ਰਸਤੇ ਵਿਚ, ਸੋਲਾਂ ਸਤਾਰਾਂ ਨਿਕੀਆਂ ਵਡੀਆਂ ਸੁਰੰਗਾਂ ਆਈਆਂ। ਕਾਲੇ ਪਹਾੜ ਤੋਂ ਅਗੇ ਫਿਰ ਓਹੋ ਬਸੰਤ, ਤਾਜ਼ੀਆਂ ਕੱਪਲਾਂ ਅਤੇ ਕੁਝ ਦੁਰਲੱਭ ਕਿਸਮ ਦੇ ਲੰਮੇ ਸਲੰਮੇ ਫੁਲ ਵੇਖੇ ਜੋ ਹੋਰ ਕਿਤੇ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਏ। ਜਾਂਦਿਆਂ ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਬਹੁਤ ਉੱਚੇ ਪਹਾੜ ਤੋਂ ਇਕ ਵੱਡੀ ਜਲ-ਧਾਰਾ ਹੇਠਾਂ ਆ ਰਹੀ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਸ਼ਿਵਾ ਦੇ ਸੀਸ 'ਚੋਂ ਗੰਗਾ ਉੱਤਰਦੀ ਪਈ ਹੋਵੇ। ਓਸ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਲੋਕ ਇਸ ਨੂੰ 'ਦੁਧ ਸਾਗਰ' ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ। ਜਦੋਂ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਡੂੰਘੀ ਖੱਡ ਤੋਂ ਪਾਰ ਧਿਆਨ ਕੀਤਾ ਓਧਰ ਵੀ ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਕ ਨਿਰਮਲ ਜਲਧਾਰਾ ਵਹਿ ਰਹੀ ਸੀ। ਦਿਲ ਕਰੇ ਏਥੇ ਕਿਸੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੇ ਉੱਤਰ ਕੇ ਦੋ ਚਾਰ ਦਿਨ ਬਾਦ ਫਿਰ ਅਗੇ ਚਲੇ ਜਾਣ ਬਾਰੇ ਸੋਚ ਲਵਾਂਗੇ, ਇਥੋਂ ਜਾਪੇ ਨਵਾਂ ਸਾਲ ਏਥੇ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ, ਤੇ ਹੋਇਆ ਵੀ ਇੰਜ ਹੀ।

ਦਿਨੇ ਦੋ ਵਜੇ 'ਵਾਸਕੋ-ਦ-ਗਾਮਾ' ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੇ ਉਤਰੇ। ਇਕ ਵੈਨ ਕਰਕੇ 'ਪਰਵਾਸੀ' ਹੋਟਲ ਵਿਚ ਸਮਾਨ ਧਰ ਕੇ ਓਸੇ ਵੈਨ ਵਿਚ 'ਪਣਜੀ' ਵੇਖਣ ਚਲੇ ਗਏ। ਵਡੇ ਉੱਚੇ ਪੁਲਾਂ ਨਾਲ ਕਈ ਨਿੱਕੇ ਵਡੇ ਟਾਪੂਆਂ ਨੂੰ ਜੋੜ ਕੇ 'ਗੋਆ' ਨਾਮ ਦਾ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵੱਸਿਆ ਹੋਇਆ ਏ। ਇਸਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਅੱਤ ਹਰਾ ਭਰਾ ਟਾਪੂ 'ਪਣਜੀ' ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਏਥੇ ਉੱਚੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਅੰਡਰ ਗ੍ਰਾਉਂਡ ਜੇਲ੍ਹ ਵੇਖ ਕੇ ਚੇਤਾ ਆਇਆ, ਕਿ 'ਚਾਰਲਸ' ਏਥੋਂ ਕਿਵੇਂ ਨਿਕਲ ਜਾਏਗਾ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਭਾਰਤੀਆਂ ਵਾਸਤੇ ਕਿਤਨੇ ਭਿਆਨਕ ਕੈਦਖਾਨੇ ਬਣਾ ਰੱਖੇ ਸਨ। 'ਕਲਾ ਮੂੜ' ਬੀਚ ਤੇ ਬੈਠ ਕੇ, ਗੁਰਦੇਵ ਸਿੰਘ ਸੋਧੀ ਵਲੋਂ ਤਿਆਰ ਕਰਾ ਕੇ ਲਿਆਂਦੇ ਹੋਏ ਪਹਿਲੇ ਛਕਣ ਦਾ ਬੜਾ ਅਨੰਦ ਆਇਆ। ਮੈਂ ਤੇ ਭਾ ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ ਦੋਵੇਂ ਚੁਹੱਤਰੇ ਪੰਝਤਰੇ ਤਾਂ ਰੇਤ ਵਿਸ਼ਰਾਮ ਕਰਕੇ ਅਨੰਦ ਮਾਣਦੇ ਰਹੇ, ਬਾਕੀ ਫਿਰ ਤੁਰ ਕੇ ਮੇਲਾ ਵੇਂਹਦੇ ਰਹੇ।

ਕਰੀਬ ਸੌ ਕੁ ਬੰਦਿਆਂ ਵਾਸਤੇ ਕੁਰਸੀਆਂ ਲਾ ਕੇ ਬਹਿਣ ਜੋਗੇ ਕਈ ਬੇੜੇ ਬਣਾ ਕੇ, ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਨੇ ਆਮਦਨ ਦਾ ਵਸੀਲਾ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਇਕ ਘੰਟਾ ਸਮੁੰਦਰੀ ਸੈਰ ਦੀ ਸੌ ਰੁਪਿਆ ਟਿਕਟ ਰੱਖੀ ਹੈ ਜੋ ਅਡਵਾਂਸ ਬੁਕਿੰਗ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਬੇੜੇ ਦੇ ਇਕ ਸਿਰੇ ਤੇ, ਸਟੇਜ ਬਣਾਈ ਹੋਈ ਹੈ, ਜਿਥੇ ਤੇ ਚਾਰ ਕੁੜੀਆਂ ਛੇ ਕੁ ਮੁੰਡੇ ਵਾਰੀ ਵਾਰੀ ਗੀਤ ਗਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦਾ ਨਾਂ ਪੁੱਛ ਕੇ ਓਥੋਂ ਦੇ ਗੀਤ ਵੀ ਸੁਣਾ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਦਰਸ਼ਕ ਵੀ ਸਟੇਜ ਤੇ ਗੈਂਣ ਵਾਸਤੇ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਕਈ ਵਾਰੀ ਕਲਾਕਾਰ ਤੇ ਸੁੱਤੇ ਦਾ ਭਿੰਨ-ਭੇਦ ਮਿਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਹੀ ਨੱਚਣ ਗੈਂਣ ਲਗ ਪੈਂਦੇ ਨੇ, ਪਰ ਅਨਾਉਂਸਰ

ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਹੌਲਾ ਗਾਣਾ ਜਾਂ ਹੋਛੀ ਹਰਕਤ ਨਹੀਂ ਕਰਨ ਦੇਂਦਾ। 'ਪਰਵਾਸੀ' ਹੋਟਲ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ, ਕੱਲ੍ਹ ਨੂੰ ਸੰਤ ਫਰਾਂਸਿਸ ਦੀ ਡੈਂਡ ਬਾਡੀ, ਜੋ ਹਰ ਦਸ ਵਰ੍ਹੇ ਬਾਦ ਵਿਖਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਇਕ ਖਾਸ ਚਰਚ ਵਿਚ ਵਿਖਾਈ ਜਾਵੇਗੀ। ਵੈਨ ਲੈ ਕੇ ਸਾਜਰੇ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਪਰ ਨਿਰਾਸ਼ਤਾ ਹੀ ਹੱਥ ਲੱਗੀ। ਪੁਛਦਿਆਂ ਇਕ ਹਿੰਦੀ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਦੱਸਿਆ, ਸਿਰਫ਼, ਨਵੇਂ ਸਾਲ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਹੀ ਵਿਖਾਂਦੇ ਹਨ। ਹੋਰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਤੋਂ ਉਸਨੇ ਵੀ ਇਨਕਾਰ ਕੀਤਾ। ਸੰਤ ਦੇ ਜੀਵਨ ਬਾਰੇ ਹਿੰਦੀ ਵਿਚ ਕੋਈ ਕਿਤਾਬ ਨਾ ਮਿਲੀ। ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਪੰਦਰਾਂ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਜਨਵਰੀ ਦਾ ਇਕਰਾਰ ਕਰਕੇ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਆਏ।

ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਦ ਦੱਖਣੀ ਗੋਆ ਕਲੂਆ ਬੀਚ ਵੇਖਣ ਚੱਲੇ, ਰਸਤੇ 'ਚ ਲਤਾ ਮੰਗੇਸ਼ਕਰ ਵਲੋਂ ਬਣਵਾਇਆ ਹੋਇਆ 'ਮੰਗੇਸ਼-ਮੰਦਰ' ਵੇਖਿਆ। ਸੰਗਮਰਮਰ ਤੇ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਦੀ ਅਥਾਹ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਪਰ ਬਾਦ ਏਨੀ ਬੇਧਿਆਨੀ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਏ ਕਿ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਦੇ ਬੜੇ ਸੁੰਦਰ ਸਜੇ ਹੋਏ ਫੁੱਲ-ਧੂੜ ਪੁੰਝੇ ਨਾਲ ਗੰਦੇ ਹੋ ਕੇ ਬੇ ਰੋਹਬ ਹੋਏ ਪਏ ਨੇ। ਮੈਨੂੰ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਤੇ ਸੇਵਕਾਂ ਦੀ ਧਾੜ ਫਿਰਦੀ ਵੇਖ, ਬੜਾ ਰੰਜ ਆਇਆ। ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਪੁਛਿਆ ਹਰ ਕੋਈ ਆਖੇ, ਹਮ ਤੋਂ ਸੇਵਕ-ਨੌਕਰ ਹੈਂ, ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਨਹੀਂ। ਸਾਥੀਆਂ ਦੇ ਰੋਕਦਿਆਂ ਵੀ ਮੁਖ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਦੇ ਸਾਮਹਣੇ ਜਾ ਬੈਠਾ, ਪਹਿਲਾਂ ਉਸਨੇ ਬੜਾ ਆਦਰ ਭਾ ਵਖਾਇਆ, ਜਦੋਂ ਪੰਜਾਹ ਕਿਲੋ ਤੱਕ ਦੇ ਬਲੌਰੀ ਫੁੱਲ, ਛੱਤ ਨਾਲ ਲਟਕਦੇ, ਧੁਆਂਖੇ ਹੋਇਆਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ, ਓਹਦਾ ਮੂੰਹ ਵੀ ਓਵੇਂ ਈ ਲਟਕ ਗਿਆ—ਅਜੀ! ਕਾਮ ਕਰਨੇ ਕੋ ਕਿਸੀ ਕਾ ਜੀ ਨਹੀਂ ਕਰਤਾ। ਕਿਤੇ ਬਹੁਤੀ ਸ਼ਰਮਸਾਰੀ ਨਾਲ ਰੋਣ ਹੀ ਨਾ ਲੱਗ ਜਾਇ, ਸੋਚ ਕੇ ਮੈਂ ਵੀ ਉਠ ਕੇ ਆ ਗਿਆ।

ਗੋਆ ਦੇ ਗਲੀਆਂ ਬਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿਚ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸਾਮਾਨ ਵਿਕਦਾ ਵੇਖ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਹੱਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਦੋ ਘੰਟੇ ਟਾਰਚਾਂ-ਟੇਪ-ਰਿਕਾਰਡਰ ਵਗੈਰਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿੰਨਾ ਕੁਝ ਖਰੀਦ ਕੇ, ਝੋਲੇ ਭਰ ਲਏ, ਰਾਤ ਡੇਰੇ ਜਾ ਕੇ ਜਦੋਂ ਦੁਬਾਰਾ ਟੈਸਟ ਕਰਨ ਲੱਗੇ, ਕਿਸੇ ਦਾ ਕੁਝ ਵਿਗੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਕਿਸੇ ਦਾ ਕੁਝ। ਕਈ ਤਾਂ ਓਸੇ ਵੇਲੇ ਤੱਤੇ ਘਾ ਵਟਾਣ ਚਲੇ ਗਏ, ਕਈ 'ਦਿਨੇ ਵੇਖੀ ਜਾਇਗੀ ਕਹਿ ਕੇ ਟਿਕੇ ਰਹਿ ਗਏ।'

ਮੈਸੂਰ ਦੇ ਚਮੁੰਡਾ ਦੇਵੀ ਧਰਮ ਸਥਾਨ ਤੋਂ ਕੈਮਰੇ ਵਿਚ ਜੇਹੜੀ ਰੀਲ ਪਵਾਈ ਸੀ, ਫੋਟੋ ਪੂਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਜਾਣ ਕੇ, ਜਦੋਂ ਗੋਆ ਪੁਆਉਣ ਵਾਸਤੇ ਦਿੱਤੀ।... ਅਜੋਕੇ ਧਰਮ ਵਾਂਗ ਅਸਲੋਂ ਸਾਫ਼ ਨਿਕਲੀ। ਖੁੱਲ ਕੇ ਹੱਸਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਚਾਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। 'ਅੰਨ ਪੂਰਨ' ਹੋਟਲ 'ਚੋਂ ਦੱਖਣ ਭਾਰਤੀ

ਔਂਦੀ, ਹਰ ਵੇਲੇ ਸਭ ਕੁਝ ਤਾਜ਼ਾ ਤਿਆਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਕੋਲੋਂ ਕੋਈ ਸੇਵਾ ਫਲ ਨਹੀਂ ਮੰਗਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਦੋ ਵੈਨਾਂ ਹਰ ਗੱਡੀ ਆਉਣ ਜਾਉਣ ਵੇਲੇ, ਆਵਾਜਾਈ ਲਈ ਸਰਗਰਮੀ ਨਾਲ ਮੁਫਤ ਸੇਵਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਫੌਜੀ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਬਣੇ, ਦੋ ਸਰੀਰ ਤਿਆਗਣ ਬਾਦ ਵੀ, ਸੇਵਾ ਦੀ ਲਹਿਰ ਉਸੇ ਤਰਾਂ ਚੱਲੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਅੱਜ ਕੱਲ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਸ਼ੀਸ਼ਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੋਤ ਗੁਰਾਇਆ-ਕਾਮਰੇਡ ਕਸ਼ਮੀਰ ਸਿੰਘ ਕਰੀਵਾਲਾ ਦੇ ਮਾਮਾ ਜੀ ਬਿਰਧ, ਬੀਮਾਰੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਵੀ ਲਗਾਤਾਰ ਸੇਵਾ ਕਰੀ-ਕਰਾਈ ਜਾ ਰਹੇ ਨੇ। ਲੰਗਰ ਤੇ ਰਿਹਾਇਸ਼ੀ ਕਮਰਿਆਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਵਿਸਤਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ।

ਬਾਬੇ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਡੇਰੇ ਅਤੇ ਸੱਚਖੰਡ ਵਿਚ ਵੀ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਅਤੇ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲੋਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸਵੇਰ ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਕੀਰਤਨ ਬਾਦ, ਦੋਹਾਂ ਤੋਂ ਵਾਕ ਲਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਦੋ ਤਿੰਨ ਜਗ੍ਹਾ ਬੋਰਡ ਲਾ ਕੇ, ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦਾ, ਘੋੜੇ ਦੀ ਰਕਾਬ ਨਾਲ, ਪੂਨੇ ਦੇ ਕਿਲੇ 'ਚੋਂ ਬਾਲਾ ਰਾਓ ਰੁਸਤਮ ਰਾਓ ਨੂੰ ਕਢਿਆ ਜਾਣਾ ਦੱਸਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਉਥੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਆਮ ਕੀਰਤਨੀਆਂ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨਹੀਂ।

ਅੱਜ ੭ ਜਨਵਰੀ, ਸਵੇਰੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਕੇ, ਬਾਬੇ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਵਾਲੇ ਡੇਰੇ, ਲੰਗਰ ਕੋਲੋਂ ਲੰਘ ਕੇ, ਕਾਫ਼ੀ ਪੌੜੀਆਂ ਚੜ੍ਹੇ, ਉੱਚੇ ਥਾਂ ਤੇ ਗਾਰੀ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਪਰਨਾਮ ਕਰਕੇ ਬੈਠ ਗਏ। ਵਾਰ ਦੇ ਸੰਪੰਨ ਹੋਣ ਬਾਦ ਅਰਦਾਸ ਹੋਈ, ਦੋਹਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬਾਂ ਤੋਂ ਵਾਕ ਪੜ੍ਹੇ ਗਏ। ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਲੈ ਕੇ ਹੇਠ ਉੱਤਰੇ, ਚਾਹ ਦਾ ਅਮਲੀ ਸਾਡੇ ਵਿਚ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਥੋੜਾ ਲੰਗਰ ਛਕਿਆ। 'ਸੱਚਖੰਡ' ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਗਏ, ਪੁੱਛਿਆ ਪਤਾ ਲੱਗਾ, ਅੰਗੀਠੇ ਵਿਚੋਂ ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਛੋਟੀ ਕਰਦ ਨਿਕਲੀ ਸੀ, ਕੋਈ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪੁਸਤਕ ਨਾ ਮਿਲ ਸਕੀ। ਬਾਬੇ ਬੰਦੇ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਬੜੇ ਅਦਬ ਨਾਲ ਨਤ-ਮਸਤਕ ਹੋਏ ਕਿ ਏਸੇ ਨੇ ਹੀ ਸਾਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਏਹ ਗੱਲ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਤੇ ਹੋਰ ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਦੱਸੀ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਕੇ ਦੁਬਾਰਾ ਨਮਨ ਦੀ ਮੁੱਦਰਾ 'ਚ ਹੋ ਗਏ। ਉਥੋਂ ਮੁੜਦਿਆਂ 'ਹੀਰਾ ਘਾਟ' ਇਕ ਬਿਰਧ ਕੋਈ ਪੁਸਤਕ ਲੈ ਕੇ ਬੈਠਾ ਵੇਖਿਆ। ਇਕ ਦਸ ਬਾਰਾਂ ਸਾਲ ਦਾ ਬੱਚਾ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ—ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਜੀ ਆ ਕੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸਾਖੀਆਂ ਸਰਵਣ ਕਰੋ ਜੀ, ਪਰ ਅਸਾਹਿਤਕ ਸਾਥ ਦੀ ਕਾਹਲ ਨੇ ਲਾਭ ਨਾ ਲੈਣ ਦਿੱਤਾ। ਮਨ ਵਿਚ ਕਸਕ ਰਹਿ ਗਈ, ਸ਼ਾਇਦ ਕੋਈ ਨਵਾਂ ਨੁਕਤਾ ਹੱਥ ਆ

ਜਾਂਦਾ। ਦਿਨ ਤਾਂ ਅੱਜ ਦਾ ਹੀ ਨਾਂਦੇੜ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਦਾ ਸੀ, ਕੱਲ ਵਾਸਤੇ ਟਿਕਟਾਂ ਰਿਜ਼ਰਵ ਹੋ ਚੁਕੀਆਂ ਸਨ। ਏਥੇ ਵੀ ਖਾਲਸਾ ਸੌਦੇ ਖਰੀਦਣ ਵਾਸਤੇ ਧਾ ਕੇ, ਪੈ ਗਿਆ। ਹੋਰ ਤੇ ਹੋਰ ਪੰਜ ਲਿਟਰ ਦੀਆਂ ਕੋਨਾਂ ਗਰੀ ਦੇ ਤੇਲ ਦੀਆਂ ਸਾਰਿਆਂ ਖਰੀਦੀਆਂ। ਜਦੋਂ ਸਾਮਾਨ ਬੈਗਾਂ ਤੋਂ ਵਧ ਗਿਆ, ਤਾਂ ੨੫ ਰੁਪੈ ਦਾ ਥੈਲਾ ਇਕ ਇਕ ਹੋਰ ਲੈਣਾ ਪੈ ਗਿਆ। ਨੌਂ ਨਾਥਾਂ ਦੀ ਟੋਲੀ, ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਨੌਂ ਕੁਲੀਆਂ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਰਵਾਨਾ ਹੋਈ। ਬਾਜ਼ਾਰ ਸਟੇਸ਼ਨ ਰੇਲ ਵਿਚ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਹੱਸਦੇ, ਰੌਲਾ ਪਾਂਦੇ ਬਗਦਾੜੇ, ਚਿਟ-ਕੱਪੜੀਏ ਪੰਜਾਬੀ ਹਰ ਥਾਂ ਵੱਖਰੇ ਈ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ।

ਉੱਚੀ ਬੋਲਣ ਦਾ ਤੇ ਏਹ ਆਲਮ ਸੀ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਦਿੱਲੀਓਂ ਚੱਲਣ ਵੇਲੇ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦੋ ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ ਰਾਤੀਂ ਈਰਾਨੀ ਜੋੜੇ ਨੂੰ ਖਾਲੀ ਸੀਟਾਂ ਤੇ ਬਿਠਾਇਆ ਸੀ।... ਜਦੋਂ ਸਾਰੇ ਸੁੱਤੇ ਹੋਏ ਸਨ ਤਾਂ ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਆਪਸੀ ਗੁਫਤਗੋ ਵਿਚ ਏਨੇ ਮਗਨ ਹੋ ਗਏ, ਜੋ ਘੰਟੇ ਕੁ ਪਿੱਛੋਂ ਈਰਾਨੀ ਸੁੰਦਰੀ ਨੇ ਮੁੱਖੜੇ ਤੋਂ ਕੰਬਲ ਉਤਾਰ ਕੇ ਬੈਠ ਕੇ, ਆਪਣੇ ਦੋਵੇਂ ਹੱਥ ਗੋਡਿਆਂ ਤੇ ਛੁਹਾਏ, ਫਿਰ ਕੰਨਾਂ ਨੂੰ ਲਾ ਕੇ ਸਿਰੋਂ ਉੱਚੇ ਜੋੜ ਕੇ ਤੋਬਾ ਤੋਬਾ ਪੁਕਾਰ ਉਠੀ। ਜੇਹੜੇ ਅਸੀਂ ਜਾਗੇ ਮੀਟੇ ਸਾਂ, ਸਾਡਾ ਤੇ ਹਾਸਾ ਨਾ ਖਲੋਵੇ, ਪਰ ਬੋਲਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਸੱਪ ਸੁੰਘ ਗਿਆ। ਪਰ ਉਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਤੇ ਬੜੇ ਦਿਨ ਹੋ ਗਏ ਸਨ, ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਉਸ ਤਰਾਂ ਦੀ ਬਿਨ ਬੋਲਿਆਂ ਐਕਟਿੰਗ ਕਰਕੇ ਰੋਕਣ ਵਾਲਾ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਗੱਪ ਗਪੌੜਾ ਚੱਲਦਾ ਰਿਹਾ।

ਦਿਨੇ ਦਸ ਵਜੇ ਦੀ ਨਾਂਦੇੜੋਂ ਚੱਲੀ ਰੇਲ, ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਅੱਧੀ ਕੁ ਰਾਤ ਨੂੰ ਕਿਥੇ ਪੁੱਜ ਗਈ, ਸਾਰਿਆਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਬਚਾ ਕੇ ਕੋਟੀਆਂ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲਈਆਂ। ਫਿਰ ਗਰਮ ਚਾਦਰਾਂ ਵੀ ਉੜਨੀਆਂ ਪੈ ਗਈਆਂ। ਸਹੀ ਟੈਮ ਦਿਨੇ ਡੇਢ ਵਜੇ ਗੱਡੀ ਦਿੱਲੀ ਸਟੇਸ਼ਨ ਪਹੁੰਚ ਗਈ। ਗੁਰਭੇਜ ਸਿੰਘ ਐਡਵੋਕੇਟ ਅਗੋਂ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਸਾਨੂੰ ਲਦੇ ਫੰਧੇ ਵੇਖ ਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਖੂਬ ਹੱਸਿਆ, ਜਦੋਂ ਕੁਲੀਆਂ ਨੂੰ ਵਾਜ ਮਾਰਨ ਲੱਗਾ, ਅਸਾਂ ਆਖਿਆ ਸਾਡਾ ਫੈਸਲਾ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਏ ਕਿ ਕੁਲੀ ਨਹੀਂ ਬੁਲਾਣੇ, ਸਹਾਇਤਾ ਵਾਸਤੇ। ਸਾਡੇ ਦੋਹ ਪੰਝਤਰਿਆਂ ਦਾ ਇਕ ਇਕ ਬੈਗ ਉਸਨੇ ਡਰੈਵਰ ਸਮੇਤ ਚੁੱਕ ਲਿਆ, ਮੈਨੂੰ ਤੇ ਬਲੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਾਰ ਵਿਚ ਨੂੜ ਕੇ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਝਾਬਰੀਆਂ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਥਰੀਵੀਲਰਾਂ 'ਚ ਤੂੜ ਕੇ, ਬੱਸ ਅੱਡੇ ਨੂੰ ਚਾਲੇ ਪਾ ਦਿੱਤੇ।

ਪਿੰਡ ਖੁੱਢੀਮਾੜੀ

ਤਹਿਸੀਲ ਏਲਨਾਬਾਦ (ਸਿਰਸਾ)

ਫੋਨ-੦੧੬੬੮-੨੨੨੧੬੧

ਭਾਰਤ ਦੀ ਹਾਕੀ ਟੀਮ ਉਲੰਪਿਕ ਕੁਆਲੀਫਾਇੰਗ ਟੂਰਨਾਮੈਂਟ ਦਿੱਲੀ ਜਿੱਤਣ ਬਾਅਦ ਜਸ਼ਨ ਦੇ ਰੌਅ ਵਿਚ

ਵਿਚ ਸੰਘਰਸ਼ਸ਼ੀਲ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਮਹਿਲਾ ਹਾਕੀ ੧੯੮੦ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ੨੦੧੨ ਵਿਚ ਵੀ ਯੂਕਰੇਨ, ਕਨੇਡਾ, ਪੋਲੈਂਡ ਤੇ ਦੱਖਣੀ ਅਫਰੀਕਾ ਨਾਲ ਚੰਗਾ ਖੇਡ ਕੇ ਯੋਗਤਾ ਭਾਵੇਂ ਪਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੀ ਪਰ ਭਾਰਤੀ ਮਹਿਲਾ ਹਾਕੀ ਦਾ ਭਵਿੱਖ ਉਜਲ ਹੈ ਤੇ ਭਾਰਤੀ ਕੁੜੀਆਂ ਉਲੰਪਿਕ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਅਵੱਸ਼ ਜੂਝਣਗੀਆਂ। ਭਾਰਤੀ 'ਚ ਹਾਕੀ ਲਹਿਰ ਚਲ ਰਹੀ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਦੀ ਹਾਕੀ ਟੀਮ ਜੋ ਕਿ ਉਲੰਪਿਕ ਯੋਗਤਾ ਪਾਰ ਕਰਕੇ ਜੇਤੂ ਜਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਤੇ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ, ਤੇ ਸਪੋਰਟਸ ਅਪਾਰਟੀ ਆਫ ਇੰਡੀਆ ਦੀ ਮਾਲੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਹਰ ਜੇਤੂ ਟੀਮ ਖਿਡਾਰੀ ਦਾ ਸਨਮਾਨ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਸ ਸ਼ਾਨਾਮੱਤੀ ਟੀਮ ਵਿਚ ਭਰਤ ਸ਼ੇਤਰੀ ਕਪਤਾਨ, ਸਰਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨਾਮਧਾਰੀ ਉਪ ਕਪਤਾਨ, ਸੰਦੀਪ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਹਬਾਦ ਮਾਰਕੰਡਾ, ਵੀ ਰਘੂਨਾਥ, ਰੁਪਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ, ਮਨਪ੍ਰੀਤ ਸਿੰਘ, ਬੀਰੇਂਦਰ ਲਾਕੜਾ, ਪੀ. ਪੀ. ਰਾਜੇਸ਼,

ਇਗਨੇਸ਼ ਟਿਰਕੀ, ਤੁਸ਼ਾਰ ਖਾਂਡੇਕਰ, ਸ਼ਿਵੇਂਦਰ ਸਿੰਘ, ਐਸ. ਵੀ ਸੁਨੀਲ, ਸਰਵਨਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਸੁਰਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਚੰਦੀ, ਦਾਨਿਸ਼ ਮੁਜਤਬਾ, ਯੁਵਰਾਜ ਬਾਲਮੀਕੀ, ਕੋਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਐਸ. ਕੇ. ਉਥਾਪ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਭਾਰਤੀ ਹਾਕੀ ਵਿਚ ਹਰਿਆਣੇ ਦੇ ਸੰਦੀਪ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸਰਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਹੀਰੋ ਹਨ। ਹਰਿਆਣਾ ਰਾਸ਼ਟਰ ਮੰਡਲ ਖੇਡਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਹੀਰੋ ਸੀ।

ਜ਼ਿਕਰਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹੜੀ ੪੮ ਮੈਂਬਰੀ ਹਾਕੀ ਖਿਡਾਰੀ ਟੀਮ ਟੋਲੀ ਦਾ ਹੁਣ ਦਿੱਲੀ ਆਦਿ ਵਿਖੇ ਅਭਿਆਸ ਚਲ ਰਿਹਾ ਹੈ ਵਿਚ ਇਕ ਟੀਮ ਮਈ ਮਹੀਨੇ ਮਲੇਸ਼ੀਆ ਵਿਖੇ ਹੋ ਰਹੇ ਅਜ਼ਲਾਨ ਸ਼ਾਹ ਹਾਕੀ ਕੱਪ ਲਈ ਫਿਰ ਕੋਚ ਮਾਈਕਲ ਕੈਂਬਜ਼ ਫਿਟਨਸ ਅਧਾਰਤ ਹਾਕੀ ਮਾਹਰਾਂ ਦੀ ਟੀਮ ਚੁਣੇਗਾ। ਭਾਰਤੀ ਹਾਕੀ ਟੀਮ ਨੇ ਹਾਲੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ, ਸਪੇਨ, ਹਾਲੈਂਡ ਤੇ ਆਸਟਰੇਲੀਆ ਆਦਿ ਨਾਲ ਵੀ ਅਭਿਆਸ ਮੈਚ ਖੇਡੇ ਹਨ ਤੇ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਤੇ ਖਿਡਾਰੀ ਚੁਣੇ ਜਾਣਗੇ।

“ਨਿੱਕੇ ਨਿੱਕੇ ਪੈਰਾਂਬਰ” ਵਿਚ ਬਾਈ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਹਨ, ਕੁਝ ਗੀਤਾਂ ਦੇ ਸਮੇਤ। ਇਹਨਾਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਬਾਲਾਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ, ਸਾਡੀ ਧਰਤੀ, ਸੂਰਜ ਅਤੇ ਸੌਰਮੰਡਲ ਦੇ ਹੋਰ ਵਰਤਾਰੇ ਵੀ ਹਨ। ਕੁੰਜਾਂ, ਕੋਇਲ, ਮੋਰ, ਬਿੱਜੜੇ, ਕਾਟੋ ਅਤੇ ਜ਼ਿਰਾਫ ਜਿਹੇ ਲਘੂ-ਆਕਾਰੀ ਤੇ ਵੱਡ-ਆਕਾਰੀ ਜੀਵ ਜੰਤੂ ਵੀ ਹਨ। ਲੋਹੜੀ ਅਤੇ ਸਾਵਣ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ, ਬਦਲੀਆਂ ਰੁੱਤਾਂ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਮਨ ਪਰਚਾਵੇ ਵਾਲੇ ਤਿਉਹਾਰ ਵੀ ਹਨ, ਜਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਮੂਹ ਪੰਜਾਬੀ, ਜਾਤਾਂ, ਮਜ਼ਹਬਾਂ ਦੇ ਵਿਤਕਰਿਆਂ ਤੋਂ ਉਪਰ ਉਠ ਕੇ, ਰਲ ਮਿਲ ਕੇ ਮਨਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸਾਡਾ ਕਵੀ ਵਧੀਆ ਸੁਪਨੇ ਲੈਣ ਲਈ ਵੀ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਰੁੱਖ ਲਾਉਣ ਲਈ ਵੀ, ਬਿਜੜੇ ਜਿਉਂ ਬੁੱਧੀਜੀਵੀ ਮਿਹਨਤੀ ਦਸਤਕਾਰ ਬਣਨ ਲਈ ਵੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਦੰਦਾਂ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਕਰਨ ਲਈ ਵੀ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਚੰਗੀ ਸਿਹਤ ਮਾਣ ਸੱਕਣ। ਉਹ ‘ਭੁਗਾਨੇ ਵਾਲੇ ਭਾਈ’ ਦੀ ਆਮਦ ਨਾਲ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਖਡੌਣਿਆਂ ਦੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਾ ਵਿਖਾ ਕੇ, ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰਿਆਵਰਣ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਜਦੋਂ ਧਰਤ, ਅਸਮਾਨ ਅਤੇ ਸਾਡਾ ਪੌਣ ਪਾਣੀ ਵੀ ਦੂਸ਼ਿਤ ਹੋ ਗਏ ਹਨ, ਕਵੀ ਇਹ ਫਿਕਰ ਬੱਚਿਆਂ ਨਾਲ ਸਾਂਝੇ ਕਰਦਾ ਹੈ-

“ਇਕ ਇਹ ਸਪੀਕਰਾਂ ਨੇ ਸਿਰ ਸਾਡਾ ਖਾ ਲਿਆ,
ਦੂਜਾ ਲੰਮੇ ਹਾਰਨਾਂ ਨੇ ਲੰਮੇ ਸਾਨੂੰ ਪਾ ਲਿਆ।
ਇਹਦੇ ਵਿਚ ਪੜੀਏ ਪੜਾਈਏ ਅਸੀਂ ਕੀ,
ਦੱਸ ਦਾਦੀ ਹੱਸੀਏ ਹਸਾਈਏ ਅਸੀਂ ਕੀ।”

ਕਵੀ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਅਜੇਹੇ ਸੁਪਨੇ ਲੈਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸ਼ਬਦ ਸੰਸਾਰ ਨਾਲ ਪੱਕੀ ਗੰਢ ਪੈ ਜਾਵੇ। ਉਹ ਅੱਖਰਾਂ ਨੂੰ ਥਾਂ ਸਿਰ ਕਰਨਾ ਸਿੱਖ ਜਾਣ। ਅੱਖਰਾਂ ਨੂੰ ਥਾਂ ਸਿਰ ਰੱਖਣ ਦਾ ਹੁਨਰ ਜਾਨਣ ਵਾਲਾ ਹੀ ਤਾਂ ਕਵੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਵੀ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚੋਂ ਉਸਦਾ, ਇਕ ਸੁਚੱਜੇ ਦਸਤਕਾਰ ਦਾ, ਕਿੱਤਾ ਵੀ ਬੋਲਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਸੋਹਜ ਅਤੇ ਸੁਚੱਜ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖ ਕੇ, ਉਹ ਅਗਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਕਵੀ ਹੋਣਾ, ਵਿਰਸੇਵਿਚ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ-

“ਤਾਨ ਜਦੋਂ ਸੁਪਨੇ ਦੀ ਸੁਣੀਏ
ਕਰ ਦੇਈਏ ਅੱਖਰ ਵਿਚ ਗੁਣੀਏ।
‘ਚਰਨ’ ਕਵੀ ਫਿਰ ਬਣ ਬਣ ਬਹੀਏ
ਆਓ ਬੱਚਿਓ ਸੁਪਨੇ ਲਈਏ।”

ਬੱਚਾ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਬਾਪ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਸਿਆਣੇ ਦੇ ਕਥਨ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਕੇ ਕਵੀ ਨੇ ਨਿਕੜੇ ਬਾਲਾਂ ਨੂੰ “ਨਿੱਕੇ ਨਿੱਕੇ ਰੱਬੂਆਂ” ਦਾ ਦਰਜਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਸੱਚੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਰੱਬ ਨੂੰ ਧਰਤੀ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਲੱਭਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਬਾਲ ‘ਰਿਦਿਆਂ’ ਵਿਚ ਹੀ ਲੱਭਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਰਤਾ ਵਡੇਰੇ ਹੋਣ ਤੇ ਉਹੋ ਬੱਚਾ ਪਲੀਤ ਹੋਣੋਂ ਨਹੀਂ ਬਚ ਸਕਦਾ ਅਤੇ ਰੱਬ ਪਲੀਤ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਕਿਵੇਂ ਰਹੇ? ਇਸੇ ਲਈ

ਸੀਚੇਵਾਲਵੀ ਜੀ ਦਾ ਇਹ ਗੀਤ ਆਪਣੇ ‘ਰੱਬੂਆਂ’ ਤੋਂ ਬਲਿਹਾਰੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈ-

“ਤੋਤਲੇ ਜਿਹੇ ਬੋਲ ਜਦੋਂ ਬੁਲ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬੋਲਦੇ,
ਪੌਣਾਂ ਵਿਚ ਜਾਣ ਇਹ ਪਤਾਸੇ ਜਿਹੇ ਘੋਲਦੇ।
ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਦੀ ਮਹਿਕ ਇਹ ਖਿੰਡਾਈ ਜਾਣ ਸਾਰੇ
ਨਿੱਕੇ ਨਿੱਕੇ ਰੱਬੂ ਕਿੰਨੇ ਲੱਗਦੇ ਪਿਆਰੇ।”

ਕਵੀ ਆਪਣੇ ਬਾਲ ਕਲਮਕਾਰਾਂ ਨੂੰ, ਕਲਮ ਅਤੇ ਕਾਵਿ ਦੇ ਖੰਭਾਂ ਨਾਲ ਗਗਨ ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਉਡਾਰੀਆਂ ਲਾਉਂਦੇ, ਵੇਖਣ ਦਾ ਖਾਹਿਸ਼ਮੰਦ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਅਤੇ ਪਰਿਆਵਰਣ ਪ੍ਰੇਮੀ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਡੀ. ਲਿੱਟ ਦਾ ਪਿੰਡ ਇਕੋ ਹੈ-ਸੀਚੇਵਾਲ। ਕਵੀ ਦੀਆਂ ਇਹਨਾਂ ਬਾਲ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਨਾਲ ਅਠਖੇਲੀਆਂ ਕਰਦਾ, ਬੇਈਂ ਨਦੀ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਨਾਲ ਜਲ ਤਰੰਗ ਵਜਾਉਂਦਾ ਪਿੰਡ ਸੀਚੇਵਾਲ ਆਪਣੇ ਪੂਰੇ ਜਲੌਅ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਵੇਈਂ ਵਿਚਲੀ, ਭਗਵੇ ਰੰਗ ਦੀ ਕਿਸ਼ਤੀ ਵਿਚ, ਕਵੀ ਦਾ ਪੋਤਾ ਸੈਰ ਕਰਨ ਦੀ ਫ਼ਰਮਾਇਸ਼ ਕਵੀ ਦਾਦੇ ਪਾਸ ਕਰਦਾ ਹੈ-

“ਇਕ ਦਿਨ ਮੇਰਾ ਪੋਤਾ ਕਹਿੰਦਾ,
ਵੇਈਂ ਫੇਰ ਵਿਖਾ ਦੇ।
ਭਗਵੇ ਰੰਗ ਦੀ ਕਿਸ਼ਤੀ ਜਿਹੜੀ,
ਉਸ ਵਿਚ ਸੈਰ ਕਰਾ ਦੇ।
ਸੰਤਾਂ ਨੂੰ ਕਹੁ ਇਕ ਦੋ ਹੂਟੇ,
ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਦੇ ਦੇਵਣ-
ਇਕ ਦੋ ਖੰਭ ਲਹਿਰਾਂ ਦੇ ਮੈਨੂੰ,
ਕਹਿੰਦਾ ‘ਚਰਨ’ ਲਗਾ ਦੇ।”

ਕਵੀ ਨੂੰ ਚੰਦਰਮਾ ਵੀ ਨੂਰ ਦੀ ਲੋਅ ਵੰਡਦਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਖ਼ੁਦ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਖੁਸ਼ਬੋ ਵੰਡ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸ਼ਾਂਤੀ, ਸਹਿਹੋਂਦ, ਸੁਹੱਪਣ, ਸੁਹਜ, ਸਚਾਈ ਉਸਦੇ ਬਾਲ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਬੁਲੰਦ ਇਰਾਦਿਆਂ, ਪਉਣ ਦੇ ਵੇਗ ਜਹੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਚਾਲ ਅਤੇ ਨਦੀਆਂ ਨਾਲਿਆਂ ਜਿਹਾ ਰਵਾਨੀ ਭਰਿਆ ਜੀਵਨ, ਕਵੀ ਅਗਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਸਉਪਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੰਗ ਯੁੱਧ ਰਹਿਤ, ਸਭ ਦੇ ਖਿੜਨ, ਮਹਿਕਣ, ਮੌਲਣ ਦੇ ਮੌਕੇ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਵਿਸ਼ਵ ਨਾਲ ਕਵੀ ਬਾਲ ਮਨਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝ ਪੁਆ ਕੇ, ਸੂਹੀ ਸਵੇਰ ਦੇ ਸੁਪਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨੈਣਾਂ ਵਿਚ ਲਟਕਾਉਣੇ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਚਰਨ ਸੀਚੇਵਾਲੀਆ ਦੀਆਂ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਬਾਲ ਗੀਤਾਂ ਅਤੇ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਬਾਲ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਵਧਣ ਫੁੱਲਣ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਹਨ। ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ, ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਸੋਚਣ ਵਾਲੇ, ਸਦਾ ਬਹਾਰ ਬੁਢੇਪਾ ਮਾਨਣ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸੱਤੇ ਖੇਰਾਂ, ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਦੂਰ ਬਲਾਈਂ।

ਪਿੰਡ ਤੇ ਡਾਕ. ਕਰੀਵਾਲਾ
(ਸਿਰਸਾ)-੧੨੫੦੭੫

ਛੋਟੀ ਉਮਰੇ ਵੱਡੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ

ਸੰਗੀਤ ਜਗਤ ਵਿਚ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੁਰਸਕਾਰ ਵਿਜੇਤਾ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਚੀਮਾ

—ਡਾ. ਲਖਵੀਰ ਸਿੰਘ

ਅੱਜ ਹਲਕੇ ਕਿਸਮ ਦੀ ਲੱਚਰ ਗਾਇਕੀ ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਗੰਧਲਾ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਕਲਾ ਰਹਿਤ ਗਾਇਕ, ਕਲਾਕਾਰਾਂ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰ ਕੇ ਆਪਣੀ ਡੱਫਲੀ ਵਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਪਰ ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਵਿਰਾਸਤ ਵੱਲ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰੀਏ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਵੱਡੇ ਵਡੇਰਿਆਂ ਨੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਾਲ ਖੋਜਾਂ ਅਤੇ ਸਾਧਨਾਵਾਂ ਕਰਕੇ ਸਾਨੂੰ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਸੰਗੀਤ, ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਅਤੇ ਕਲਾਸੀਕਲ ਸੰਗੀਤ ਵਰਗੀਆਂ ਵੱਡਮੁੱਲੀਆਂ ਦਾਤਾਂ ਬਖਸ਼ੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਦਾਤਾਂ ਕਾਲਜਾਂ, ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ, ਸੰਗੀਤ ਘਰਾਣਿਆਂ ਤੋਂ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਕਦਰਦਾਨ ਲੋਕ ਹਾਸਲ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਅਕਾਦਮਿਕ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿਚ ਆਮ ਪੜ੍ਹਾਈ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਉੱਚ ਵਿੱਦਿਆ ਤੱਕ ਅਤੇ ਜ਼ੋਨਲ ਤੋਂ ਲੈ

ਕੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਤੱਕ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਮੁਕਾਬਲਿਆਂ ਵਿਚ ਸ. ਗੁਰਦੇਵ ਸਿੰਘ ਚੀਮਾ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਜਸਵੀਰ ਕੌਰ ਦਾ ਲਾਡਲਾ ਸਪੁੱਤਰ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਚੀਮਾ ਛੋਟੀ ਉਮਰੇ ਮਾਣ ਕਰਨ ਯੋਗ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।

੧੦ ਸਤੰਬਰ ੧੯੯੦ ਈ. ਨੂੰ ਜਨਮੇ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪੁਰਖਾ ਪਿੰਡ ਰਾਏਸਰ (ਬਰਨਾਲਾ) ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਪਰਿਵਾਰ ਹੁਣ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ (ਲੁਧਿਆਣਾ) ਵਿਖੇ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾਲ ਭੰਡਾਰਾ ਹੈ। ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਨਵੀਨਤਮ ਅਨੋਖੀਆਂ ਬੰਦਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਨਵੇਂ ਤਾਲਾਂ ਵਿਚ ਅਚੰਭਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਸਿਰਜਨਾਵਾਂ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਰਹਿਨੁਮਾਈ ਹੇਠ ਚੱਲ ਰਹੇ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਸੰਗੀਤ ਵਿਦਿਆਲੇ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ ਦੇ ਕਲਾਕਾਰ ਆ ਕੇ ਨਤਮਸਤਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਆਖਦੇ ਹਨ।

ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਚੀਮਾ ਆਪਣਾ ਪਤਾ ਗੁਰਦੇਵ ਸਿੰਘ ਚੀਮਾ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ, ਅੰਤਰ-ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਸੰਗੀਤ ਮੁਕਾਬਲਾ ਨਾਗਪੁਰ 'ਚੋਂ ਜਿੱਤੀ ਟ੍ਰਾਫੀ ਅਰਪਿਤ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ।

ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਚੀਮਾ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਰਹਿਨੁਮਾਈ ਹੇਠ ਹੀ ੧੦ ਸਾਲ ਦੀ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਉਸਤਾਦ ਸ੍ਰੀ ਰਾਜੇਸ਼ ਮਾਲਵੀਆ ਜੀ ਕੋਲੋਂ ਤਬਲੇ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਹੋਏ ਸੰਗੀਤ ਸੰਮੇਲਨ ਵਿਚ ੧੧ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਤਬਲਾ ਸੋਲੋ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਪੋਜ਼ੀਸ਼ਨ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ। ੧੪ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਉਸਤਾਦ ਸ੍ਰੀ ਯੋਗੇਸ਼ ਸਮਸੀ ਜੀ ਕੋਲ ਪਰਫੋਰਮੈਂਸ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਪ੍ਰਤੀਯੋਗਤਾ, ਜੋ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਖੇ ਆਯੋਜਿਤ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਵਿਚੋਂ ਗੋਲਡ ਮੈਡਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ। ੨੦੦੮ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਇਸੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿਚੋਂ ਗਰੁੱਪ ਸ਼ਬਦ (ਧਰੁੱਪਦ ਗਿਆਨ) ਗਾ ਕੇ ਗੋਲਡ ਮੈਡਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ। ਹਮੇਸ਼ਾ ਗੁਰਮੁੱਖੀ ਪਹਿਰਾਵੇ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਇਸ ਨੌਜਵਾਨ ਨੇ ਪਖਾਵਜ ਜੋੜੀ ਵਾਦਨ ਪਖਾਵਜ ਸਮਰਾਟ ਉਸਤਾਦ

ਵਰਿਆਮ ਅਪ੍ਰੈਲ ੨੦੧੨

੩੯

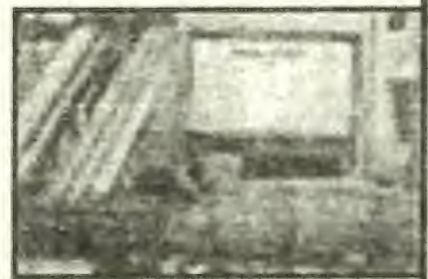
*India's Largest Second Hand Food
Machines Dealer Cum Rebuilder*

750kgs Potato Chips Line

List of the projects, consultation and machines:

1. Biscuits-Soft Dough, Hard Dough, Crackers
2. Cookies- Wire Cut, Depositer.
3. Bread, Cakes and Bakery Products
4. Wafers - Flat, Round, Enrobed, Moulded
5. Wafers - Round Sticks, Pillows, Flat Sticks.
6. Ice Cream Cones - Moulded or Rolled Sugar Cone.
7. Chocolates- Moulded, Enrobed, Panned, Drops.
8. Potato Chips
9. Extruded- Kurkure, Cheetos.
10. Toast- Bread Toast, Mini Toast.
11. Vermicilli., 12. Water Filling., 13. Paper Cups.
14. Chocolate/Jelly Filling Lines for Small Cups.
15. Namkeens.

*We arrange complete
machines, manpower
and training receipes
with formulation*

BBL FOODS (P) LTD.

SANTOSH NAGAR X ROADS, HYDERABAD- 5000059, INDIA

Tel : +91 40 24530680, Mobile : 91 98480-50607/ +91 98483 99702

e-mail: lakbir.mutchall@gmail.com

www.bblfoods.com www.mutchall.com

ਵਰਿਆਮ ਅਪ੍ਰੈਲ ੨੦੧੨

ਨੇ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਐਲ. ਕਾਵਨ ਦਾ ਰੋਲ ਕੀਤਾ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ ਸੁਖਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ਼ਹੀਦ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪਾਤਰਤਾ ਨਿਭਾਈ। ਮਾਤਾ ਖੇਮ ਕੌਰ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਇੰਦ ਕੌਰ ਬਠਿੰਡਾ ਤੋਂ ਬੀਬੀ ਕੌਰ ਅਤੇ ਨੀਤੂ ਵਧਵਾ ਬਣੀਆਂ। ਪੁਲਿਸ ਅਤੇ ਤੋਪਚੀ ਦੇ ਰੋਲ ਰਾਮਪੁਰਾ ਫੂਲ ਦੇ ਲੜਕਿਆਂ ਭਜਨ ਸਿੰਘ, ਨਵਦੀਪ ਸਿੰਘ, ਹਨੀ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਅਮਨਦੀਪ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੀਤੇ।

ਇਸ ਮੇਲੇ ਤੋਂ ੧੦ ਦਿਨ ਬਾਅਦ ਵੱਖ ਵੱਖ ਝਾਕੀਆਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਇਸ ਦਿਨ ਜਿਥੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਉਘੇ ਗੀਤਕਾਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਗੀਤ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਉਥੇ ਬਠਿੰਡਾ ਦੇ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਕੇ. ਕੇ. ਯਾਦਵ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਦੀ ਮੰਗ ਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਦਾ ਮਲੇਰਕੋਟਲੇ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਦੁਬਾਰਾ ਤੋਂ ਸਟੇਜ ਤੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਨੂੰ ਨਾਟਕਕਾਰ ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰੇਮੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਵਿਚ ਜਿਥੇ ਬਠਿੰਡਾ ਤੋਂ ਸ. ਹਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਵਿਧਵਾ, ਸ. ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ, ਸਿੰਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ, ਐਕਸ਼ਨ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਮੰਨਣ ਅਤੇ ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਰਾਮਪੁਰਾ ਨੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਹਿਯੋਗ ਦਿੱਤਾ ਉਥੇ ਨਾਮਧਾਰੀ ਇਸਤਰੀ ਵਿਦਿਅਕ ਜਥਾ ਰਾਮਪੁਰਾ ਫੂਲ ਦੀਆਂ ਬੀਬੀਆਂ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਜੁੰਮੇਵਾਰੀ ਬਾਖੂਬੀ ਨਿਭਾਈ।

ਰਾਮਪੁਰਾ ਫੂਲ (ਬਠਿੰਡਾ)
ਮੋ-੯੮੭੬੮-੫੦੬੮੦

ਬਠਿੰਡਾ ਵਿਖੇ ਨਮੂਨੇ ਦੇ ਬਣੇ ਪਿੰਡ ਜੈਪਾਲਗੜ੍ਹ ਵਿਖੇ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਬਠਿੰਡਾ ਸ੍ਰੀ ਕੇ.ਕੇ. ਯਾਦਵ ਨਾਟਕ ਖੇਡਣ ਵਾਲੇ ਕਲਾਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਸਹਿਯੋਗੀਆਂ ਦਾ ਸਨਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ। ਨਾਲ ਹਨ ਨਾਟਕਕਾਰ ਸ. ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰੇਮੀ

ਨਾਮਧਾਰੀ ਫਾਰਮਸ ਝਾਜਟਾ (ਐਰੰਗਾਬਾਦ) ਮੇਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਹ ਜੀ ਕਾ ੧੯੭ਵਾਂ ਜਨਮ ਦਿਨ ਬਸੰਤ ਪੰਚਮੀ ਧੂਮਧਾਮ ਸੇ ਮਨਾਯਾ ਗਯਾ

-ਸੁਭਾਸ਼ ਰਾਭ ਜਵੰਕਰ, ਸਚਿਕ

ਸ਼੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਕ੍ਰਪਾ ਸੇ ਸ਼੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮਸਿੰਹ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਕਾ ੧੯੭ਵਾਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਤਤਸਵ ਬਸੰਤ ਪੰਚਮੀ ੩-੧-੨੦੧੨ ਸੇ ੧੨-੦੨-੨੦੧੨ ਤਕ ੪੦ ਦਿਨ ਸ਼੍ਰੀ ਰਾਮ ਹਰੀ ਸਚਖੰਡ ਮੰਦਿਰ, ਨਾਮਧਾਰੀ ਫਾਰਮਸ ਝਾਜਟਾ ਐਰੰਗਾਬਾਦ ਪਰ ਬਡੀ ਧੂਮ ਧਾਮ ਸੇ ਮਨਾਯਾ ਗਯਾ, ਜਿਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬ ਸ਼੍ਰੀ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਸੇ ਜਤ੍ਥੇਦਾਰ ਗੁਰਦੀਪ ਸਿੰਹ ਜੀ ਵ ਜਤ੍ਥੇਦਾਰ ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਹ ਜੀ ਅਪਨੇ ਜਤ੍ਥੇ ਕੇ ਸਾਥ ਆਏ। ਹਰਿਆਣਾ ਸ਼੍ਰੀ ਜੀਵਨ ਨਗਰ ਝਲਾਕੇ ਸੇ ਅਖੰਡਪਾਠ ਵ ਜਪ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੇ ਲਿਏ ਸੰਤ ਜਨ ਆਏ। ਜਤ੍ਥੇਦਾਰ ਬੀਬੀ ਬਲਬੀਰ ਕੌਰ ਭੀ ਅਪਨੇ ਜਤ੍ਥੇ ਕੇ ਸਾਥ ਸੰਤ ਨਗਰ ਸੇ ਯਹਾਓਂ ਆਯੀਂ, ਐਰ ਭੀ ਸੰਤ ਜਨ ਅਮ੍ਰਤਸਰ ਜਿਲੇ ਸੇ ਵ ਦਿਲਲੀ ਆਦਿ ਸੇ ਯਹਾਓਂ ਪਹੁੰਚੇ। ਸੰਤ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਹ ਜੀ ਬੀਕਾਨੇਰ ਸੇ ਖਾਸ ਤੌਰ ਪਰ ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮ ਵ ਯੋਗਾ ਕਰਾਨੇ ਕੇ ਲਿਏ ਯਹਾਓਂ ਪਹੁੰਚੇ। ਸੰਤ ਪ੍ਰੇਮ

ਸਿੰਹ ਜੀ ਸਵਾਮੀ ਰਾਮ ਦੇਵ ਮਹਾਰਾਜ ਕੀ ਸ਼ਿਕਸ਼ਕੀਂ ਕੀ ਲਿਸਟ ਮੇਂ ਹੈਂ।

ਦਿਨਾਂਕ ੩-੧-੨੦੧੨ ਕੋ ਸੁਬੇਰੇ ੪.੦੦ ਬਜੇ ਸੰਤ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਹ ਕੀ ਅਰਦਾਸ ਕੇ ਸਾਥ ਜਪ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਾ ਪ੍ਰਾਰੰਭ ਹੁਆ। ਜਪ ਪ੍ਰਯੋਗ (ਨਾਮ ਸਿਮਰਣ) ਸੁਬਹ ੪.੦੦ ਸੇ ੬.੩੦ ਤਕ, ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਕਾ ਕੀਰਤਨ ਸੁਬਹ ੫.੦੦ ਸੇ ੬.੩੦ ਤਕ, ਯੋਗਾ ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮ ੭.੩੦ ਤਕ, ਹਵਨ ਵ ਕਰਨੀ ੯.੦੦ ਬਜੇ

ਤਕ, ਦੁਪਹਰ ੨.੦੦ ਸੇ ੩.੦੦ ਭਗਉਤੀ ਸਿਮਰਣ, ਸ਼ਾਮ ੫ ਸੇ ੭.੩੦ ਤਕ ਨਾਮ ਸਿਮਰਣ (ਸ਼੍ਰੀ ਹਰਿਨਾਮ ਜਪ), ੫.੩੦ ਸੇ

अखंड पाठ, २० हवन व २० चौपई की वरनी श्री सतिगुरु रामसिंह जी महाराज के दर्शन निमित्त, ५ अखंड पाठ, २० हवन व २० चौपई की वरनी श्री सतिगुरु जगजीत सिंह जी महाराज की चढ़दी कला व उनकी देह आरोगता के लिए, बाकी १० अखंड पाठ २१ हवन व वरनी अलग अलग कामों के लिए अरदास हुई। ११ साधारण पाठ करके उनकी भी समाप्ती साथ में ही हुई। एक पाठ सतिगुरु राम सिंह जी महाराज के दर्शन निमित्त, एक पाठ सतिगुरु जगजीत सिंह जी महाराज की देह आरोगता के लिए, सात पाठ बाकी सतिगुरुओं की याद में, एक पाठ हरभजन सिंह नामधारी के माता पिता की याद में व एक पाठ मेले की निर्विघ्न समाप्ती के लिए।

दिनांक १२-२-२०१२ को समाप्ती थी। सुबेरे ६.३० बजे आसा दी वार के कीर्तन की समाप्ती के साथ ही जप प्रयोग की समाप्ती हुई व ७.०० बजे अखंडपाठ व साधारण पाठों की समाप्ती हुई। उपरंत हवन व वरनी की गई। १०.०० बजे सुबह पंडित नाथराव नेरलकर के शब्द गायन के साथ दुपहर के कार्यक्रम का शुभारंभ हुआ। ११.०० बजे श्री काटे गुरु जी की कन्या ज्ञानदेवी ने शब्दगायन किया, “धन धन जी हमारे भाग घर आया पिर मेरा” व “आज हमारे गृह बसंत”, उपरंत संत

अवतार सिंह जी ने एक कविता पढ़ी, फिर संत जगतार सिंह जी भट्टी ने १५ मिनट अपने विचार रखे। १२.०० बजे बीबी बलबीर कौर का दीवान “साडा करदे बेड़ा पार सतिगुरु राम सिंह जी” की धारना के साथ आरंभ हुआ व “नामधारी पंथ नू बधाई है बधाई है” के साथ समाप्ति हुई। उपरंत भाई खड़ग सिंह जी जो भाई दया सिंह गुरद्वारे के ग्रंथी है, सतिगुरु महिमा पुर अपने विचार करीब १५ मिनट प्रगट किये।

उपरंत जत्थेदार गुरदीप सिंह जी ने “वारे वारे जावां गुरु तों” की धारणा के साथ दीवान का आरंभ किया उस समय तक मंदिर खचा खच भर गया था। बहुत सारे लोग बाहर स्पीकर पर भी दीवान सुन रहे थे, जत्थेदार जी ने डेढ़ घंटा बहुत ही प्रभावशाली दीवान लगाया। संत गुरबचन सिंह जी वलटोहा मस्ताना हो गया “पऊवे वी न भिजदे ईलाही जोत वाला सी” की धारणा के साथ समाप्ती की। उपरंत श्री हरभजन सिंह नामधारी ने सभी का धन्यवाद किया व एक धारणा पढ़ी “आ नी बसंते रूते मिला मेरे प्रीतम नूं” उपरंत जत्थेदार जी ने भोग का शब्द पढ़ा “रखिया ऊदों तैनू राम ने”।

अंत में श्री सुभाषराव जवकर जो मंदिर के सचिव हैं सभी का धन्यवाद किया व जत्थेदार गुरदीप सिंह जी ने २.३० बजे समाप्ती की अरदास की, उपरंत लंगर रात तक चलता रहा।

१३-२-२०१२ को जत्थेदार जी व जत्था श्री भैणी साहिब के लिए रवाना हो गये, बाकी के संत जन भी १४-०२-२०१२ को वापिस हो गये।

श्री राम हरी सचखंड मंदिर नामधारी
फार्मस झाल्टा-औरंगाबाद (महाराष्ट्र)

मो. नं. १३७०३५५५७७

ੴ

ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਹਾਇ

ਨਵੇਂ ਨਵੇਂ ਵੰਨ-ਸੁਵੰਨੇ ਡਿਜ਼ਾਇਨਾਂ ਵਿਚ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਹੋਏ

ਚਮਕਦਾਰ ਅਤੇ ਪੱਕੇ ਰੰਗਾਂ ਵਾਲੇ

ਫਰਸ਼ੀ ਦਰੀਆਂ ਅਤੇ ਗਲੀਚੇ

ਨਿਰਮਾਤਾ :

ਨਾਮਧਾਰੀ ਸੇਲਜ਼

੧੦੨੪੦/੫੪ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਰੋਡ, ਆਜ਼ਾਦ ਮਾਰਕੀਟ, ਦਿੱਲੀ-੧੧੦੦੦੬

Furshi Durries & Carpets

in Bright & Fast Colours

Manufacturers :

Namdhari Sales

10240/54 Library Road, Azad Market, Delhi-110005

Phone Office : 011-23516689, 911-23614784

Mobile Phone :

S. Charanjit Singh 98105-56398

S. Satvinder Singh 98116-55210

ਵਰਿਆਮ ਅਪ੍ਰੈਲ ੨੦੧੨

੪੭

Gram : 'Sniper'

Hello : 431367

Reputed Manufacturers of :

Superior Quality

SINGLE BARREL

&

DOUBLE BARREL

B.L.-12 Bore

GUNS

MODERN GUN WORKS

**OPP. INDUSTRIAL ESTATE,
JAMMU CANTT.**

ਭਾਰਤੀ ਹਾਕੀ ਟੀਮ ਦੇ
ਉਪ-ਕਪਤਾਨ ਸਰਦਾਰ ਸਿੰਘ
ਨਾਮਧਾਰੀ ਦਾ ਸਨਮਾਨ

ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਦਾ ਕੀਰਤਨ
ਕਰਦਾ ਹਜ਼ੂਰੀ ਜਥਾ

ਸਾਮੂਹਿਕ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜਾਂ
ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ
ਹਸਤ ਕਮਲਾਂ ਰਾਹੀਂ ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ
ਹਿਸਟੋਰੀਅਨ ਦੀ ਪੁਸਤਕ “ਕਿਲਿਆਂ
ਵਿਚ ਕੈਦ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਕੂਕੇ” ਗੀਲੀਜ਼।
ਨਾਲ ਖੜੇ ਹਨ ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਸ.
ਹਰਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਹੋਸਪਾਲ, ਆਦਿਕ।

ਕਵੀ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਭਾਗ ਲੈ ਰਹੇ
ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਬੀਬੀਆਂ

ਲੰਗਰ ਦੇ ਬਰਤਨ ਸਾਫ਼ ਰਹੇ ਸਿੰਘ